

Riikka Valkjärvi

KUOLEMAN JA TAPPAMISEN MERKITYKSET SOTA-AJAN KIRJEISSÄ

Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2022

TIIVISTELMÄ

Riikka Valkjärvi: Kuoleman ja tappamisen merkitykset sota-ajan kirjeissä

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Kielten tutkinto-ohjelma

Suomen kielen opintosuunta

Toukokuu 2022

Tässä tutkielmassa tarkastellaan kuoleman ja tappamisen merkityksiä sota-ajan kirjeissä. Tutkimuksessa selvitetään, miten suomalaiset sotilaat puhuvat kuolemasta ja tappamisesta kotiväelleen lähettämässään kirjeissä. Sen lisäksi selvitetään, millaisista merkityksistä kuoleman ja tappamisen ilmaisut rakentuvat ja millaisia funktioita erilaisista ilmaisutavoista voidaan tunnistaa.

Tutkimusaineisto koostuu 120 kirjeestä, joissa sotilaat puhuvat kuolemasta tai tappamisesta. Aineisto on kerätty Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjeiden kokoelmasta, ja se on rajattu niin, että se koskee ainoastaan ilmauksia, jotka kuvaavat suomalaisen kokemaa kuolemaa ja suomalaisen suorittamaa tappamista. Tutkielma edustaa kvalitatiivista tutkimusta, ja sen teoriataustana hyödynnetään merkityksentutkimusta, erityisesti sanasemantiikkaa. Koska tutkimuksessa tarkastellaan myös sanojen käyttöä kontekstissaan, tutkimuksessa hyödynnetään myös pragmatiikkaa.

Tutkielmassa selvisi, että kuolemasta ja tappamisesta puhutaan sekä suoria ilmauksina että kiertoilmauksina. Kiertoilmaukset jakautuvat edelleen kaunisteleiviin kiertoilmauksiin eli eufemismeihin ja karkeisiin kiertoilmauksiin eli dysfemismeihin. Kun kuolemaa kuvataan suorilla ilmauksilla, kuolemaa kuvataan elintoimintojen päättymisenä. Eufemismeilla kuolemaa kuvataan kaatumisena, matkana, menetyksenä ja uhrauksena. Eufemismeiksi tulkitaan myös ilmaukset, joissa kuoleman mahdollisuutta kuvataan elossa olemisen ja olemassaolon kautta. Kun kuolemaa kuvataan dysfemismeillä, kuolemaa kuvaillaan ihmiskehoon kohdistuvana väkivaltana. Myös tappamista kuvataan suorilla ilmauksilla ja kiertoilmauksilla. Kun tappamisesta puhutaan suoraan, tappamista kuvataan kuoleman aiheuttamisena, ampumisena ja tuhoamisena. Eufemismien avulla tappamista kuvataan pahoinpitelynä ja työnä, ja dysfemismien avulla tappamisen tekoa kuvataan karkeasti, tapettavaa hallintaan.

Tutkimustulokset vahvistavat aiempia käsityksiä sota-ajan kirjeiden kuoleman ja tappamisen ilmaisuista. Kuolemasta ja tappamisesta puhuminen ei ole yleistä, mutta ei erityisen harvinaistakaan. Vaikeista kokemuksista kerrotaan usein kiertoilmausten avulla, ja niitä käytetään eri tarkoituksiin. Eufemismeja käytetään usein silloin, kun vaikeista kokemuksista halutaan puhua hienotunteisesti, tai kun niistä halutaan etäännyä. Dysfemismit puolestaan ovat osa humoristista kielenkäyttöä, ja niiden avulla kuolemasta ja tappamisesta on mahdollista ottaa etäisyyttä.

Avainsanat: kuolema, tappaminen, semantiikka, eufemismi, dysfemismi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Sisällys

1 JOHDANTO	5
2 KIRJEAINEISTO JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	7
2.1 Sota-ajan kirje tekstinä ja tutkimuskohteena	7
2.2 Tutkimuskysymykset.....	9
2.3 Tutkimusaineisto ja menetelmä.....	10
2.3.1 Tutkimusaineisto ja sen rajaus.....	10
2.3.2 Tutkimusmenetelmä	13
3 KUOLEMA, TAPPAMINEN JA TABU HISTORiantutkimuksessa.....	15
3.1 Suomalainen sotakuolema.....	15
3.2 Suomalainen tappaja.....	17
4 KUOLEMA SEMANTIIKAN NÄKÖKULMASTA	20
4.1 Sanasemantiikka.....	20
4.1.1 Synonymia	21
4.1.2 Antonymia	22
4.2 Kiertoilmaukset	22
4.2.1 Eufemismi.....	23
4.2.2 Dysfemismi.....	25
5 KUOLEMAN MERKITYKSET SOTA-AJAN KIRJEISSÄ	27
5.1 Kuoleman ilmaisu suoraan	27
5.1.1 Kuolema.....	27
5.1.2 Kuolla	29
5.2 Kuoleman ilmaisu eufemismein.....	31
5.2.1 Kuolema kaatumisena.....	32
5.2.2 Kuolema matkana	35
5.2.2.1 Kuolema lähtönä	35

5.2.2.2 Kuolema jäämisenä	36
5.2.2.3 Muut matkan eufemismit	37
5.2.3 Kuolema menetyksenä.....	39
5.2.4 Kuolema uhrauksena	41
5.2.4.1 Uhraamisen vapaaehtoisuus.....	41
5.2.4.2 Uhraamisen velvollisuus	44
5.2.4.3 Vapaaehtoisuus, velvollisuus ja sankarikuolema.....	45
5.2.5 Kuolema elämän vastakohtana	46
5.2.5.1 Olla hengissä.....	47
5.2.5.2 Säilyä ehjänä	50
5.3 Kuoleman ilmaisu dysfemismein	52
6 TAPPAMISEN MERKITYKSET SOTA-AJAN KIRJEISSÄ.....	57
6.1 Tappamisen ilmaisu suoraan	57
6.1.1 Tappaminen	57
6.1.2 Tappaminen ampumisena	58
6.1.3 Tappaminen tuhoamisena	61
6.2 Tappamisen ilmaisu eufemismein	62
6.2.1 Tappaminen pahoinpitelynä.....	62
6.2.2 Tappaminen työnä	63
6.2.3 Muut tappamisen eufemismit	63
6.3 Tappamisen ilmaisu dysfemismein	65
7 POHDINTA	68
7.1 Tulosten yhteenveto	68
7.2 Tulosten pohdinta.....	72
LÄHTEET.....	75

1 Johdanto

1. Rakkaat terveiseni kultaiset omaiseni. Tahdon täten vain tuoda teille taas ”tilannetiedotuksen” olemassaolostani, kun tämä aika on kerran tällaista epäilyttävää, että heti panee tuumaamaan yhtä sun toista ellei aina kuulu jotain. Luulen ymmärtäväni Sinua siinä, kun ajattelen, ettet niin suuria välitä muusta kirjeessä, kuin että näet sen omakätisesti kirjoitetun. (6.3.1940. SAK 468, Kper.)

Suomen sotavuosina 1939–1945 kirje kotiin oli elonmerkki. Kun kuoleman mahdollisuus oli läsnä kaiken aikaa, tutulla käsialalla kirjoitettu kirje kertoi kotiväelle, että kirjeen kirjoittaja oli vielä voimissaan (esimerkki 1). Kirjeet olivat tärkeitä – eivät ainoastaan elonmerkkeinä, vaan siksi, että kirjeenvaihto oli keino ylläpitää suhteita läheisiin ihmisiin (Taskinen 2015: 16). Kirjeiden avulla kirjoittajat jatkoivat arkista keskusteluaan: kirjeissä kerrottiin kodin kuulumisista, lasten kasvattamisesta, maatalousasioista, parisuhteesta ja päivittäisistä rutiineista. Toisinaan puhuttiin myös tulevaisuuden epävarmuudesta.

Suomen sotavuosina 1939–1945 kenttäpostissa kuljetettiin lähes miljardi lähetystä. On arvioitu, että sota-aikana postilähetykset viisinkertaistuivat. (Taskinen 2015: 13.) Kirjeitä kirjoitti koko kansa, ja kynään tarttuivat nekin, jotka eivät aiemmin olleet juuri kirjoittaneet. Kirjeillä luotiin ja ylläpidettiin suhteita, minkä lisäksi kirjeenvaihto oli tärkeä tapa kuluttaa aikaa ja välittää tietoa (Taskinen 2015: 16–17). Sota-ajan poikkeusoloissa kirjeenvaihto ei kuitenkaan ollut samanlaista säätelämätöntä toimintaa kuin rauhan aikana, vaan siihen liittyi ohjeita ja määräyksiä.

Kirjeiden kirjoittamista koskevia ohjeita annettiin muun muassa kenttäpostioppaissa ja sanomalehdissä. Sotilaita kehoitettiin kirjoittamaan luottavaisia ja rohkaisevia kirjeitä, pessimismistä puolestaan tuli välttää. Myöskään tappioista tai vihollisen aiheuttamista tuhoista ei ollut suotavaa kirjoittaa. (Hagelstam 2011: 305.) Määräysten noudattamista valvoi sensuurijärjestelmä. Jos kiellettyjä aiheita käsittelevä kirje päätyi sensuurin tarkastettavaksi, kirjeet joko pidätettiin kokonaan, tai kielletyt aiheet leikattiin pois tai mustattiin (Metsberg 2015: 41).

Vaikka sotilaita oli ohjeistettu välttämään vaikeita aiheita, ei etulinjan vaikeista kokemuksista välttämättä edes haluttu kirjoittaa. Kuolema ja tappaminen olivat vaikeita kokemuksia, joita ei ollut helppo sanallistaa itselle, saati muille (Taskinen 2015: 20). Kaikki sotilaat eivät olleet tottuneita kirjoittajia, ja siten heillä ei välttämättä ollut kykyä jäsentää ja kielentää ajatuksiaan. Vaikeista kokemuksista kertominen olisi todennäköisesti myös huolestuttanut ja luonut etäisyyttä kodin ja sotilaan välille. Vaikenemista selittää osaltaan myös se, että sotilaiden ja kotirintaman kielenkäytössä oli eroja.

Sotilailla ja kotirintaman ihmisillä ei välttämättä ollut yhteisesti jaettuja tapoja keskustella rintaman äärimmäisistä kokemuksista (Taskinen 2015: 24).

Vaikka vaikeista kokemuksista ei kirjeissä usein kirjoitettu, kuoleman mahdollisuus oli jatkuvasti läsnä. Sodassa kuolemaa oli monenlaista: luodit silpoivat ja sirpaleet repivät, ja sen lisäksi sotilaita kuoli hukkumalla, jäänymällä, myrkyttymällä, nääntymällä nälkään, palamalla, ruhjoutumalla, tukeh- tumalla ja tulemalla teloitetuiksi (Kivimäki 2016: 112–115). Tavallisimmin kuolemia aiheuttivat kenttätykki ja konekivääri (Kivimäki 2019: 282). Kuolema ei kuitenkaan aina tapahtunut taistelussa, vaan se saattoi seurata vasta myöhemmin kenttäsairaalassa. Se ei välttämättä ollut edes seurausta taistelutilanteesta, sillä myös sairaudet ja erilaiset tapaturmat aiheuttivat kuolemia. Kuolla saattoi esi- merkiksi aseveljen vahinkolaukauksiin.

Kun puhutaan kuolemasta, on puhuttava myös tappamisesta, sillä sodassa kuolema ja tappaminen kulkevat käsikkäin. Kun sotilas kuolee, hän on tavallisesti tullut tapetuksi, ja kun sotilas tappaa, hän on aiheuttanut kuoleman. Sodassa tappaminen oli ristiriidassa rauhan ajan moraalikäsitteiden kanssa. Siviilissä tappaminen oli tuomittava teko, mutta sodassa sotilaat velvoitettiin tappamaan. Suurim- malle osalle sotilaista tappaminen olikin teko, joka oli tarpeen erottaa sotilaan siviiliminästä. Tappa- misesta etäännyminen salli sotilaan tappaa ja silti säilyttää siviiliminänsä (Kivimäki 2006: 196).

Kuolema ja tappaminen olivat vaikeita ja äärimmäisiä kokemuksia, ja sota-ajan kirjeissä niistä taval- lisesti vaiettiin (Taskinen 2015: 20). Kun kuolemasta ja tappamisesta kirjoittaminen oli kiellettyä, eikä niistä haluttu tai välttämättä edes osattu puhua, mitä kuoleman ja tappamisen kokemuksista jää jäljelle? Tässä tutkimuksessa tarkastelen kuolemaa ja tappamista kielentutkimuksen, erityisesti mer- kityksentutkimuksen näkökulmasta. Selvitän, millä tavalla kuolemasta ja tappamisesta puhuttiin so- tilaiden lähettämissä sota-ajan kirjeissä sekä millaisista merkityksistä kuoleminen ja tappaminen ra- kentuivat. Sen lisäksi tutkin, millaisia funktioita kuoleman ja tappamisen erilaisista ilmaisutavoista voidaan tunnistaa.

2 Kirjeaineisto ja tutkimuskysymykset

Tässä luvussa kerron, millainen teksti ja tutkimuskohde sota-ajan kirje on. Sen lisäksi selostan tutkimuskysymykseni ja kerron tutkimuksessa käyttämästäni kirjeaineistosta ja tutkimusmenetelmästä. Luvussa 2.1 kerron sota-ajan kirjeestä, ja luvussa 2.2 kerron tutkimuskysymykseni. Lopuksi luvussa 2.3 kerron tutkimusaineistostani ja käyttämästäni tutkimusmenetelmästä.

2.1 Sota-ajan kirje tekstinä ja tutkimuskohteena

Sota-aikana kirjeenvaihto oli tärkeä tapa pitää yhteyttä. Kun isät, pojat ja puoliset kutsuttiin rintamalle, arkista keskustelua jatkettiin kirjeitse. Kirjeissä keskusteltiin kodin kuulumisista: arjen askareista, lasten kasvattamisesta, maataloustöistä ja parisuhteesta, mutta myös rintaman arjesta ja rutineista. Kirjeillä luotiin ja ylläpidettiin suhteita, ja ne olivat myös tärkeä tapa kuluttaa aikaa ja välittää tietoa (Taskinen 2015: 16–17). Kirjeillä oli tärkeä merkitys etenkin läheisten ihmissuhteiden ylläpitäjänä, toisin kuin rauhan aikana, jolloin kirjeenvaihtosuhteet muodostuivat kaukana asuvien, ehkä etäistenkin sukulaisten ja ystävien kanssa (Taskinen 2015: 16).

Sota-ajan kirjeenvaihdolla oli suuri merkitys sodan erottamille perheille, sukulaisille ja ystäville. Tämä merkitys ymmärrettiin sodanjohtoa myöten. Kirjeiden haluttiin ylläpitävän hyvää mielialaa, ja siksi kirjoittamista pyrittiin ohjailemaan erilaisilla määräyksillä (Hagelstam 2011: 307). Lehdissä ohjeistettiin, että tappioista tai vihollisen aiheuttamista tuhoista ei ollut sopivaa kirjoittaa. Sen sijaan kirjeiden tuli olla luottavaisia ja rohkaisevia, ja niiden tuli ylläpitää hyvää mielialaa ja taistelutahtoa. (Hagelstam 2011: 305.) Tarkempia ohjeita annettiin *Kenttäpostioppaassa* ja *Päämajan käskylehdessä*. *Kenttäpostioppaassa* (1941: 19) kiellettiin sellaisten seikkojen tiedottaminen, joista voisi olla hyötyä viholliselle. Tällaisia tietoja olivat esimerkiksi joukko-osaston aseistus, kunto, sijoituspaikka, siirto, vahvuus ja varustuksen laatu. *Päämajan käskylehdessä* puolestaan kiellettiin omilla rikkomuksilla rehentely, suurentelu ja liioittelu, toisten parjaaminen, tosiasioiden vääristely, valheellisten juttujen sepittäminen ja velvollisuuksista ruikuttaminen (Hagelstam 2011: 308). Toisin kuin rauhan aikana, sota-aikana kirjeiden kirjoittamista pyrittiin säätelemään monin tavoin.

Sodassa kuolema ja tappaminen olivat läsnä eri tavalla kuin rauhan aikana. Kirjeissä kuolema ja tappaminen kuitenkin olivat kiellettyjä puheenaiheita, ja kirjeissä niistä tavallisesti vaiettiinkin (Taskinen 2015: 20). Vaikenemisen syitä on selitetty muun muassa sensuurilla. Sensuurijärjestelmä valvoi kenttäpostia, ja jos sensuurin tarkastettavaksi päätyi kiellettyjä aiheita käsittelevä kirje, kirje joko pidätettiin kokonaan, tai kielletyt aiheet leikattiin, mustattiin tai pyyhittiin pois (Hagelstam 2011: 308; Metsberg 2015: 41). Sensuuri tarkisti kuitenkin vain pienen osan sotavuosien kirjeenvaihdosta.

Hagelstamin ja Taskisen (2015: 52) mukaan kirjeitä tarkastettiin talvisodassa 15–20 %, mutta jatkosodassa vain muutama prosentti. Kiellettyjä aiheita sisältävillä kirjeillä oli siis hyvä mahdollisuus kulkea kotiseudulle asti.

Sensuurin ohella sotilaiden vaikenemista on selitetty itsesensuurilla. Taskisen (2015: 20–21) mukaan kuolemaa ja väkivaltaa oli vaikea sanallistaa itselle, saati muille, ja siksi sodan äärimmäisten kokemusten kuvailua vältettiin. Kotirintamaa ei myöskään haluttu huolestuttaa kuoleman ja väkivallan kuvauksilla, sillä se olisi todennäköisesti luonut etäisyyttä kodin ja sotilaan välille. Sotilailla ja siviileillä oli omat kielenkäyttötapansa, ja yhteisesti jaettujen tapojen puuttuessa kuolemasta ja tappamisesta oli vaikeaa keskustella (Taskinen 2015: 24). Myös kirjoitustaito vaikutti siihen, miten kuolemasta ja tappamisesta puhuttiin. Kaikki sotilaat eivät olleet kokeneita kirjoittajia, ja siten kaikilla sotilailla ei välttämättä ollut kykyä jäsentää ja kielentää vaikeita kokemuksiaan (Taskinen 2015: 25). On myös muistettava, että sota ei ollut jatkuvaa taistelua, vaan siihen kuului rauhallisiakin sodankäynnin vaiheita. Sodankäynnin vaiheen lisäksi henkilökohtaisten sotakokemusten muodostumiseen vaikuttivat sotilaan sotilasarvo ja sodanaikainen tehtävä (Hagelstam 2011: 302).

Siitä huolimatta, että kuolema ja tappaminen olivat kiellettyjä ja vaikeita aiheita, kuolemasta ja tappamisesta kerrottiin toisinaan kotiväellekin. Hagelstamin ja Taskisen (2015: 45) mukaan kuolemasta kirjoittaminen ei ehkä ollut yleistä, mutta ei se ollut erityisen harvinaistakaan. Sotilailla saattoi olla tarve käsitellä ja purkaa kohtaamiaan vaikeita asioita, ja siksi he kertoivat kokemuksistaan kotiväelleen. Toisinaan kotiväki halusikin kuulla näistä kokemuksista. He halusivat kuunnella ja toimia sotilaiden tukiverkkona, ja siksi he saattoivat jopa vaatia sotilaita kertomaan kaikesta, mitä nämä rintamalla kohtasivat (Hagelstam & Taskinen 2015: 56). Rintaman kokemuksista keskusteltiin kuitenkin tavallisemmin sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa, ei siviilien ja sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa (Taskinen 2015: 23).

Sota-ajan kirjeet ovat kuvia sotilaiden arjesta ja rutiineista. Ne eivät ole tapahtumahistoriallisesti yksityiskohtaisia dokumentteja, ja siksi historiantutkijat ovat suhtautuneet sota-ajan kirjeisiin ristiriitaisesti ja jopa torjuvasti (Taskinen 2015: 12). Kirjeitä ei ehkä voikaan hyödyntää tapahtumahistorian tutkimuksessa, mutta ne tarjoavat mielenkiintoisen näkökulman siihen, miten yksilöt kielensivät sotakokemuksiaan. Sota-ajan kirjeiden kuolemapuhetta on tarkastellut Sonja Hagelstam artikkelissaan *Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa* (2011). Kuoleman ja tappamisen kuvausta Hagelstam on tarkastellut yhdessä Ilari Taskisen kanssa artikkelissa *Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä* (2015). Sota-ajan kirjeitä on tutkittu myös lingvistisestä näkökulmasta. Tampereen yliopistossa on tehty useita opinnäytetöitä, joissa sota-ajan kirjeitä on hyödynnetty fennistisessä tutkimuksessa. Sota-ajan kirjeiden

kuolemapuhetta ei ole aiemmin tutkittu semanttisesta näkökulmasta, mutta kuoleman ja tappamisen ilmaisusta on tehty havaintoja tutkimuksissa, jotka ovat käsitelleet muita teemoja. Artikkelissaan *Voi hyvin ja höykyttömästi! Toveruus, tunteet ja kokemukset miesten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa* (2017: 55) Helmi Riihonen havaitsi, että suomalaisten sotilaiden välisissä kirjeissä tappamista kuvattiin humoristisilla kiertoilmauksilla, kuten *ajaa pois* ja *siirtää toiseen valtakuntaan*. Pro gradu -tutkielmassaan *Mutta ei me surra. Meidän teltassa kukoistaa hirtehisuumori. Huumori sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä* (2018: 20, 54) Janette Rosi teki samansuuntaisen havainnon. Rosi havaitsi, että tappamisesta ei puhuttu paljon, mutta kun siitä puhuttiin, käytettiin humoristista kieltä ja metaforia.

2.2 Tutkimuskysymykset

Sodassa kuolema ja tappaminen olivat vaikeita kokemuksia. Sota-ajan kirjeissä kuolemasta ja tappamisesta kirjoittaminen ei ollut suotavaa, eikä niistä haluttu tai aina edes osattu puhua (Taskinen 2015: 20–21). Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni on selvittää, miten suomalaiset sotilaat puhuivat kuolemasta ja tappamisesta kotiväelleen kirjoittamissaan kirjeissä, kun kirjeiden kirjoittamista ja kuolemasta puhumista säädeltiin eri tavoin. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- 1) Miten kuolema ja tappaminen ilmaistaan sotilaiden lähettämässä sota-ajan kirjeissä?
- 2) Millaisista merkityksistä kuoleminen ja tappaminen rakentuvat?
- 3) Millaisia funktioita erilaisista ilmaisutavoista voidaan tunnistaa?

Ensimmäisellä tutkimuskysymyksellä pyrin selvittämään, millä tavalla kuolema ja tappaminen ilmaistiin sotilaiden kotiväelleen kirjoittamissa kirjeissä. Kuoleman ja tappamisen ilmaisuun vaikuttivat muun muassa kirjoittajan kirjoitustaito ja kyky ilmaista itseään, kirjoittajan suhde kirjeen vastaanottajaan sekä itesesensuuri ja sensuuri. Kirjeisiin päätyneet ilmaisut ovat läpäisseet monia suodattimia, ja siksi haluan selvittää, millaisia nuo ilmaukset ovat.

Toinen tutkimuskysymykseni keskittyy kuoleman ja tappamisen merkityksiin. Koska kuoleman ja tappamisen ilmaisua pyrittiin säätelemään erilaisilla ohjeilla ja määräyksillä, merkitykset muodostuivat osittain kontekstissa, joka oli muualta annettu. Sen vuoksi haluan selvittää, millaisista merkityksistä kuoleman ja tappamisen ilmaukset sota-ajan kirjeissä muodostuivat.

Kolmas tutkimuskysymykseni keskittyy kielenkäytön funktioihin. Kirjeenvaihto on luonteeltaan dialogista, eli kirjeen kirjoittaja ennakoii kirjeen vastaanottajan reaktioita ja ottaa huomioon tämän tunteet (Hagelstam 2011: 302). Kuolema ja tappaminen ovat tabuaiheita, ja sen vuoksi on tärkeää

huomioida kirjeen vastaanottajan tunteet, kun kirje käsittelee kuolemaa ja tappamista. Siksi haluan selvittää, millaisia funktioita kuoleman ja tappamisen ilmaisutavoista voidaan tunnistaa.

2.3 Tutkimusaineisto ja menetelmä

2.3.1 Tutkimusaineisto ja sen rajaus

Tutkimusaineistoni käsittää 120 sotilaiden kirjoittamaa kirjettä, joissa puhutaan kuolemasta tai tappamisesta. Aineisto on kerätty Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjeiden kokoelmasta, joka käsittää yli 62 000¹ sota-ajan kirjettä. Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjekoelma alkoi muodostua vuonna 1975, kun Tampereen yliopiston historian laitos, Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos ja Tampereen Historiallinen Seura aloittivat sota-ajan kirjeiden keruuprojektin. Kirjeitä lahjoitettiin kokoelmaan ensimmäisen kymmenen vuoden aikana 20 000, ja kirjeiden määrä kasvaa edelleen. (Mustanoja 2017: 9.) Kirjeitä ei ole digitoitu, vaan ne ovat saatavilla niin, kuin lahjoittajat ovat kirjeet lahjoittaneet: suurin osa alkuperäisinä kirjeinä, mutta osa alkupe-
räisten kirjeiden kopioina tai puhtaaksi kirjoitettuna. Kirjeet on lajiteltu osakokoelmiin lahjoittamisjärjestyksessä. Osakokoelmat ovat keskenään hyvin erilaisia, ja siksi yhdessä osakokoelmassa voi olla esimerkiksi vain yksi kirje, kun taas toisessa osakokoelmassa kirjeitä voi olla useampia satoja.

Tutkimusaineistoa kerätessäni tein kaksi rajausta. Halusin tutkia sotilaiden kirjoittamia kirjeitä, koska kuolema ja tappaminen olivat kokemuksia, jotka olivat lähempänä sotilaita kuin kotirintaman ihmisiä. Sotilaiden kirjeistä halusin tutkia erityisesti kotiväelle kirjoitettuja kirjeitä, sillä on havaittu, että sotilaat keskustelivat kuolemasta ja tappamisesta tavallisemmin toisten sotilaiden kanssa (Taskinen 2015: 23). Sotilaiden ja siviilien välisessä kirjeenvaihdossa vaikeista kokemuksista puhuminen oli siis ehkä harvinaisempaa ja lähtökohdiltaan erilaista, ja siksi olisi mielenkiintoista selvittää, millä tavalla sotilaat puhuivat vaikeista kokemuksistaan kotiväen kanssa. Näiden rajausten myötä tutkimusaineistoni kerääminen muodostui kaksivaiheiseksi prosessiksi.

Tutkimusaineiston keräämisen ensimmäisessä vaiheessa kävin läpi kaiken kaikkiaan 525 kirjettä, joista valitsin aineistooni sotilaiden kotiväelleen kirjoittamat kirjeet. Tällaisia kirjeitä oli 407. Toisessa vaiheessa luin sotilaiden kirjoittamat kirjeet ja valitsin niistä tutkimusaineistooni ne, joissa sotilaat puhuvat kuolemasta tai tappamisesta. Kaikki ilmaukset eivät kuitenkaan päättyneet aineistooni, sillä tein rajauksia kuoleman ja tappamisen ilmauksia koskien. Tarkoitukseni oli selvittää, miten

¹ Tieto on saatu sähköpostitse Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta 6.5.2022.

suomalaiset sotilaat puhuivat suomalaisen kokemasta kuolemasta ja suomalaisen suorittamasta tappamisesta, ja siksi rajasin aineistoni vain niihin ilmauksiin, joissa kuoleman kokija ja tappamisen tekijä oli suomalainen. Aineistoni ulkopuolelle jäi siten ilmauksia, joissa kuvailtiin vihollisen kokemaa kuolemaa ja vihollisen tekemää tappamista. Aineiston ulkopuolelle rajautui myös ilmauksia, joissa kuvailtiin kotirintaman ihmisten kuolemaa ja kotieläinten tappamista. Lopullinen tutkimusaineistoni muodostuu siis 120 kirjeestä, joissa kuolemaa ja tappamista kuvaillaan suomalaisen sotilaan näkökulmasta. On huomattavaa, että kirjeiden määrä jakautuu kirjoittajien välillä epätasaisesti. Kun joku puhuu kuolemasta vain yhdessä kirjeessä, joku toinen puhuu kuolemasta jopa 41 kirjeessä. Kirjeiden kirjoittajia on yhteensä 17.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen sota-ajan kirjeitä, jotka ovat sotilaiden kotiväelleen kirjoittamia ja joissa kuolemasta tai tappamisesta puhutaan suomalaisen sotilaan näkökulmasta. Tutkimusaineistoa kerätessäni jouduin toisinaan pohtimaan ja tarkentamaan rajauksiani. Tarkennusta kaipasi muun muassa paikka, jossa kirje vastaanotettiin. Tutkimusaineistoni kirjeet on osoitettu isille ja äideille, siskoille, tädeille, vaimoille ja lapsille, ja kaikki kirjeet aineistoni 120 kirjeestä on osoitettu kotirintamalle neljää kirjettä lukuun ottamatta. Nämä neljä kirjettä on osoitettu kirjeen kirjoittajan siskolle, joka toimi lottana. Kirjeet eivät siis kulkeneet kotirintamalle, vaan siskon sijoituspaikkaan. Päätin kuitenkin pitää kirjeet aineistossani, sillä kirjeen vastaanottaja ei ollut sotilas. Sisko saattoi toki olla lähempänä kuoleman ja tappamisen kokemuksia kuin kotirintamalla, mutta hänelle osoitettujen kirjeiden kuolemapuhe ei ollut korostunut. Näiden kirjeiden lisäksi tarkennusta kaipasivat myös neljä kotirintamalle osoitettua kirjettä, joiden kirjoittajat olivat sotilaita, mutta eivät varsinaisesti kirjeen vastaanottajan tuttuja. Nämä kirjoittajat olivat kuolleen sotilaan aseveljiä, jotka osoittivat surunvalittelut aseveljensä kotiväelle. Päätin pitää nämäkin kirjeet aineistossani, sillä ne olivat osa kotirintamalle osoitettua kirjeenvaihtoa, vaikkakaan eivät omalle kotiväelle osoitettua.

Myös kuoleman ilmaukset kaipasivat tarkennuksia. Tutkimusaineistossani kuolemasta puhuttiin joko suoria ilmauksina tai kiertoilmauksina. Suorilla ilmauksilla tarkoitan sellaisia ilmauksia, joilla tarkoitteeseen viitataan suoraan, sitä kiertelemättä tai peittelemättä. Suoraksi ilmaukseksi tulkitse esimerkiksi verbin *kuolla*. Kiertoilmauksilla puolestaan tarkoitan ilmauksia, joille on olemassa semanttisesti kirkkaampikin vaihtoehto. Kiertoilmaukseksi tulkitse esimerkiksi verbin *saada loppu*. Kuoleman mahdollisuus ilmaistaan tutkimusaineistossani toisinaan myös niin, että ei käytetä suoraa ilmausta eikä kiertoilmauksia. Tällainen epäsuora ilmaus esiintyy esimerkissä 2.

2. Kyllähän täältä moni jää palaamatta mutta minulla on sellainen tunne että **minä ainakin vielä tulen sinne kotia**. Kyllä kai te olette sitä pyytännyt ja olen pyytännyt sitä itsekin ja siksi olen saanut sellaisen

varmuuden että korkein minut varjelee. Älkää kovin sen tähden murehtiko kyllä minä täällä pärjään ja eletään toivossa että **minä myös täältä tulen** kotiin. (16.7.1941. SAK 509, Kper.)

Esimerkin 2 kirjekatkelmassa kirjoittaja uskoo, että hän tulee vielä takaisin kotiin. Hän kuitenkin jättää sanomatta jotain olennaista. Kuolemasta ei puhuta, mutta se on läsnä: *minä vielä tulen sinne kotia ~ minä en täällä kuole*. Kuoleman mahdollisuudesta huolimatta rajasin tämäntyyppiset epäsuorat ilmaukset tutkimukseni ulkopuolelle. Tässä tutkimuksessa tarkastelen siis vain ilmauksia, joissa kuolemaa kuvataan joko suorilla ilmauksilla tai kiertoilmauksilla. On kuitenkin hyvä muistaa, että suorat ilmaukset ja kiertoilmaukset eivät edusta kuoleman ilmaisun kokonaiskuvaa.

Myös tappamisen ilmaukset kaipasivat tarkennuksia. Koska sodassa kuoleminen on tapetuksi tulemista ja tappaminen kuoleman aiheuttamista, ei aina ole selvää, kuvataanko kirjeissä suomalaisen aiheuttamaa kuolemaa vai vihollisen kokemaa kuolemaa. Tällainen tapaus esiintyy esimerkin 3 kirjekatkelmassa, jossa kirjoittaja on lisännyt kirjeen loppuun kuolemantoivotuksen.

3. **Kuolema** viholliselle. (1.7.1940. SAK 114, Kper.)

Kuoleman merkitsee 'elintoimintojen korjaantumaton ja täydellistä lakkaamista' (NS s. v. *kuolla*). Esimerkissä 3 kirjoitetaan siis kuoleman kokemuksesta. Kun ilmausta kuitenkin tarkastellaan kontekstissaan, huomio kiinnittyy allatiivisijaiseen adverbiaaliin *viholliselle*. Allatiivilla voidaan ilmaista sekä kokijaa että vastaanottajaa (VISK § 1257), ja jos vihollinen tulkitaan kuoleman vastaanottajaksi, esimerkki 3 voidaan tulkita myös tappamisen ilmaukseksi. Tässä tutkimuksessa ilmaus rajautui aineistoni ulkopuolelle, sillä tulkitsin sen vihollisen kuoleman ilmaukseksi, mutta on hyvä muistaa, että ilmaus voitaisiin tulkita myös toisella tavalla.

Tässä tutkielmassa tutkimani sota-ajan kirjeet on kerätty Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjekokoelmasta. Tutkimani osakokoelmat ovat SAK 042, SAK 114, SAK 451, SAK 468, SAK 469, SAK 487 ja SAK 509. Keräsin tutkimusaineistoni pääasiassa satunnaisesti. Satunnaisuudella pyrin siihen, että kuolema ja tappaminen eivät korostuisi aineistossani tarpeettomasti. Kävin läpi kaiken kaikkiaan seitsemän osakokoelmaa, joista kuusi valitsin satunnaisesti. Yksi osakokoelma, SAK 114, oli minulle tuttu jo ennestään. Tutustuin kyseiseen kokoelmaan vuonna 2016, kun osallistuin Tampereen yliopistossa yliopistonlehtori Liisa Mustanojan kurssille *Puhutun ja kirjoitetun kielen rajapinnassa: kirjoittajan murretaustan heijastuminen sota-ajan kirjeissä*. Valitsin kokoelman SAK 114 tähän tutkimukseen satunnaisesti niiden osakokoelmien joukosta, joita kyseisellä kurssilla tutkitiin ja joissa tiesin puhuttavan kuolemasta tai tappamisesta.

Vaikka pyrin siihen, että kuolema ja tappaminen eivät korostuisi aineistossani, aineistooni valikoitui kaksi kokoelmaa, joiden kirjoittajat puhuvat kuolemasta ja tappamisesta huomattavasti enemmän

kuin muiden kokoelmien kirjoittajat. Nämä kokoelmat ovat SAK 468 ja SAK 509. Kokoelmassa SAK 468 kuolemasta tai tappamisesta puhutaan 28 kirjeessä, ja kokoelmassa SAK 509 jopa 41 kirjeessä. Nämä 69 kirjettä muodostavat siis 58 % kaikista aineistoni kirjeistä, joissa kuolemasta ja tappamisesta puhutaan. Kun esitän määrällisiä havaintoja aineistostani, kerron, kuinka monessa kirjeessä ilmaukset esiintyvät ja kuinka moni kirjoittaja ilmauksia käyttää.

2.3.2 Tutkimusmenetelmä

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjekokoelma oli minulle tuttu jo ennestään, ja tätä tutkielmaa tehdessäni käsittelin sota-ajan kirjeitä samalla tavalla kuin aiemminkin. Tutustuin sota-ajan kirjeiden kokoelmaan ensimmäisen kerran vuonna 2016, kun osallistuin Tampereen yliopistossa yliopistonlehtori Liisa Mustanojan kurssille *Puhutun ja kirjoitetun kielen rajapinnassa: kirjoittajan murretaustan heijastuminen sota-ajan kirjeissä*. Kyseisellä kurssilla sota-ajan kirjeitä lähestyttiin variaation tutkimuksen näkökulmasta. Kurssilla koottiin 124 kirjeen aineisto, jonka valintakriteerinä oli kirjoittajan oletettu tausta perihämäläisten murteiden puhujana. Koska kirjeitä ei saanut kuljettaa pois arkistosta, kirjeet valokuvattiin ja litteroitiin valokuvien avulla. Litterointi toteutettiin niin, että litteroidut kirjeet muistuttivat mahdollisimman paljon alkuperäisiä kirjeitä, ja siksi kirjeet litteroitiin rivi kerrallaan tavutusta myöten. Kirjeiden oikeakielisyyteen ei puututtu, mutta epäselvät sanat ja tekstikatkelmat merkittiin hakasulkeisiin.

Noudatin samoja litteroinnin periaatteita myös tätä tutkielmaa tehdessäni. Litteroin kuolemaa ja tappamista käsittelevät kirjekatkelmat joko Kansanperinteen arkistossa tai kirjeistä ottamieni valokuvien avulla. En puuttunut kirjeiden oikeakielisyyteen, mutta tavutuksesta luovuin, koska katsoin, että se ei vaikuttanut siihen, miten kuolema ja tappaminen kirjeissä ilmaistiin. Epäselvät sanat merkitsin hakasulkeisiin. Yksilöin kirjeet päivämäärätunnisteella sekä Kansanperinteen arkiston (Kper.) sota-ajan kirjekokoelman (SAK) tunnistenumeraalla, esimerkiksi seuraavasti: 7.7.1941. SAK 042, Kper.

Tutkielmaa tehdessäni minun oli myös päätettävä, miten suhtautuisin sota-ajan kirjeissä esiintyviin henkilönnimiin. Tutkimani kirjeet on lahjoitettu Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon, ja lahjoittajat ovat todennäköisesti tienneet, että kirjeitä käytetään tutkimustarkoitukseen. Lahjoittajat eivät kuitenkaan aina ole kirjeiden kirjoittajia, vaan kirjoittajien lapsia, sukulaisia tai tuttaviamia. Kun kirjeet on lahjoitettu, kirjeiden kirjoittajat eivät välttämättä ole olleet elossa eivätkä he ole voineet antaa lupaa kirjeiden tutkimiseen. Tutkija voi kunnioittaa kirjeiden kirjoittajia ja heidän yksityisyytään muuttamalla kirjoittajien tai kirjeissä esiintyvien henkilöiden nimet (Pehkonen 2015: 70).

Kirjeissä esiintyvät henkilönnimet on muutettu myös tässä tutkimuksessa kirjeiden kirjoittajien ja heidän lähipiirinsä kunnioittamiseksi.

Tutkimukseni edustaa kvalitatiivista eli laadullista tutkimusta, ja se sijoittuu semantiikan eli merkityksentutkimuksen kentälle. Tarkastelen kuoleman ja tappamisen ilmauksia sanasemantiikan valossa: selvitän ilmausten denotatiiviset merkitykset ja mahdolliset konnotatiiviset merkitykset, ja sen lisäksi tutkin sanojen merkitysten suhteita, erityisesti samanmerkityksisyyttä eli synonymiaa ja vastakohtaisuutta eli antonymiaa. Koska tarkastelen sanojen merkityksiä niiden aikalaiskontekstissa, vertaan sanojen merkityksiä Nykysuomen sanakirjaan (NS), jonka sanasto kerättiin ennen sotavuotia ja joka julkaistiin vuosina 1951–1961. Sanojen merkitykset eivät ole muuttuneet merkittävästi sitten sotavuosien, mutta Nykysuomen sanakirjan määritelmät ovat joka tapauksessa lähempänä sitä kieltä, jota sota-aikana käytettiin.

Koska tutkin kuoleman ja tappamisen ilmauksia tietyssä kontekstissa, tutkimukseni edustaa myös pragmatiikkaa eli kontekstin vaikutusta merkitykseen. Semantiikan ja pragmatiikan lisäksi hyödynän tutkimuksessani syntaktista analyysia. Tarkastelen sanojen syntaktisia suhteita lähinnä subjektin, predikaatin ja objektin kautta. Vaikka tutkimukseni edustaa kvalitatiivista tutkimusta, teen aineistostani myös kvantitatiivisia eli määrällisiä havaintoja. Analyysissani etenen kvantitatiivista havainnoista kvalitatiivisiin havaintoihin, joihin tutkimukseni painottuu.

3 Kuolema, tappaminen ja tabu historiantutkimuksessa

Tässä luvussa tarkastelen kuolemaa ja tappamista historiantutkimuksen näkökulmasta. Taustoitan sitä, mitä suomalaissotilaiden kuolemasta ja tappamisesta on sanottu, ja toisaalta sitä, millaisia havaintoja historiantutkijat ja kielentutkijat ovat kuoleman ja tappamisen kielestä tehneet. Kuolemasta ja kuoleman kielestä kerron luvussa 3.1, tappamisesta ja tappamisen kielestä taas luvussa 3.2.

3.1 Suomalainen sotakuolema

Kuolemaan on suhtauduttu eri tavalla eri aikoina. Ennen modernia aikaa kuolema oli usein läsnä: imeväis- ja lapsikuolleisuus oli suurta, oli nälänhätää, tautiepidemioita ja sotia. Toisin kuin nykyään, kuolema kohdattiin usein kotona. Ennen modernia aikaa oli tavallista, että kuolleiden ruumiita säilytettiin hautaamiseen asti kotona, esimerkiksi aitassa tai riihessä niille varatulla ruumislaudalla. Kuolleet myös pestiin ja valmisteltiin hautajaisia varten usein itse tai ruumiinpesijän avustuksella. (Pajari 2014: 89–91.)

Suomen sotavuosina 1939–1945 lapsikuolleisuus oli vielä verrattain suurta. Suurista nälkävuosista oli kulunut noin seitsemänkymmentä vuotta, ja viimeisestä sodasta, sisällissodasta, noin kaksikymmentä vuotta. Vaikka elinajanodote oli noussut 1870-luvulta alkaen, suomalaiset olivat vielä 1900-luvun puolivälissä yksi Euroopan sairaimmista kansoista. Miehet elivät keskimäärin noin 55 vuotta, naiset noin 61 vuotta. (Koskinen 2021.) Vaikka sodassa kuolleita ei otettaisi huomioon, kuolema oli vielä sotavuosinakin melko usein läsnä. Se myös kohdattiin yhä kotona, sillä kuolema alkoi laitostua vasta 1970-luvulla (Hakola, Kivistö & Mäkinen: 14).

Suomessa käytiin kolme sotaa vuosina 1939–1945. Niistä talvisota ja jatkosota käytiin Suomen ja Neuvostoliiton välillä, Lapin sota puolestaan Suomen ja Saksan välillä. Suomalaisen sotakuoleman erityispiirteeksi on luonnehdittu sitä, että kuolema oli sotilaiden, ei siviilien kohtalo. Sotavuosina kuoli noin 96 000 suomalaista, ja kuolleiden enemmistö, noin 94 000, oli sotilaita. Kuolema oli erityisesti nuorten miesten osa. (Kivimäki 2019: 280.)

Sodassa kuoleman luonne on usein väkivaltainen. Kivimäen (2019: 282) mukaan kuolemia aiheuttivat tavallisimmin kenttätykki ja konekivääri. Kuolla saattoi myös astumalla miinaan, hukkumalla, jäätymällä hengiltä, myrkyttymällä, nääntymällä nälkään, palamalla, ruhjoutumalla kuoliaaksi, tukehtumalla tai tulemalla teloitetuksi, joskin kaikki tämä oli harvinaisempaa (Kivimäki 2016: 112–115; Kivimäki 2019: 282). On muistettava, että taistelussa koettu kuolema ei kuitenkaan edustanut

kuoleman kokonaiskuvaa. Suomalaissotilaat saattoivat kuolla sairaalassa viikkoja haavoittumisensa jälkeen, minkä lisäksi myös sairaudet ja erilaiset tapaturmat aiheuttivat kuolemia.

Kuolema on tabu, eli kartettava tai kielletty asia. Pajarin (2014: 89) mukaan entisaikoina kuolemaan suhtauduttiin melko fatalistisesti, koska keinoja kuoleman välttämiseksi ei juuri ollut. Fatalistisesta suhtautumisesta huolimatta kuolemaan ei suhtauduttu neutraalisti tai pelottomasti. Pajarin (2014: 90) mukaan kuolemanpelkoa koettiin eri syistä, mutta kuolleita pelättiin yleisesti. Allanin ja Burridden (1991: 153, 159) mukaan kuoleman tabun taustalla vaikuttaa viisi pelkoa, jotka ovat 1) pelko rakkaiden menettämisestä, 2) pelko ruumiin hajoamisesta, 3) pelko siitä, mitä tapahtuu kuoleman jälkeen, 4) pelko pahoista hengistä tai kuolleiden sieluista sekä 5) pelko merkityksettömästä kuolemasta. Allanin ja Burridden (1991: 159) mukaan neljä ensimmäistä pelkoa vaikuttivat jo keskiajalla koettuun kuolemaan, mutta viides eli viimeinen pelko sijoittuu paremmin sekulaariin yhteiskuntaan. Sota-ajan yhteiskunnassa koettuun kuolemanpelkoon vaikutti siis todennäköisesti neljä ensimmäistä pelkoa. Toisaalta sota-ajan kirjeissä voi nähdä myös huolta kuoleman merkityksettömyydestä. Kirjeissä kuoleman merkityksellisyyttä korostetaan etenkin silloin, kun kuolemasta kirjoitetaan kuolleen omaisille. Siksi voidaan ajatella, että myös pelko kuoleman merkityksettömyydestä vaikuttaa sota-ajan yhteiskunnassa koettuun kuolemanpelkoon.

Kuolema tarkoittaa elintoimintojen lakkaamista. 1900-luvun alkupuolella koottu ja vuosina 1951–1961 julkaistu Nykysuomen sanakirja (NS) määrittelee verbin *kuolla* elintoimintojen täydelliseksi ja korjaantumattomaksi lakkaamiseksi. Myös Kielitoimiston sanakirja (KS) määrittelee sen samalla tavalla, eli määritelmä on pysynyt samana sotavuosista asti. Maija Länsimäen (1993) mukaan *kuolla* on neutraali ilmaus, johon liittyvä affektisuus johtuu asiasta, ei sanasta. Länsimäen (1993) mukaan myös *menettää henkensä* ja *saada surmansa* ovat neutraaleja ilmauksia, joita käytetään etenkin uutiskielessä. Neutraalit ilmaukset eivät kuitenkaan sovi kaikkiin tilanteisiin. Kielessä täytyy olla sanoja, joilla puhuja voi ilmaista omat tunteensa ja ottaa huomioon myös kuulijan tunteet (Länsimäki 1993). Siksi suomen kielessä on paljon kuolemaa kaunistelevia ja lieventäviä ilmauksia – kiertoilmauksia.

Kuolemasta puhutaan usein kiertoilmauksin. Allan ja Burrige (1991: 161–164) ovat todenneet, että englanninkielisissä kuolinilmoituksissa kuolemasta puhutaan kiertoilmausten avulla muun muassa matkana, menetyksenä ja uuden elämän alkamisena. Kuolinilmoituksissa käytettävien kiertoilmausten merkitykset ovat melko kristillisiä: niissä kuolema ei ole elämän loppu, vaan iankaikkisen elämän alku. Myös suomenkielisissä kuolinilmoituksissa kuolemaa kuvataan kristillisestä näkökulmasta. Länsimäen (1993) mukaan kuolinilmoituksissa käytetään ilmauksia, kuten *muuttaa taivaan kotiin*, *poistua keskuudestamme*, *saada iäisyyskutsu*, *saada kutsu Isän luo*, *saapua matkansa päähän*, *siirtyä*

ajasta iäisyyteen ja siirtyä rajan yli. Samankaltaisia ilmauksia käytetään myös sota-ajan kirjeissä. Kuoleman kristillisiin ja ylätyylisiin merkityksiin palaan luvussa 5.2, jossa tarkastelen kuoleman hienotunteisia kiertoilmauksia eli eufemismeja.

Kristillisen ja ylätyylisen kuolemakuvauksen lisäksi kuolemaa kuvataan suomen kielessä myös arkisesti, elintoimintojen loppumista kuvaavilla kielikuvilla. Länsimäen (1993) mukaan arkisia ilmauksia ovat esimerkiksi *jäähtyä, lakata hengittämästä ja mennä kylmäksi*, ja vielä suorasukaisemmat *oi-kaista kinttunsa, ojentaa ketaransa ja maata raatona*. Kyseiset kiertoilmaukset eivät ole hienotunteisia, eikä niitä sen vuoksi ole sopivaa käyttää kaikissa tilanteissa. Länsimäen (1993) mukaan kuoleman ilmaisussa keskeistä onkin se, kenen kuolemasta puhutaan, ja erityisesti se, kenelle siitä puhutaan. Kuoleman arkisiin ilmauksiin palaan luvussa 5.3, kun tarkastelen kuolemaa karkeasti kuvaavia kiertoilmauksia eli dysfemismejä.

3.2 Suomalainen tappaja

Tappaminen on tabu: surmaaminen on kielletty monissa uskonnoissa ja yhteisöissä, ja se koetaan moraalittomaksi ja vääräksi. Allan ja Burrige (2006: 10–11) huomauttavat, että tappaminen ei kuitenkaan ole ehdoton tabu. Tappaminen voidaan kokea moraalisesti oikeaksi esimerkiksi puolustusso-
dassa, koska ajatellaan, että väkivaltaa vastaan on oikeus puolustautua (Kivimäki 2016: 111). Rauhan ajan ja sodan ristiriita on ilmeinen. Kun rauhan aikana tappaminen on kiellettyä ja tuomittavaa, so-
dassa jokaisen sotilaan odotetaan pystyvän tappamaan.

Suomalaiset sotilaat suhtautuivat tappamiseen eri tavoin. Suurimmalle osalle sotilaista tappaminen oli välttämätöntä erottaa sotilaan siviiliminästä. Kivimäen (2006: 197) mukaan sotilaat suhtautuivat tappamiseen työnä, joka suoritettiin silloin, kun se oli välttämätöntä. Tappamisesta etäännyminen salli sotilaan tappaa ja silti säilyttää siviili-identiteettinsä. Toisaalta tappamisen kokemus laajeni välttämättömän työsuoritteiden ulkopuolellekin. Kivimäen (2006: 197–198) mukaan sotilaat saattoivat osallistua vapaaehtoisille tuhoamisretkille, ja viholliselle tehtiin kuolettavia kepposia. Suomalaisotilaiden tappamiskokemuksessa myös ääripäät olivat edustettuina. Osa sotilaista kieltäytyi aseista passifistisen maailmankatsomuksen tai uskonnollisuuden nimissä, ja osa nautti tappamisesta. (Kivimäki 2006: 193–195.)

Kun puhutaan sodasta ja tappamisesta, herkästi ajatellaan, että jokainen sotilas tappoi. Kivimäki (2016: 126) on kuitenkin arvioinut, että enemmistö suomalaissotilaista ei tappanut eikä välttämättä edes haavoittanut vihollista. Tätä voi perustella monilla asioilla. Taistelun tiimellyksessä tähtääminen oli vaikeaa, ja ampuminen oli summittaista. Aina saattoi myös ampua ohi tai olla kokonaan

ampumatta. Ampuma-aseella tappaminen ei ollut niin yleistä kuin ajatellaan, ja pistimellä tai puukolla surmaaminen oli vielä harvinaisempaa. (Kivimäki 2016: 126).

Tappaminen tarkoittaa kuoleman aiheuttamista. Monissa ohjesäännöissä tappaminen verhoutuu aseenkäytön taakse. Esimerkiksi *Jalkaväen ohjesäännössä II* (1932)² tappamiseen tähtäävästä toiminnasta käytetään ilmauksia *ampua* ja *tuhota*. Ohjesäännössä puhutaan myös maalin valitsemisesta, osumisesta, tulen avaamisesta ja viholliseen suuntaamisesta. Ilmaukset ovat taktisia myös käsikähmää koskevassa luvussa, jossa kerrotaan tilanteesta, jossa sotilas kohtaa vihollisen silmästä silmään: *Kun mies käsikähmässä on päässyt vihollisen lähelle, tekee hän voimakkaalla pistolla tai iskulla suojattomiin ruumiinosiin vastustajansa taistelukyvyttömäksi* (Jalkaväen ohjesääntö 1932: 32). Ilmaus *tappaa* ei kuulunut diskurssiin.

Sota-ajan kirjeissä *tappaa* on vähän käytetty ilmaus, ja tappaminen kulkee taistelukuvausten takana. Kirjeissä puhutaan paljon ampumisesta, mutta ei juurikaan tappamisesta. Tapio Nurmisen (2011: 8) mukaan väkivaltaa kuvattiin aikalaiskirjeissä vain vähän. Nurminen on kerännyt ja tutkinut joutsalaisten ja luhankalaisten miesten sotakokemuksiin liittyvää aineistoa, ja vihollisen tappamista kuvattiin vain yhdessä aineiston sota-ajan kirjeessä. Hagelstamin ja Taskisen (2015: 45) mukaan rintaman vaikeista ja vaarallisista kokemuksista kyllä puhuttiin, mutta se ei ollut yleistä, jos ei harvinaistakaan.

Sodassa tappaminen oli ristiriidassa rauhan ajan moraalikäsitteiden kanssa. Vihollinen täytyi nähdä vihollisena, jotta tämän pystyi surmaamaan tappamisen tabua rikkomatta (Kivimäki 2006: 196). Tappamisen oli toisin sanoen oltava perusteltavissa, jotta sotilas pystyisi tappamaan. Tappamaan kyetäkseen sotilaiden oli tukeuduttava erilaisiin etäntymisen strategioihin. Kivimäki (2006: 196) toteaa, että tappaminen oli todennäköisesti helpoiten oikeutettavissa silloin, kun puolustauduttiin päälle hyökkäävää vihollista vastaan. Myös tappajan ja tapettavan välinen etäisyys auttoi ottamaan etäisyyttä asiasta. Jos ampujan ja ammuttavan välinen etäisyys oli riittävän pitkä, ammuttavaa ei välttämättä nähty ihmisenä, vaan kohteena tai maalina (Kivimäki 2006: 196–197).

Sodassa tappamisen kielelle keskeistä on tappamisen oikeuttaminen. Tappamisen on oltava perusteltavissa, ja siksi tappamisen kielelle on ominaista, että tappamisen kohde epäinhimillistetään. Allanin ja Burridgen (2006: 230) mukaan tappamisen kohde saatetaan esittää aggressiivisena, epäinhimillisenä, epäoikeudenmukaisena, moraalittomana tai pahana, kun taas tappaja ja tappajan mahdolliset liittolaiset kuvataan päinvastoin. Kivimäen (2006: 196) tutkimassa suomalaissotilaiden

² *Jalkaväen ohjesääntö II. Yksikköjen taistelu* (1932) ei ollut voimassa sota-aikana. Sota-aikana ohjesäännöstä julkaistiin uusintapainokset vuosina 1939, 1940 ja 1941 (Leino 2019). On silti oletettavaa, että ilmaukset eivät ole merkittävästi muuttuneet.

muistitietoaineistossa viholliseen liitettiin epämiellyttäviä ja moraalittomia piirteitä. Venäläissotilaiden haju, likaisuus ja rumuus olivat jääneet joidenkin muistelijoiden mieliin, ja jotkut olivat muistelleet venäläissotilaiden harjoittamaa kannibalismia ja kidutusta. Vaikka kertomukset olisivat olleet vailla totuus pohjaa, ne vahvistavat jakoa inhimillisen ja epäinhimillisen välillä. ”Me” olemme inhimillisiä, ”ne” ovat epäinhimillisiä. (Kivimäki 2006: 196.)

On havaittu, että vihollisen epäinhimillistämisen ohella tappamisen kieleen kuuluvat kiertoilmaukset. Kivimäen (2006: 197) mukaan tappamisesta ei käytetä verbiä *tappaa*, vaan kiertoilmauksia, kuten *hiljentää*, *suolata* ja *tuhota*. Riihonen (2017: 55) on havainnut, että sotilaiden toisilleen lähettämässä kirjeissä tappamisesta kerrotaan kiertoilmauksilla, kuten *ajaa pois* ja *siirtää toiseen valtakuntaan*. Kiertoilmausten lisäksi tappamisen kielelle on ominaista, että sekä tappamisen tekijää että sen kohdetta kuvataan epämääräisesti, ja itse teko ilmaistaan passiivimaisilla rakenteilla. (Kivimäki 2006: 197; Kivimäki 2008: 140.) Hyödynnän näitä havaintoja analyysissäni, kun tarkastelen tappamisen ilmauksia.

4 Kuolema semantiikan näkökulmasta

Tässä luvussa avaan tutkimukseni lingvististä taustaa. Tutkimukseni sijoittuu semantiikan eli merkityksentutkimuksen kentälle, ja tutkimuksessani yhdistelen semanttista ja pragmaattista tutkimusta. Luvussa 4.1 avaan sanasemantiikkaa sekä sen piiriin kuuluvia synonymian ja antonymian käsitteitä. Luvussa 4.2 avaan kiertoilmauksen käsitettä ja pohdin pragmaattisten kielikuvien, eufemismin ja dysfemismin, käsitteitä.

4.1 Sanasemantiikka

Semantiikka on merkityksen tutkimista. Sanasemantiikalla tarkoitetaan nimenomaan sanan merkityksen, muodon ja viittaussuhteen tutkimista. Sana on yleensä osa lausetta tai muuta laajempaa kokonaisuutta, mutta koska se on kielen pienin itsenäinen merkki, merkitystä lähestytään usein juuri sanan merkityksen kautta (Kuiiri 2012: 13).

Kun puhutaan sanasemantiikasta, on selvitettävä, mitä merkitys, muoto ja viittaussuhde tarkoittavat. Kuirin (2012: 13) mukaan sana havaitaan ensisijaisesti äänenä, eli sanan muoto on ääntä. Se voidaan kuitenkin siirtää myös visuaaliseen muotoon kirjoituksen avulla. Merkityksen käsitettä Kuiiri (2012: 15) avaa konseptualistisesti: ”Konseptualismin mukaan sanan merkitys on mielle tai mielikuva kaikista niistä ominaisuuksista, jotka sellaisen tarkoitteen on täytettävä, josta sanaa voidaan käyttää ja johon sanalla voidaan viitata.” Merkitykseen siis sisältyy ominaisuuksia ulkomaailman tarkoitteesta, ja niiden täytyy täytyä, jotta sanalla voidaan viitata tarkoitteeseen. Sanan ja tarkoitteen välistä suhdetta sanotaan viittaussuhteeksi, eli referenssiksi (Kuiiri 2012: 13).

Sanasemantiikassa merkityksiä voidaan jaotella muutamalla eri tavalla: merkitykset voidaan jakaa okkasionaaliseen ja usuaaliseen merkitykseen tai denotatiiviseen ja konnotatiiviseen merkitykseen. Okkasionaalisella merkityksellä tarkoitetaan merkitystä, jonka puhuja antaa sanalle jossakin tilanteessa ja jonka hän olettaa kuulijankin sanalle antavan. Usuaalisella merkityksellä puolestaan tarkoitetaan tilanteesta irrallista ja yleistä merkitystä. (Kuiiri 2012: 27–28.) Tässä tutkimuksessa tarkastelen merkityksiä denotatiivisen ja konnotatiivisen jaon mukaan. Denotatiivisella merkityksellä tarkoitetaan sanan päämerkitystä, konnotatiivisella merkityksellä puolestaan sanan sivumerkityksiä. Kuirin (2012: 28) mukaan sivumerkitysten ohella voidaan puhua myös assosiatiivisista merkityksistä.

Sanasemantiikka jakautuu edelleen synkroniseen sanasemantiikkaan ja diakroniseen sanasemantiikkaan. Synkroninen sanasemantiikka tutkii sanojen merkitysten suhteita, kuten synonymiaa. Diakroninen sanasemantiikka puolestaan tutkii merkityksenmuutosta, kuten metaforia. (Kuiiri 2012: 29, 43.)

Tässä tutkielmassa hyödynnän synkronista sanasemantiikkaa, erityisesti synonymiaa ja antonymiaa. Alaluvussa 4.1.1 avaan synonymian käsitettä, ja alaluvussa 4.1.2 antonymian käsitettä.

4.1.1 Synonymia

Tässä tutkielmassa tarkastelen merkitysten suhteita samanmerkityksisyyden eli synonymian avulla. Sanoja voidaan sanoa toistensa synonyymeiksi silloin, kun ne tarkoittavat samaa asiaa, mutta niillä on eri muoto (Kuiri 2012: 30; Saeed 2016: 61). Esimerkiksi *kuolla* ja *saada surmansa* ovat synonyymeja. Ne molemmat merkitsevät elintoimintojen pysyvää ja täydellistä lakkaamista, mutta niiden muoto on eri. Samanmerkityksisyydestä huolimatta on tilanteita, joissa toista sanaa ei voi korvata toisella sanalla. On esimerkiksi mahdollista sanoa, että joku kuoli syöpään, mutta ei voi sanoa, että joku sai surmansa syövästä. Toisin sanoen ilmauksen *saada surmansa* sivumerkitykseen ei kuulu sairauden aiheuttama, hitaasti koittava kuolema (Länsimäki 1993; KS s. v. *surma*). Täyssynonymia onkin suomen kielessä melko harvinaista (Kuiri 2012: 30).

Synonyymeja syntyy erityisesti tabujen ympärille (Saeed 2016: 62). Koska kuolema ja tappaminen ovat tabuaiheita, niitä ilmaistaan monilla synonyymisilla ilmauksilla. Suomen kielessä sanan *kuolla* synonyymisia ilmauksia ovat esimerkiksi *heittää lusikka nurkkaan*, *kupsahtaa*, *menettää henkensä*, *mennä kylmäksi*, *nukkua pois*, *ojentaa ketaransa*, *poistua keskuudestamme*, *potkaista tyhjää*, *saada surmansa* ja *siirtyä rajan yli* (Länsimäki 1993).

Samanmerkityksisyydestä huolimatta synonyymit eivät kerro tarkoitteestaan samalla tavalla. Länsimäen (1993) mukaan *menettää henkensä* ja *saada surmansa* ovat neutraaleja ilmauksia, kun taas *nukkua pois*, *poistua keskuudestamme* ja *siirtyä rajan yli* ovat kristillisiä ja ylätyylisiä ilmauksia. *Kupsahtaa*, *mennä kylmäksi*, *ojentaa ketaransa* ja *potkaista tyhjää* puolestaan ovat arkisia, kuoleman tapaa osoittavia ilmauksia. Synonyymit eroavat toisistaan tyyllillisesti, ja siksi niitä käytetään erilaisissa konteksteissa. Synonyymit voivat siis kuulua kielen eri rekistereihin. Eri rekistereihin kuuluvia synonyymeja nimitetään tyyllilliseksi puolisyronymiaksi (Larjavaara 2007: 140).

Synonyymeilla puhuja voi myös osoittaa positiivista tai negatiivista asennoitumista käsiteltävään asiaan (Saeed 2016: 62.). Sota-ajan kirjeissä negatiivista asennoitumista edustavat etenkin vihollisesta käytetyt ilmaukset. Talvi- ja jatkosodan aikana vihollinen oli Neuvostoliiton kansalainen eli venäläinen, mutta kirjoittajat viittaavat viholliseen halventavilla synonyymeilla *iivana*, *ryssä* ja *vanja*. Ilmaukset ovat pejoratiivisia, toisin kuin *neuvostoliittolainen* tai *venäläinen*, joilta pejoratiivisuus puuttuu täysin. Asennoitumista ilmaisevia synonyymeja nimitetään konnotatiiviseksi puolisyronymiaksi (Larjavaara 2007: 139).

4.1.2 Antonymia

Tutkielmassani tarkastelen merkitysten suhteita myös antonymian eli vastakohtaisuuden avulla. Esimerkiksi *elävä* ja *kuollut* mielletään vastakohtiksi, koska ne esittävät elollisuudesta kaksi ääripuolta (Kuiri 2012: 36). Semantiikassa *elävän* ja *kuolleen* muodostamaa vastakohtaparia kutsutaan komplementaariseksi vastakohtaksi eli lajivastakohtaksi. Se tarkoittaa vastakohtaisuutta, jonka erottaa yleensä vain yksi piirre, tässä tapauksessa elollisuus. (Larjavaara 2007: 147.) Jos joku ei ole elävä, hän on siis kuollut ja päinvastoin.

Lajivastakohtan lisäksi vastakohtapari voi muodostua myös suuntavastakohtaksi. Suuntavastakohtat ovat käänteisiä vastakohtia, kuten *antaa ja saada, tuoda ja viedä sekä mennä ja tulla*. (Larjavaara 2007: 149.) Sota-ajan kirjeissä elämän ja kuoleman vastakkaisuutta ilmaistaan esimerkiksi suuntavastakohtilla *mennä ja tulla*. Sota-ajan kirjeissä kuolemasta käytetään ilmauksia *mennä henki* ja *tulla lähtö*. Hengen meneminen viittaa elämän päättymiseen, lähdön tuleminen puolestaan kuoleman saapumiseen.

Kun puhutaan kuolemasta, monesti puhutaankin itse asiassa elämästä tai hengestä. Esimerkiksi henkivakuutus on kuoleman varalle otettu vakuutus, joka korvaa sovitun summan henkivakuutuksen haltijan kuoltua. Se ei siis oikeastaan vakuuta elämää, vaan kuoleman. Allanin ja Burridgen (1991: 154) mukaan kuoleman antonyymin käyttäminen kieltää todellisuuden, jonka kanssa kielenkäyttäjä on tekemisissä. Ei puhuta kuolemasta, vaikka todellisuudessa kyse on nimenomaan kuolemasta. Voidaan ajatella, että elämä on kuoleman kiertoilmaus, kun kuoleman sijaan puhutaankin elämästä. Tätä ajatusta hyödynnän luvussa 5.2.5, jossa tarkastelen ilmauksia, joissa kuoleman sijaan puhutaankin elämästä.

4.2 Kiertoilmaukset

Kiertoilmaukset ovat ilmauksia, joita käytetään jonkun toisen ilmauksen sijasta. Niille keskeistä on kaunisteleminen ja peitteleminen. (KS s. v. *kiertoilmaus*). Suomen kielen kiertoilmauksia on tutkinut muiden muassa Markku Varis (1998). Varis (1998: 43) kuvaa, että kiertoilmausten keskeisin ominaisuus on sumeus, sillä kiertoilmaukset välittävät merkityksiä, mutta usein epätäsmällisesti. Siksi kiertoilmaukset ovat osa sumeaa kieltä.

Kiertoilmausten käytön juuret ulottuvat esihistorialliseen aikaan, erityisesti sanamagiaan ja tabuihin (Varis 1998: 156). Kiertoilmauksia käytettiin, koska tietyistä aiheista puhuminen oli kielletty. Jos tabuaiheista olisi puhuttu, puhumisen kohteena olleet asiat olisivat saattaneet rangaista puhujaa ja tuottaa huonoa onnea mahdollisesti koko yhteisölle. Primitiivisissä kulttuureissa pelättiin erityisesti

kuolleita ihmisiä. Heidän nimeämistään vältettiin, sillä ajateltiin, että nimeltä mainittujen kuolleiden sielut saattaisivat vahingoittaa eläviä. Koska kuolleista ja kuolemasta oli kuitenkin puhuttava, keksittiin korvaavia ilmauksia, joilla kuolemasta puhuttiin. (Varis 1998: 172.) Kuolemaa pidetään kartettava puheenaiheena yhä nykyäänkin. Tätä on selitetty esimerkiksi kuoleman laitostumisella. Sairaudesta tai vanhuudesta koituva kuolema kohdataan nykyään tavallisesti sairaalassa, ja kuolemasta on tullut aiempaa pelottavampi ja vieraampi tapahtuma (Varis 1998: 172).

Variksen (1998: 60) mukaan kiertoilmauksilla on viisi tunnuspiirrettä. Kiertoilmaus voidaan tulkita kiertoilmaukseksi, jos 1) sanan kirjaimellinen tulkitseminen johtaa epätydyttävään lopputulokseen, 2) kielenulkoiseen todellisuuteen voidaan viitata täsmällisellä ja vakiintuneella ilmauksella, 3) kiertoilmauksen vakiintumisaste yleiskielessä on vähäinen, 4) konteksti tukee ilmauksen tulkittamista kiertoilmaukseksi ja 5) informaation välittymisen sijaan ilmauksessa korostuvat muun kielenkäytön tehtävät (Varis 1998: 60). Näitä kiertoilmausten tunnuspiirteitä hyödynnän tutkimuksessani, kun tarkastelen ilmauksia, joiden osalta on epäselvää, onko ilmaus kiertoilmaus vai ei.

4.2.1 Eufemismi

Eufemismi on pragmaattinen kiertoilmaus. Se on usein jollakin lailla kauniimpi tai siveämpi kuin korvattu ilmaus, ja siksi kaunistelu ja siveys korostuvat eufemismin määritelmässä. (Varis 1998: 116–117.) Aina näin ei kuitenkaan ole. Esimerkiksi Kielitoimiston sanakirjassa eufemismi merkitsee ensisijaisesti kiertoilmausta, ja määrite *kaunisteleva* on jätetty sulkumerkkeihin (KS s. v. *eufemismi*). Vaikka eufemismi ei välttämättä tarkoita kaunistelevaa kiertoilmausta, tässä tutkielmassa kaunistelu kuuluu eufemismin määritelmään.

Eufemismit kiertelevät asian tai teon affektiivisuutta, eivät itse sanaa. Kuolemaa kaunistelevat kiertoilmaukset, kuten *nukkua pois* ja *poistua keskuudestamme*, ovat hienotunteisia kiertoilmauksia, joilla varjellaan kuulijan tunteita. Hienotunteisuus on yksi eufemismien käytön motiiveista. Ilkka Norri (1988: 5) jakaa eufemismien käytön motiivit viiteen ryhmään:

1. Tabuaiheet
2. Sana- ja nimimagia
3. Poliittiset syyt
4. Sosiaaliset syyt
5. Taloudelliset syyt

Norin (1988: 5) mukaan eufemismeja käytetään, kun kyse on tabusta, esimerkiksi seksuaalisuuden tai uskonnon tabusta. Sen lisäksi eufemismeja käytetään, kun halutaan kierrellä nimiä ja sanoja, joiden lausuminen herättää kunnioitusta tai pelkoa. Sana- ja nimimagian juuret ulottuvat primitiivisiin kulttuureihin. Suomessa sanamagiaa edustavat esimerkiksi karhun kiertoilmaukset *kontio*, *mesikämmen* ja *otso*. Kiertoilmauksia käytettiin, koska *karhun* lausuminen olisi saattanut kutsua karhun paikalle. Tabuaiheiden sekä sana- ja nimimagian lisäksi eufemismeja käytetään poliittisista ja sosiaalisista syistä. Poliittisilla syillä tarkoitetaan tilanteita, joissa valehdellaan vallankäytön vuoksi, sosiaalisilla syillä puolestaan tilanteita, joissa kuulijan tunteita suojellaan tahdikkuuden tai sovinnaisuuden takia. Eufemismeja käytetään myös taloudellisissa yhteyksissä: valehdellaan, jotta myytäisiin enemmän.

Sota-ajan kirjeissä kaunistelevien kiertoilmausten käytön motiivina on toisaalta tabu, toisaalta sosiaaliset syyt. Sekä kuolema että tappaminen ovat tabuaiheita, jotka oli vaikea kohdata. Niistä kirjoittaminen oli kiellettyä, ja toisaalta kaikki eivät halunneetkaan kertoa kuolemisen ja tappamisen kokemuksista. Sota-aikana kirjeiden kenties tärkein tehtävä oli ylläpitää suhteita. Hagelstam ja Taskinen (2015: 47) toteavat, että vaikeista ja vaarallisista kokemuksista kertomista vältettiin, koska vastaanottajan tunteet haluttiin ottaa huomioon.

Eufemismit ovat kontekstisidonnaisia. Aina ei ole selvää, onko kyseessä kaunisteleva kiertoilmaus tai kiertoilmaus ylipäänsä. Esimerkiksi *kaatua* on verbi, joka on vakiintunut kuvaamaan sodassa koettua kuolemaa. Se tarkoittaa kirjaimellisesti kumoon menemistä, mutta sotakontekstissa myös ammutuksi tulemistä ja taistelussa kuolemista. Kaatumisen määritelmään eivät kuulu sodan ulkopuolella koetut kuolemat. Tätä ilmentää aineistoni ulkopuolelle rajautunut esimerkki 4:

4. Vai on se **Järvisen Vilhokin kaatunut kuollut**, kyllä siellä Järvises on nyt surua. (27.8.1941. SAK 509, Kper.)

Esimerkin 4 kirjekatkelmassa kirjoittaja kertoo kuolleesta tuttavastaan, ja hän käyttää kuolemasta ilmausta *kaatua*. Vilho ei kuitenkaan ollut sotilas, vaan hän kuoli kotirintamalla. Siksi kirjoittaja on yliviivannut sanan *kaatunut*, ja korvannut sen sanalla *kuollut*.

Kaatua on niin vakiintunut kuoleman ilmaus, että sitä ei välttämättä ajatella kiertoilmauksena. Myös kiertoilmauksen kaunisteleva ominaisuus voidaan kyseenalaistaa, sillä sota-ajan kirjeissä ilmausta käytettiin sekä suomalaisten että venäläisten kuolemasta, joskin huomattavasti enemmän suomalaisten kuolemasta. Tässä tutkimuksessa tulkitsen verbin *kaatua* kiertoilmaukseksi, sillä sen denotiivinen merkitys on 'mennä kumoon tai nurin' (KS s. v. *kaatua*; NS s. v. *kaatua*). Tulkitsen sen kiertoilmaukseksi myös sen viittaussuhteen vuoksi. Variksen (1998: 57) mukaan yksittäinen ilmaus on

kiertoilmaus silloin, kun kielenulkoiseen todellisuuteen voidaan viitata myös eksplisiittisesti. Ilmauksen *kaatua* referentti on *kuolla*, joskin *kuolla* tarkoittaa kuolemista kaikissa olosuhteissa, ei vain sodassa.

Kaatua osoittautuu kiertoilmaukseksi myös intentionsa perusteella, sillä ilmauksella on kiertäviä päämääriä. Variksen (1998: 59) mukaan kiertoilmauksille keskeistä on kielen sosiaalinen funktio: on tärkeää olla kohtelias ja säilyttää niin kuuntelijan kuin puhujankin kasvot. Sota-ajan kirjeissä sosiaalinen funktio oli tärkeässä asemassa. Kun kirjeissä kerrottiin kaatumisesta, kielen sosiaalinen funktio ohitti kielen referentiaalisen funktion. Oli tärkeämpää ottaa huomioon kirjeen vastaanottajan tunteet kuin välittää informaatiota.

Tulkitsen verbin *kaatua* kiertoilmaukseksi myös siksi, että se on suuntametafora. Suuntametafora on George Lakoffin ja Mark Johnsonin (1980) esittelemä käsite, joka tarkoittaa kielikuvaa, jolla on avaruudellisia ominaisuuksia. Haavisto ja Kotilainen (1998: 9) kuvaavat, että suuntametaforaa voi ajatella kielikuvana, joka järjestää kokemuksiamme niin kuin ne sijaitsisivat kolmiulotteisessa tilassa. Lakoff ja Johnson (1980) jäsentävät suuntametaforan avaruudellisia ominaisuuksia vastakohtapareiksi: eteen–taakse, sisään–ulos, ylös–alas ja niin edelleen. Suunnat eivät ole sattumanvaraisia, vaan ne perustuvat ihmisen keholliseen ja kulttuuriseen kokemukseen. Elämän ja kuoleman metaforat asetuvat ylös–alas-akselille, koska ne perustuvat elämän ja kuoleman keholliseen kokemukseen. Elävä olento on tavallisesti pystyasennossa, joten elämä on ylhäällä. Kuollut makaa, joten kuolema on alhaalla. (Lakoff & Johnson 1980: 14–15.) Näin ollen *kaatua* ja esimerkiksi *pudota* ovat kuolemaa ilmaisevia suuntametaforia.

4.2.2 Dysfemismi

Dysfemismi on eufemismin vastakohta. Se on pragmaattinen kiertoilmaus, joka on jollakin lailla kärkeampi kuin korvattu ilmaus. Variksen (1998: 120–121) mukaan dysfemismit ovat tunnepitoisia ja väheksyviä ilmauksia, joilla ilmaistaan halveksuntaa, inhoa, pelkoa tai vihaa. Allanin ja Burridgen (2006: 31) mukaan niitä käytetään muun muassa silloin, kun puhutaan asioista tai ihmisistä, joita halutaan alentaa, nöyryyttää tai paheksua. Näin ollen dysfemismit ovat tyypillisiä silloin, kun puhutaan vastapuolesta. Suomalaisen sotilaan näkökulmasta vastapuoli tarkoitti vihollista, joka talvi- ja jatkosodan aikana oli Neuvostoliiton kansalainen eli venäläinen, ja Lapin sodan aikana saksalainen.

Vastapuolta alentavissa ilmauksissa käytetään haukkumasanoja, kirosanoja ja loukkaavaa kieltä. Niiden on tarkoitus loukata. (Allan & Burridge 2006: 31.) Riihonen (2019: 74) selvitti suomalaisten sotilaiden kiroilua pro gradu -tutkielmassaan, ja hänen mukaansa vihollisen kiroaminen oli yleisin

kiroilun aihe sota-ajan kirjeissä. Riihosen mukaan (2019: 94) kiroilulla ilmaistiin myös muun muassa turhautumista, väsymystä ja ärtymystä. Allan ja Burrige (2006: 31) toteavatkin, että dysfemismien avulla voi päästellä höyryjä. Esimerkiksi kiro sanat voivat lievittää turhautumista ja vihaa. Turhautuminen oli yleinen tunne, ja se näkyy sota-ajan kirjeissäkin.

Markku Variksen (1998: 123) mukaan dysfemismit voivat tavoitella myös huumoria. Sota-ajan kirjeissä dysfemismit ovat osa humoristista kielenkäyttöä. Huumori ja kiertoilmaukset olivat tapoja käsitellä ahdistusta ja kuolemanpelkoa, ja humoristisella kielenkäytöllä otettiin etäisyyttä sodan todellisuuteen (Kivimäki 2019: 290; Taskinen 2015: 24). Seuraavassa esimerkissä 5 ilmaus *lihaa syntyy* voidaan tulkita karkeaksi kiertoilmaukseksi, jonka merkityksessä korostuvat sekä halveksunta että huumori.

5. Nyt pojat jo tuossa katsovat kiikarilla ja sanovat suuren määrän ryssien hyökkäysvaunuja olevan tulossa ja jalkaväki perässä niin kuin tavallista. Tulkoot nyt vähän lähemmäksi, niin sitten saavat. Niillä on kumma tapa, kun ne olivat eilenkin täyttäneet rajalla ne vaunut omilla reserviläisillään, sitten pantiin ovet lukkoon päältä päin ja käskettiin mennä. Jos eivät mene, niin saman maan armeijaan kuuluvat ajavat konekiväärein takaa, että niiden on tultava, vaikka varma kuolema on edessä. Sitä ne ovat tehneet kaiken aikaa, ettei ole kumma, että **lihaa syntyy**, kun ei ole taistelijoina halua tapella, kuten on laita rintaman tällä puolella. (5.12.1939. SAK468, Kper.)

Kuten eufemismit, myös dysfemismit ovat kontekstisidonnaisia ja subjektiivisia ilmauksia. Aina ei ole selvää, onko kyseessä karkea kiertoilmaus vai kenties kaunisteleva kiertoilmaus. Esimerkin 6 kirjekatkelmassa kirjoittaja käyttää ilmausta *saada luotia*, joka voidaan tulkita sekä eufemismiksi että dysfemismiksi.

6. Älä viitsi kertoa Alpon omaisille asiaa ihan niin, kuin se on, sitä, kun se niin kauan joutui makaamaan kentällä. Heti hän kyllä kuoli, kun **luotia sai**. Toisin taisi olla Koivulan kanssa, sitä en tiedä. (11.12.1939. SAK 468, Kper.)

Voidaan ajatella, että *saada luotia* on hienotunteisempi ilmaus kuin ampua: *hän sai luotia ~ hänet ammuttiin*. Toisaalta voidaan ajatella, että ilmaus kuvaa kuolemaa tapetuksi tulemisen kautta, mikä ei ole erityisen hienotunteinen eikä neutraali tapa lähestyä kuolemaa. Siten ilmaus voidaan tulkita myös dysfemismiksi. Kiertoilmausten tulkinta eufemismeiksi ja dysfemismeiksi ei ole yksiselitteistä, ja tulkinta riippuu kontekstista ja tulkitsijasta.

5 Kuoleman merkitykset sota-ajan kirjeissä

Tässä luvussa tarkastelen suomalaisen sotilaan kuolemaa. Selvitän, millaisia kuoleman ilmauksia suomalaiset sotilaat käyttivät kirjeissä ja millaisista merkityksistä ilmaukset rakentuivat. Sen lisäksi selvitän, millaisia funktioita kuoleman ilmauksilla on. Olen jakanut kuoleman ilmaukset kolmeen ryhmään: suoriin ilmauksiin, kuolemista kaunisteleviin eufemismeihin ja kuolemista karkeasti kuvaaviin dysfemismeihin. Kuoleman suoria ilmauksia käsittelem luvussa 5.1, eufemismeja luvussa 5.2 ja dysfemismejä luvussa 5.3.

5.1 Kuoleman ilmaisu suoraan

Sota-ajan kirjeissä kuolemasta puhutaan toisinaan suoraan. Suoralla ilmaisulla tarkoitan ilmausta, joka kuvaa tarkoitettaan eksplisiittisesti. Suora ilmaus on toisin sanoen ilmaus, jota käytetään sanan denotatiivisessa merkityksessä, sitä kiertelemättä tai peittelemättä. Tutkimusaineistossani kuolema ilmaistaan suoraan substantiivilla *kuolema* sekä verbillä *kuolla*. Alaluvussa 5.1.1 tarkastelen substantiivisia kuolema, ja alaluvussa 5.1.2 käsittelem verbiä *kuolla*.

5.1.1 Kuolema

Kuolema tarkoittaa 'kuolemista, kuoloa ja surmaa' (NS s. v. *kuolema*). Koska kuolema viittaa tarkoitteeseensa suoraan, sillä voidaan viitata kaikenlaisen kuolemaan: sekä taisteluissa tapahtuvaan kuolemaan että tapaturmasta tai sairaudestakin johtuvaan kuolemaan. Tutkimusaineistossani suoraa ilmausta *kuolema* käytetään 16 kirjeessä, ja ilmausta käyttää 7 kirjoittajaa.

Kun tutkimusaineistossani käytetään ilmausta *kuolema*, sillä viitataan tavallisesti jo tapahtuneeseen kuolemaan. Kuolema on myös aina yksilöity, sillä kuolleen nimi mainitaan jokaisen kuoleman yhteydessä. Yleensä kuolema yksilöidään genetiivimääritteellä, kuten esimerkeissä 7–8.

7. Postissa lienee ruuhkaa. En ole saanut Hanna-Liisalta enkä Aarnelta vastausta kirjeisiini. Aarnellehan kirjoitin jo 4.1. Arnon **kuolemasta**. (21.1.1940. SAK 487, Kper.)
8. Niin minä näin sen Kurhilan Vilhon **kuoleman** lehdestä, kyllä minäkin sen pojan tunsin, eihän sinnekkään jäänyt enää kuin yksi poika. On se ikävä paikka kun nyt jo toinen poika meni, olisi sen luullut yhden piisaavan. Mutta ihmiset eivät voi näitä asioita järjestää. (10.10.1942. SAK 509, Kper.)

Länsimäen (1993) mukaan *kuolema* on neutraali ilmaus, johon liittyvä tunnepitoisuus johtuu asiasta, ei sanasta. Tutkimusaineistossani *kuolemaa* käytetäänkin neutraalina ilmauksena, ja sen käyttö liittyy tilanteisiin, joissa kuolemaa on mahdollisesti käsitelty aiemmissakin kirjeissä. Kirjeissä, joissa

kuolema esiintyy, myös tekstin sävy on tavallisesti neutraali. Toisinaan se voi kuitenkin olla alakuloinen, kuten esimerkeissä 9–10. Esimerkin 9 kirjoittaja on komppanianpäällikkö, joka kirjoittaa kuolleen sotilaan äidille. Esimerkin 10 kirjoittaja puolestaan on kuolleen veli, joka kirjoittaa siskolleen veljen kuoleman herättämistä tunteista.

9. Olisin kirjoittanut jo paljon aikaisemmin, mutta minusta on ollut niin kovin raskasta kirjoittaa äidille poikansa **kuolemasta**. Koska tämä on kuitenkin velvollisuuteni olen sen tässä tehnyt ja vielä toivoen että voisin jollakin tavoin osaltani lohduttaa raskaan iskun kohdannutta äitiä. (29.8.1941. SAK 114, Kper.)
10. Kyllä se Onnin **kuolema** oli surullinen tapaus, kun se tulee mieleen niin ei sitä oikein mielestä pois saa muuten kun ryssä pistää sitä ajattelemaan. Kyllä varmasti Onni on kotiväen mielessä usein ja olisi Heille varmasti paljon raskaampaa, mutta tyytyvät Jumalan tahtoon ja uskovat murheensa hänelle. (31.10.1941. SAK 451, Kper.)

Tekstin sävy voi olla myös paheksuva. Esimerkin 11 kirjekatkelmassa kirjoittaja viittaa kuolleen tuttavansa leskeen, joka on mennyt uusiin naimisiin. Tekstin sävystä huolimatta *kuolema* on edelleen neutraali ilmaus.

11. Vai on se Mäkisen Anjakan mennyt kihloihin sen näkymättömän kans, oli sillä Anjallakin miehen tarve, kun sellaisen kans meni nyt näinkin pian Oskarin **kuoleman** jälkeen. Mutta mitäs siinä on, ei kai sitä auta kuolleitakaan koko elämää surra, mutta tuntuu se mun mielestä ainakin vähän kamalalta. (31.7.1944. SAK 509, Kper.)

Kuolemasta puhutaan tavallisesti silloin, kun kuolema on jo tapahtunut. Kuolemasta puhutaan kuitenkin myös silloin, kun pohditaan kuoleman mahdollisuutta, kuten esimerkeissä 12–13.

12. Oletko ottanut selvää siitä henkivakuutuksesta? Se kuolemma on täydellisesti voimassa sodassa kaatuneiden osalta, vastoin sääntöjä, jos vakuutettu maksaa tammikuun loppuun mennessä 10:- tuhatta kohden lisämaksua. Muussa tapauksessa vain puolet vakuutussummasta kuoleman sattuessa. Jos siis voit ja tahdot maksaa sen lisämaksun, niin olisi vakuutus täydellisesti voimassa, vaikka **kuolema** kohtaisi minut sotapolulla. (27.12.1939. SAK 468, Kper.)
13. Vaikka kaippa se **kuolema** tulee sodassa missä vaan, jos se määrätty on. (27.1.1940. SAK 114, Kper.)

On mielenkiintoista, että esimerkeissä 12–13 kuolema on saanut inhimillisiä ominaisuuksia. Esimerkissä 12 kirjoittaja kuvaa, että kuolema saattaa kohdata hänet sotapolulla, ja esimerkissä 13 puolestaan kirjoitetaan, että kuolema tulee, jos näin on määrätty. Molemmissa lauseissa *kuolema* on siis lauseen subjekti. Kuolema on personoitu ehkä siksi, että kuolemaa oli helpompaa käsitellä inhimillisen kokemusmaailman kautta inhimillisenä olentona. Näin kirjoittajat ovat mahdollistaneet myös minämuotoisen ilmaisun välttämisen.

Kuolema esiintyy myös yhdyssanoissa *kuolinilmoitus* ja *kuolintodistus* (esimerkit 14–15).

14. Kadettikunta ilmoittaa, että kuoleman tapauksissa tulee omaisten ryhmävakuutusten saamiseksi kääntyä insinööri Ilmarisen puoleen, osoite: Kerava. Lähetettävä henkilötiedot ja **kuolintodistus**. (4.1.1940. SAK 487, Kper.)
15. Arnon **kuolinilmoitusta** ei vielääkään ole näkynyt. (24.1.1940. SAK 487, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä kuolemasta puhutaan suoraan yleensä silloin, kun halutaan välittää tietoa. Kirjoittajat kertovat nähneensä tuttavansa kuolinilmoituksen lehdessä tai tiedottavat, että kuolinilmoitusta ei ole vielääkään julkaistu. Kun kirjoittajat kertovat oman kuolemansa mahdollisuudesta, he viittaavat kuolemaan liittyviin käytännön toimiin, kuten kuoleman varalle otettaviin vakuutuksiin. Kuolemasta kerrotaan tavallisesti neutraalisti, mutta sitä esiintyy myös kirjekatkelmassa, joiden sävy on alakuloinen tai paheksuva. *Kuolema* on silti edelleen neutraali ilmaus.

Suoraa ilmausta *kuolema* käytetään erityisesti silloin, kun viitataan muiden kokemaan kuolemaan. Tällöin kuolema yksilöidään tavallisesti genetiivimääritteellä. Kun *kuolemaa* käytetään omakohtaisesta kuolemasta, kuolemaa ei yksilöidä possessiivipronominilla *minun* tai possessiivisuffiksilla *-ni*. Sen sijaan kuolema esitetään ikään kuin inhimillisenä olentona, jonka kirjoittajat saattavat sodassa kohdata. Voi olla, että personifikaation avulla kirjoittajat välttelevät verbin *kuolla* käyttöä ja minämuotoista ilmaisua, ja siten etäännyvät kuolemasta.

5.1.2 Kuolla

Kuolla tarkoittaa 'aineenvaihdunnan ja elollisen toiminnan täydellistä lakkaamista' (NS s. v. *kuolla*). Se viittaa tarkoitteeseensa suoraan, ja siksi sillä voidaan kertoa sekä taistelussa tapahtuvasta kuolemasta että esimerkiksi onnettomuudesta tai haavoittumisesta johtuvasta kuolemasta. Tutkimusaineistossani kuolla esiintyy 14 kirjeessä, ja sitä käyttää 5 kirjoittajaa. On huomionarvoista, että ilmausta *kuolla* käytetään erityisesti silloin, kun kerrotaan onnettomuuksista ja sairaalassa kuolemasta. Esimerkeissä 16–17 kerrotaan onnettomuuksista, jotka tapahtuivat sotaväessä ennen talvisodan alkamista.

16. Silloin, kun sinulle sen edellisen kirjeen kirjoitin ja sain suljetuksi, menin ulos ja huomasimme, kun järven tausta oli aivan punaisena. Arvelimme, että se on kauhajokisten paikkeilla, niin kuin sitten olikin. Siellä oli, kuten olet kai jo lehdestä lukenut, räjähtänyt öljyastia lamppua täytettäessä ja niin syttyi talo tuleen. Lopputulos ainakin tähän asti on, että **4 miestä on nyt kuollutta**, ja yksi ainakin on hyvin huonona sairaalassa. Eilen nimittäin **kuoli se neljäskin**, joka meni niitä palavia kavereitaan vetämään ulos palavasta huoneesta. (27.10.1939. SAK 468, Kper.)

17. Tässä jostakin päivästä myöhemmin kuin tuo edellinen tapaus, se oli keskiviikkoillalla, kun sattui myös kamala onnettomuus. Silloin nimittäin räjähti maamiina eräässä huoneessa oppitunnilla. Oppitunnin aiheena oli tutustuminen siihen miinaan. Seuraus oli vain se, että **kolme kuoli** heti, ja kaksikymmentä kolme joutui sairaalaan. (27.10.1939. SAK 468, Kper.)

Esimerkeissä 18–19 puolestaan kerrotaan tilanteista, joissa sotilaat ovat kuolleet joko sairaalassa tai matkalla sairaalaan.

18. Kun olin kahden kesken hoitajan kanssa, tiedustelin tuleeko poika jäämään elämälle, kyllä, vaikka huonossa kunnossa poika on kyllä se toipuu siitä. Päivä oli välissä, kun taas menin häntä katsomaan, peti oli tyhjä, kysyin hoitajalta joko Paloharju on siirretty siviilisairaalaan, on sanoi hoitaja, hän tuli perässäni eteiseen ja sanoi, **hän kuoli** eilen illalla 10 tienoissa, oli hourinut koko päivän, ollen tiedotomana. (4.8.1941. SAK 114, Kper.)
19. Kahteen taloon tuli täysosuma, toinen on aivan tässä melkein vieressä. Se talo meni ihan säpäleiksi, tuusan nuuskaksi. Siinä meni meidän komppanian miehiä kaikki, jotka siinä asuivat. Kolme kuoli heti ja kaksi haavoittui, mutta **toinen niistä haavoittuneistakin kuoli** matkalla sairaalaan. (1.4.1942. SAK 509, Kper.)

Vaikka verbiä *kuolla* käytetään useammin silloin, kun kerrotaan haavoittumisiin tai onnettomuuksiin liittyvistä kuolemista, verbiä käytetään toisinaan myös silloin, kun kerrotaan taistelutilanteesta tapahtuneesta kuolemasta. Esimerkissä 20 kerrotaan sotilaasta, joka kuoli saatuaan sirpaleen sydämeensä.

20. Yksi Alavuden poika tässä sai sirpaleen sydämeensä **kuollen** heti. Hän oli hiljattain naimisiin mennyt yhden lapsen isä. (30.12.1939. SAK 468, Kper.)

Aina kuoleman tapa tai syy ei selviä kirjeestä. Esimerkki 21 on mielenkiintoinen sikäli, että siinä käytetään suoraa ilmausta *kuolla*, mutta kuoleman tapaa tai syytä ei kerrota. Tulkitsen, että kyseessä kuitenkin on sotilaan kuolema, sillä kirjoittaja kertoo ajatelleensa, että kyseisen henkilön olisi kuullut olla samassa joukossa hänen kanssaan.

21. Vai **on se Honkasalon Olli kuollut**. Kuulin siitä jo Lehtisen Elviltä. Olen ajatellukkin kun ei häntä ole näkynyt ja hänen olisi pitänyt olla samassa revohkassa. (16.11.1941. SAK 509, Kper.)³

Verbiä *kuolla* käytettiin siis sekä silloin, kun kerrottiin taistelukentällä tapahtuneista kuolemista, että silloin, kun kerrottiin taistelukentän ulkopuolisista kuolemista. Esimerkeille 16–21 yhteistä on kuitenkin se, että niissä kerrotaan jo tapahtuneesta kuolemasta. Sota-ajan kirjeissä verbiä *kuolla*

³ Samanniminen henkilö mainitaan Kansallisarkiston sodissa menehtyneiden tietokannassa. Kyseisen henkilön kuolin-aika täsmää kirjeen kirjoitushetkeen, ja myös hänen kotipaikkansa kuuluu kirjeen kirjoittajan elämänpiiriin. Kyseisen henkilön kuolinsyyksi mainitaan *muu kuin vihollistoiminnasta johtuva (sairaus, onnettomuus, itsemurha jne.)*. Mikäli kyseessä on kirjeessä mainittu henkilö, verbiä *kuolla* on käytetty tutkimusaineistolleni tyypillisesti: kuolema ei ole tapahtunut taistelussa.

käytetään muutaman kerran myös niin, että sillä viitataan kuoleman mahdollisuuteen, kuten esimerkiksi 22.

22. Kyllä se niin on, että kun **ei ole aika kuolla**, niin **ei sitä kuole** ja taas kun on aika, niin **sitä kuolee** näin kaukanakin rintamasta. (1.4.1942. SAK 509, Kper.)

On mielenkiintoista, että esimerkissä 22 kirjoittaja kertoo kuolemansa mahdollisuudesta niin, että hän ei käytä persoonapronominia *minä*. Kirjoittaja kertoo kuolemasta yleisellä tasolla: kuoleman ilmaisuun hän käyttää kielteistä tilalauseetta *ei ole aika kuolla* ja nollapersoonaa. Nollapersoonalla kirjoittaja osoittaa käsittelevänsä omaa kokemustaan kenelle tahansa vastaavassa asemassa olevalle tyypillisenä (VISK § 1348).

Vaikka kirjoittaja ei kerro kuoleman mahdollisuudesta minämuotoisesti, kuoleman mahdollisuus kytkeytyy kirjoittajaan deiktisten ilmausten kautta. Deiktisillä ilmauksilla tarkoitetaan sellaisia kieliopillisia elementtejä, jotka kytkevät ilmauksen kontekstiinsa. Esimerkiksi nollapersoonaa on tulkittavissa deiktisesti, sillä sen implikoima tarkoite käy ilmi kontekstista. (VISK § 1423.) Nollapersoonan lisäksi deiktisesti voi tulkita myös demonstratiivisen proadverbin *näin*, sillä sen avulla kirjoittaja suhteuttaa etäisyyttä olinpaikkaansa.

Sota-ajan kirjeissä verbi *kuolla* on tavallisesti varattu kuolemalle, joka koetaan taistelukentän ulkopuolella. Verbillä ilmaistaan esimerkiksi haavoittumisesta tai onnettomuudesta johtuvaa kuolemaa. Toisinaan sillä ilmaistaan myös taistelutilanteessa koettua kuolemaa, mutta se on aineistossani selvästi harvinaisempaa. Verbillä *kuolla* kerrotaan myös kuoleman mahdollisuudesta. Vaikka *kuolla* on neutraali ilmaus, vaikuttaa siltä, että sen käyttöön liittyy tiettyjä varauksia. Kun kirjoittajat kertovat kuoleman mahdollisuudesta, he välttävät minämuotoista ilmaisua. Sen sijaan kirjoittajat käyttävät esimerkiksi nollapersoonaa ja subjektitonta tilalauseetta. Voi olla, että kuolemasta oli helpompi puhua yleisellä tasolla, vaikka viitattiinkin oman kuoleman mahdollisuuteen. Voi myös olla, että subjektittomuudella kirjoittajat etäännyivät kuolemasta ja sen mahdollisuudesta.

5.2 Kuoleman ilmaisu eufemismein

Eufemismit ovat kaunistelevia kiertoilmauksia. Ne ovat kontekstisidonnaisia ja subjektiivisia, eli niiden tulkinta riippuu kontekstista ja tulkitsijasta. Sota-ajan kirjeissä eufemismeja käytetään usein silloin, kun kierrellään tabuaiheita, mutta niitä käytetään myös sosiaalisista syistä. Kun sota-ajan kirjeissä puhutaan kuolemasta, kuolema esitetään usein hienotunteisesti, sillä kirjoittajat ottavat huomioon kirjeen vastaanottajan tunteet.

Tässä luvussa tarkastelen kuoleman kiertoilmauksia, jotka tulkitsen hienotunteisiksi tai lieventäviksi. Alaluvussa 5.2.1 käsittelen ilmausta *kaatua*, ja alaluvussa 5.2.2 käsittelen ilmauksia, jotka kuvaavat kuolemaa matkana. Alaluvussa 5.2.3 käsittelen menetystä kuvaavia kuoleman kiertoilmauksia, ja alaluvussa 5.2.4 käsittelen ilmauksia, jotka kuvaavat kuolemaa uhrauksena. Lopuksi alaluvussa 5.2.5 käsittelen ilmauksia, joissa kuoleman sijaan puhutaankin elämästä. Tulkitsen nekin kuoleman kiertoilmauksiksi, koska elämän kuvaaminen usein implikoi mahdollisuuden elämän vastakohdasta, eli kuolemasta.

5.2.1 Kuolema kaatumisena

Sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvataan usein kaatumisena. Verbin *kaatua* merkitys on ’mennä kumoon tai nurin’, mutta sotakontekstissa myös ’saada surmansa aseesta tai luodista’ (NS s. v. *kaatua*). Konnotatiivinen merkitys on niin vakiintunut, että sitä ei välttämättä katsota kiertoilmaukseksi. Tässä tutkimuksessa tulkitsen verbin *kaatua* kiertoilmaukseksi, koska sitä käytetään verbin konnotatiivisessa merkityksessä. Sen lisäksi katson, että ilmauksella on kiertäviä päämääriä. Sota-aikana kirjeenvaihto oli merkittävä yhteydenpidon väline, ja kirjeenvaihdon dialogisuuden vuoksi vastaanottajan tunteet oli otettava huomioon. Kuolema, ja etenkin väkivaltainen kuolema, oli helpompi kohdata kiertoilmausten kautta.

Kaatua on aineistoni yleisin kuoleman kiertoilmaus. Kaatumisesta kerrotaan 40 kirjeessä, ja ilmausta käyttää 8 kirjoittajaa. *Kaatua* on siis huomattavasti yleisempi ilmaus kuin *kuolla*. Sota-ajan kirjeissä kaatumisesta puhutaan tavallisesti silloin, kun kerrotaan aseveljien kuolemasta. Esimerkeissä 23–24 kuolemasta kerrotaan lakonisesti, vain lauseella tai parilla.

23. **Kallion Heino kaatui** sodan viimeisellä tunnilla. (19.3.1940. SAK 468, Kper.)
24. **Se Koivulan Jussikin on kaatunut.** Kyllä minä tunnen sen nimellisesti mutta en muuten. (29.9.1942. SAK 509, Kper.)

Toisinaan kaatumista kuvaillaan pidemminkin. Tällaiset kaatumisen kuvaukset koskevat yleensä tuttuja ja tärkeitä ihmisiä, ja siksi niihin liittyy alakuloinen sävy, kuten esimerkeissä 25–27.

25. Tässä juuri taas sydäntä särkevä kuva. Olemme tässä illan ratoksi jutelleet, minä ja eräs nurmolainen alikersantti. Keskustelumme oli kovasti liikuttava, koska se koski meidän kummankin yksityisasiota. Elettiin siis kodin muistoissa. Samassa tuli posti, myös tämä toverini sai kirjeen... Hän katsoi kauan kuorta, joka oli hänelle oudolla käsialalla kirjoitettu. Hän jo aavisti jotakin. Kun kirje avattiin, hän luki ensimmäiset sanat, joita ei kovin paljon näyttänyt olevan koko kirjeessä, menetti hän malttinsa ja alkoi ääneensä itkeä, vaikka onki peloton ja jämerä sotilas. **Hänen veljensä oli nimittäin kaatunut**, ja

toverit kirjoittivat siitä hänelle. En ole sellaista veljenrakkautta nähnyt, kun hän ennen tätä tapausta. (18.2.1940. SAK 468, Kper.)

26. Oletteko kirjoittaneet Määttä setälle hän haavoittui lievästi ja oli sairaalassa vaan en tietä ehtikö hän vielä rintamalle ennen loppua **Toivo Kaskinen kaatui** aivan viimeisillä minuuteilla siis heiltäkin kaksi poikaa. Minä tiedän että tämä on sinusta ikävää luettavaa mutta, en minä tällä kertaa tulevia asioita jaksa paljonkaan ajatella kun viimeiset kuluneet viikot ovat vielä niin lähellä ja toiseksi se että mennyt elämä tuntuu aivan turhaan eletyltä. (30.3.1940. SAK 469, Kper.)
27. On se kamalaa kun on mennyt niin paljon hyviä kaveria joiden kans keväällä oltiin samas porukas. Sieltä Kyrööstä on mennyt Perkiön Tauno, Ojalan Taito, Erkkilän Aksu ja tämä Soini, jotka kaikki olivat hyviä kaveria. Se Perkiö varsinkin, sen kans olimme aina yhdessä se olikin mulle kaikkein pahinta, kun **se kaatui**. Ei sille mitään voi, se on niin sallittu. (8.10.1941. SAK 509, Kper.)

Kaatumisesta puhutaan myös silloin, kun pohditaan kuoleman mahdollisuutta. Hypoteettisen kuoleman pohdinta jakautuu oman kuoleman pohdintaan ja aseveljien kuoleman pohdintaan. Esimerkeissä 28–29 kirjoittajat kertovat oman kuolemansa mahdollisuudesta.

28. Siitä rahasta tahtoisin sanoa, että ei täältä etulinjoilta tahdo saada lähetettyä kirjattuna, kun ei ole niitä kortteja, eikä voi päästä postikonttoriinkaan. Ei siis ole auttanut muu kuin panna tavalliseen kirjeeseen, ettei jää ryssälle, **jos sattuu kaatumaan**, niin kuin Alpon taskut olivat kaikki tyhjätyt, kun haimme ruumiin. (2.1.1940. SAK 468, Kper.)
29. Niin jos ei teillä ole mitään sitä kaupungin matkaa vastaan, niin se tulee ehkä tehtyä nyt kun tulen lomalle. Sehän siinä on, että **jos sattuisi kaatua**, täällä, mutta minä olen niin turvallisen matkan päässä, **että ei täällä kaadu**, se on jo oikein vahinko **jos täällä kaatuu**. Sitä ei voi välttää kun kuoleman aika tulee, sitä kuolee silloin oli täällä tai siviilissä. (19.8.1943. SAK 509, Kper.)

On mielenkiintoista, että kuoleman mahdollisuutta pohtiessaan kirjoittajat eivät käytä persoonapronominia *minä*, vaan nollapersoonaa. Nollapersoonalla kirjoittajat voivat käsitellä omaa kokemustaan kenelle tahansa vastaavassa asemassa olevalle tyypillisenä (VISK § 1348). Sen avulla he siis voivat välttää minämuotoista ilmaisua, vaikka lauseiden deiktiset elementit liittyvät pohdinnan kirjoittajaan.

Aseveljien hypoteettinen kuolema liittyy joko menneisyyteen tai tulevaisuuteen. Kun kirjeissä kerrotaan lähimenneisyyteen sijoittuvasta taistelusta tai muusta tilanteesta, josta sotilaat ovat selviytyneet vahingoittumattomina, verbi *kaatua* on kielteisessä imperfektissä (esimerkit 30–31).

30. Vaikka Rannan patteri ja edessä olevat tulenjohtajat olivat 1½ vrk ryssien tulella, niin **ei yksikään mies haavoittunut tai kaatunut!** Se tuntui suorastaan sadulta kun he palasivat eheinä! (10.12.1939. SAK 487, Kper.)
31. Summan suunnalta kuuluu nytkin kova rytinä ja ajoittain Taipaleeltakin. Kyllä siellä Summassa onkin ollut näinä päivinä kovaa aikaa, mutta kyllä ne kai siellä pärjäävät. Yhdenkin päivän sinne ajoi 100

pommikonetta pommejaan, aina uudet kuormat, kun toiset putosivat. Sinäkään päivänä **ei yhtäkään siellä kaatunut**. (15.2.1940. SAK 468, Kper.)

Kun kirjoittajat kertovat aseveljien hypoteettisesta kuolemasta, verbi *kaatua* on konditionaalissa, kuten esimerkeissä 32–33. Konditionaali ilmaisee mahdollisuutta ennustettuna tai kuviteltuna asiantilana, yhtenä ajateltavissa olevana vaihtoehtona. Kuolema on siis olemassa ajattelun tai päättelyn tasolla, ei todellisessa maailmassa. (VISK § 1592.)

32. Mitä sieltä nyt muuten kuuluu omalta ja naapurikyliltä. Olisipa sekin ikävä juttu jos se **Sulo olisi kaatunut**, vaan eipä se mikään mahdottomuus. (2.8.1941. SAK 509, Kper.)
33. Vai on se Peltolan Antti ja Kemppi niin kuumis paikois, arvaan sen kyllä, kumpu pojat vain säilyisivät sodan loppuun asti ja palaisivat vielä sieltä kotiin. Olis se ikävä juttu jos **joku niistä hyvistä kave-reista kaatuisi** joiden kans on aina siellä kotikylällä yhdessä oltu. Toivotaan kuitenkin että me kaikki vielä saisimme palata täältä kotiin ja olla taas yhdessä siellä kotiseurulla. (20.8.1941. SAK 509, Kper.)

Kuoleman tapa ei aina käy ilmi kirjeestä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että verbiä *kaatua* käytetään erityisesti silloin, kun viitataan taistelussa koettuun kuolemaan. Aineistossani on kuitenkin yksi ilmaus, jossa kerrotaan kaatumisesta, vaikka kuolema on seurausta onnettomuudesta (esimerkki 34). On mielenkiintoista, että onnettomuus on tapahtunut noin kuukausi ennen talvisodan syttymistä, eli verbiä *kaatua* on käytetty silloin, kun sota ei edes ollut syttynyt.

34. Silloin, kun sinulle sen edellisen kirjeen kirjoitin ja sain suljetuksi, menin ulos ja huomasimme, kun järven tausta oli aivan punaisena. [– –] Siellä oli, kuten olet kai jo lehdestä lukenut, räjähtänyt öljyastia lamppua täytettäessä ja niin syttyi talo tuleen. Lopputulos ainakin tähän asti on, että 4 miestä on nyt kuollutta, ja yksi ainakin on hyvin huonona sairaalassa. [– –] Niin **niitä** sitten täälläkin jo **kaatuu**, vaikka on rauhan aika. (27.10.1939. SAK 468, Kper.)

Toisin kuin *kuolla*, *kaatua* ilmaisee tavallisesti taistelussa kuolemista. Kaatumisesta kerrotaan tutkimusaineistossani huomattavasti useammin kuin kuolemasta: kun verbiä *kuolla* käyttää 5 kirjoittajaa 14 kirjeessä, verbiä *kaatua* käyttää 8 kirjoittajaa 40 kirjeessä. Kiertoilmauksella *kaatua* kirjoittajat voivat puhua kuolemasta hienotunteisesti. Kiertoilmausta käytetään niin aseveljistä kuin kirjoittajista itsestään. Kun kirjoittajat pohtivat oman kuolemansa mahdollisuutta, he eivät kuitenkaan käytä persoonapronominia *minä*. Minämuotoisen ilmaisun sijaan kirjoittajat käyttävät nollapersoonaa, jonka avulla heidän on mahdollista puhua omasta kokemuksestaan kenelle tahansa tyypillisenä kokemukseksi (VISK § 1348). Näin he pystyvät etääntymään kuoleman mahdollisuudesta.

5.2.2 Kuolema matkana

Kuolemaa kuvataan usein matkana. Kun ihminen kuolee, ajatellaan, että hänen maallinen elämänsä päättyy, ja sielun matka alkaa. Allan ja Burr ridge (1991: 162–163) ovat tutkineet englanninkielisiä kuolinilmoituksia, ja niissä kuolemasta käytetään kiertoilmauksia, jotka kuvaavat lähtemistä ja poistumista. Sama ilmiö toistuu myös suomenkielisissä kuolinilmoituksissa. Länsimäen (1993) mukaan suomenkielisissä kuolinilmoituksissa ja muistopuheissa kuolemaa kuvataan kiertoilmauksilla, kuten *muuttaa taivaan kotiin, poistua keskuudestamme, saada iäisyyskutsu, saada kutsu Isän luo, saapua matkansa päähän, siirtyä ajasta iäisyyteen ja siirtyä rajan yli*. Kaikki nämä kuvastavat kuolemaa kristillisesti: kuolema on iankaikkisen elämän alku.

Sota-ajan kirje on erilainen tekstilaji kuin kuolinilmoitus. Silti myös sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvataan matkana. Kun kuolemasta puhutaan matkana, sitä voidaan pitää käsittemetaforana KUOLEMA ON MATKA. Käsittemetaforalla tarkoitetaan kielikuvaa, jossa jostakin asiasta puhutaan toiseen asiaan liittyvin käsittein (Lakoff & Johnson 1980: 5–6). Tässä tapauksessa kuolemasta puhutaan matkan käsittein: kun ihminen kuolee, hän lähtee, poistuu tai siirtyy toiseen paikkaan. Sota-ajan kirjeissä matkaa kuvaavia kuoleman kiertoilmauksia ovat muun muassa *lähteä ja jäädä*. Lähtemistä käsittelem alaluvussa 5.2.2.1, ja jäämistä alaluvussa 5.2.2.2. Alaluvussa 5.2.2.3 käsittelem muita ilmauksia, jotka kuvaavat kuolemaa matkana.

5.2.2.1 Kuolema lähtönä

Kun ihminen kuolee, ajatellaan, että hänen maallinen elämänsä päättyy, ja sielun matka alkaa. Allanin ja Burr ridgen (1991: 162–163) mukaan sielun matkan alkamista kuvaavat kielikuvat sisältävät ajatuksen lähtemisestä. Allan ja Burr ridge (1991: 163) ovat tutkineet englanninkielisiä kuolinilmoituksia, ja niissä kuolemaa kuvataan eufemismeilla *to depart, to part, to pass away* ja *to be taken away*. Myös sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvataan lähtemistä ilmaisevilla eufemismeilla. Tutkimusaineistossani kuoleman mahdollisuutta pohditaan eufemismilla *tulla lähtö*. Kyseinen ilmaus esiintyy aineistossani 2 kertaa, ja molemmat ilmaukset esiintyvät saman kirjoittajan kirjeessä (esimerkit 35–36).

35. Joka puolella vain muutaman metrin päähän putosi aivan yhtenäen pommeja, joiden sirpaleet viuhkivat ylitseni hipoen takkini selkää ja rapisten kypärääni eli siihen rautalakkiini. Olin kuin kovassa myrskyssä, jossa vaatteet yritettiin riistää yltä. Joka hetki tuntui **lähtöni tulevan**, ja johon myös valmistauduin. Lopuksi läksin juoksemaan syöksyen ja lopulta pääsin takaisin tänne korsuun, joka jonkin verran kestää tuota tulta. (8.12.1939. SAK 468, Kper.)
36. Joka ainoa minuutti saa olla sillä mielellä, että **voi tulla lähtökin**. (8.12.1939. SAK 468, Kper.)

On mielenkiintoista, että esimerkeissä 35–36 kirjoittaja pohtii oman kuolemansa mahdollisuutta, mutta lauseiden subjektit eivät viittaa kirjoittajaan. Sekä esimerkissä 35 että esimerkissä 36 lauseen subjekti on *lähtö*, eli kuolema. Kyseessä on personifikaatio: kuoleman kuvataan tulevan, eli kuolema on saanut inhimillisiä ominaisuuksia. Lakoffin ja Johnsonin (1980: 29) mukaan personifikaation avulla voidaan ymmärtää maailman ilmiöitä ihmisen oman toiminnan kautta. Abstraktit asiat, kuten kuolema, voi olla helpompi käsittää, kun ne selitetään inhimillisen kokemusmaailman kautta. Toisaalta personifikaatio mahdollistaa myös kuolemasta etäännyttymisen. Sen avulla kirjoittaja voi välttää persoonapronominin *minä* käyttöä ja minämuotoista pohdintaa.

Tulla lähtö on aineistoni ainoa kiertoilmaus, joka kuvailee kuolemaa lähtemisenä. *Tulla lähtö* ei kuitenkaan varsinaisesti kerro sielun matkasta, vaan lähestyvistä kuolemasta. Tätä selittää todennäköisesti se, että kirjoittaja pohtii kuoleman mahdollisuutta oman ryhmänsä sisäpuolelta, toisin kuin kuolinilmoituksissa, joissa kuolemaa tarkastellaan jäljelle jääneiden näkökulmasta. Näkökulma kuolemaan on elämän ja kuoleman rajalla.

5.2.2.2 Kuolema jäämisenä

Kuolinilmoituksissa kuolemaa kuvataan usein sielun matkan alkamisena (Allan & Burridge 1991: 161; Länsimäki 1993). Sota-ajan kirjeissä näkökulma kuolemaan on usein sielun sijaan ruumiissa, jolloin kuolemasta käytetään verbin *lähteä* suuntavastakohtaa *jäädä*. Verbin *jäädä* merkitys on 'olla jatkuvasti jossakin tai jonkinlaisena' tai 'olla lähtemättä tai muuttumatta' (NS s. v. *jäädä*). Tulkitsen ilmauksen matkaa kuvaavaksi kiertoilmaukseksi, koska verbin *jäädä* merkitykseen sisältyy ajatus jossakin paikassa olemisesta ja siitä, että kyseisestä paikasta ei välttämättä lähdetä tai palata. Sotakontekstissa rintama on paikka, jossa sotilaat ovat ja josta he eivät välttämättä palaa. Toisin sanoen he – tai heidän ruumiinsa – saattavat jäädä sinne.

Tutkimusaineistossani kuolemaa kuvataan verbillä *jäädä* kaiken kaikkiaan 8 kirjeessä, ja kiertoilmausta käyttää 5 kirjoittajaa. Esimerkeissä 37–39 verbiä *jäädä* käytetään, kun pohditaan oman kuoleman mahdollisuutta. On mielenkiintoista, että *jäädä*-verbiä käytetään minämuotoisesti. Kun kirjoittajat kertovat jäämisestä, he eivät etäänny kuolemasta nollapersoonalla tai muilla passiivimaisilla rakenteilla.

37. Toivon Sinulle ja pojalleni onnellista tulevaisuutta siinäkin tapauksessa, että jos **minä jään**. (8.12.1939. SAK 468, Kper.)

38. Kyllä minä palaan täältä vielä sinne kotia ei kai se ole Jumalan tahto että **minä tänne jään**. Kiitos siitä Herralle että on tähän asti varjellut ja pyydetään että hän varjelisi eteenkin päin. (27.7.1941. SAK 509, Kper.)
39. On paljon semmoisia jotka ei eres osaa panna panoksia pyssyhyn ja on jo monta viäty Hullujen koppiin ja aina kun on muutto niin paljon miähiä vapisee ja itkua pyytää en minä ole peljänny yhtään että **minä tänne [jään]**. (30.8.1944. SAK 509, Kper.)

Verbiä *jäädä* käytetään myös silloin, kun kerrotaan jo tapahtuneesta kuolemasta (esimerkki 40).

40. Ennen kuin ehdin lopettaa kirjettä, tuli kentältä viesti, että Alpo **jäi**... Hän kaatui sellaisessa paikassa vielä sitten, ettemme saaneet sitä (ruumista) samana päivänä poiskaan, vaan vasta seuraavan päivän iltana voimme mennä noutamaan sitä paareilla. (11.12.1939. SAK 468, Kper.)

On mielenkiintoista, että esimerkissä 40 *jäädä* viittaa sekä kuolemaan että siihen, että kuolleen ruumis jäi taistelukentälle. Esimerkki 40 ilmentää hyvin kiertoilmauksen kahta merkitystä: toisaalta maallisen elämän päättymistä, toisaalta sitä, että sotilas ei välttämättä palannut sodasta elävänä eikä kuolleena.

Sota-ajan kirjeissä sota on ikään kuin elämän sivupolku, jolle sotilas saattaa jäädä. Näkökulma kuolemaan on erilainen kuin kuolinilmoituksissa: sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvailtiin ruumiin, ei sielun matkana. Näkökulmaa selittää ainakin osittain se, että kirjeissä sotilaat pohtivat omaa tai sotilastovereidensa kuolemaa oman ryhmänsä sisäpuolelta. Kuolinilmoitukset taas ovat tavallisesti omaisen tai muun läheisen laatimia, ja niissä kuolemaa kuvaillaan jäljelle jääneiden näkökulmasta.

5.2.2.3 Muut matkan eufemismit

Sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvaillaan eufemismeilla *jäädä* ja *tulla lähtö*. Niiden lisäksi sota-ajan kirjeissä käytetään myös muita eufemismeja, jotka kuvaavat kuolemaa matkana. Näitä eufemismeja ovat *olla pois ~ poissa*, *olla viimeinen hetki ~ näkemys*, *päästä pois*, *tulla aika*, *saada loppu* ja *siirtyä pois*. Näitä eufemismit esiintyvät 14 kirjeessä, ja niitä käyttää 4 eri kirjoittajaa.

Kun kirjoittajat kertovat tilanteista, joissa kuolema on ollut lähellä, he käyttävät ilmauksia *olla viime hetki*, *olla viimeinen hetki* ja *olla viimeinen näkemys*. Viimeinen hetki ja viimeinen näkemys viittaavat elämän viimeiseen hetkeen, joten esimerkeissä 41–43 kuolema tarkentuu elämän päättymiseksi. Näkökulma kuolemaan on elämän ja kuoleman rajakohdassa.

41. Meillä on muuten ollut aivan erikoinen onni mukanamme. Panee todella ajattelemaan, että kyllä meillä on sentään johto ja suoja korkealla. Eilen tuossa 18 ryssän jättiläiskonetta tuli yhtenä laivueena ylemme ja vähän aikaa kierreltyään alkoi pudotella 500–1000 kilon painoisia pommejaan noin parin

kilometrin korkeudelta. Ajattelimme jo, että **voihan tämä näkemys olla viimeinen**, mutta ei niin satunut. Vaikka nämä jättiläispommit heittivät monta suurta taloa ilmaan ympärillämme ja jonkun tulipalonkin sytyttivät, vaikka usean talon tilalle jäi vain syvä hauta ja melkein kaikista taloista särkyi ikkunat, ei yhtäkään ihmistä haavoittunut sillä kertaa. (2.12.1939. SAK 468, Kper.)

42. Heti aamulla, kun päivä alkoi sarastaa, alkoi tulla kranaatteja aivan satamalla. Olin juuri lähtenyt tästä korsustamme eräälle toiselle paikalle ja otin kaikki tavarani mukaan pyörän päälle, että se oli verraten painava lasti. Pääsin juuri eräälle aukealle, kun sade alkoi, painuin maihin ja koetin uudelleen, mutta aina vain täytyi painaa itseään maihin. Toista tuntia oli kulunut minulta siinä maassa. Olin aivan varma jo **viime hetkeni olevan siinä**. (8.12.1939. SAK 468, Kper.)
43. Kyllä se semmoseksi muuttuu elämä että ei sitä tiedä koska **on viimeinen hetki**. Älkää kuitenkaan kovin surko vaan rukoillaan ja toivotaan että kaikki menisi hyvin. (11.7.1941. SAK 509, Kper)

Kuolemasta kerrotaan myös yleisellä tasolla eli niin, että kuolemaa ei määritellä kenenkään tietyn henkilön kohtaloksi. Esimerkissä 44 kirjoittaja käyttää kuolemasta ilmausta *saada loppunsa*. Näkökulma kuolemaan on edelleen elämän ja kuoleman rajalla.

44. Silloin, kun sinulle sen edellisen kirjeen kirjoitin ja sain suljetuksi, menin ulos ja huomasimme, kun järven tausta oli aivan punaisena. Arvelimme, että se on kauhajokisten paikkeilla, niin kuin sitten olikin. Siellä oli, kuten olet kai jo lehdestä lukenut, räjähtänyt öljyastia lampun täytettäessä ja niin syttyi talo tuleen. [– –] Niin niitä sitten täälläkin jo kaatuu, vaikka on rauhan aika. Usein niitä jää autonkin alle ja **saa** siten **loppunsa**, mutta ne on kaikki olleet jostain muualta päin. (27.10.1939. SAK 468, Kper.)

Toisinaan kuoleman kokenut henkilö määritellään, eli matkaa kuvaavilla kiertoilmauksilla kerrotaan myös aseveljien kuolemasta. Esimerkin 45 kirjekatkelmassa kirjoittaja kertoo hyvän ystävänsä Einon kaatumisesta. Kirjoittaja käyttää kuolemasta ilmausta *tulla aika*, joka on samantyyppinen ilmaus kuin *tulla lähtö*. *Ajalla* kirjoittaja viittaa kuoleman hetkeen.

45. Näin Einon siinä illalla kun hän sitte huomisin sai kuolettavan luodin ja me juttelimme hetkisen ja kun me erosimme niin minä toivotin hänelle hyvää onnea, mutta sitä ei hänellä enää ollut. Hänellä on ollut kyllä ihmeen hyvä onni koko sota-ajan sillä hän on ollut rivissä koko sota-ajan ja on ollut kuumissakin paikoissa jo monta kertaa on ollut täpärällä mennä henki, mutta on aina säilynyt, mutta nyt **tuli hänen aikansa**. (15.1.1942. SAK 509, Kper.)

Myös esimerkeissä 46–47 kerrotaan aseveljen, Paavon, kuolemasta. Katkelmat on poimittu kirjeistä, jotka on lähetetty kuolleen Paavon siskolle ja äidille. Esimerkin 46 on kirjoittanut Paavon serkku, ja esimerkin 47 Paavon ystävä.

46. Teillä siellä on varmaankin ikävää nyt, kun Paavo **on poissa**. Mutta loppujen lopuksi hän varmaankin sai parhaimman osan **päästessään pois** tästä myrskyisestä maailmasta. Rauha hänelle! (9.9.1941. SAK 114, Kper.)
47. Minäkin uskoin että hän paranee, mutta se oli Paavon aika **siirtyä pois** tästä pahasta maailmasta, missä rauha ja onni ei asu. (4.8.1941. SAK 114, Kper.)

Esimerkeissä 46–47 kirjoittajat käyttävät kuolemasta ilmauksia *olla poissa*, *päästä pois* ja *siirtyä pois*. Ilmaukset ovat aineistoni ainoat ilmaukset, joissa kuolemaa kuvataan sielun matkana tai poissaolona, kuten kuolinilmoituksissa kuolemaa tyypillisesti kuvataan. Näkisin, että kuoleman kristillisiin merkityksiin on tukeuduttu, koska kirjeet on kirjoitettu kuolleen perheenjäsenille. Kirjoittajat ovat halunneet ilmaista osanottonsa ja lohduttaa niitä, jotka ovat menettäneet poikansa ja veljensä.

Muut matkan eufemismit kielentävät kuolemaa samalla tavalla kuin *tulla lähtö*. Ilmaukset *olla viimeinen hetki ~ näkemys*, *tulla aika* ja *saada loppu* kertovat kuolemasta elämän päättymisenä. Näkökulma kuolemaan on kiinnittynyt elämän ja kuoleman rajaan, eli näillä ilmauksilla ei kuvailla iankaikkisen elämän alkamista. Ilmauksia on käytetty ehkä siksi, että niiden avulla kirjoittajat voivat kertoa kaatuneista aseveljistään hienotunteisesti. Hienotunteisten ilmausten avulla myös oman kuoleman mahdollisuuden pohtiminen on mahdollisesti ollut helpompaa.

5.2.3 Kuolema menetyksenä

Sota-ajan kirjeissä kuolemaa kuvataan myös menetyksenä. *Menettää* on *mennä*-verbin kausatiivijohdos, ja sen merkitys on 'joutua luopumaan jostakin' (NS s. v. *menettää*). Menettäminen merkitsee siis vastentahtoista luopumista. Ilmaus esiintyy 4 kirjeessä, ja sitä käyttää 4 kirjoittajaa.

Tutkimusaineistossani *menettää*-verbiä käytetään, kun kuvaillaan henkilökohtaista menetystä tai joukkojen menetystä. Henkilökohtainen menetys ei kuitenkaan tarkennu kirjeen kirjoittajan henkilökohtaiseksi menetykseksi, vaan kirjeen vastaanottajan menetykseksi. Tutkimusaineistossani henkilökohtaista menetystä kuvataan äidin menetyksenä: äiti on joutunut luopumaan pojastaan (esimerkit 48–49). Kempvaisen (2006: 243) mukaan äideillä olikin erityinen merkitys suomalaisen sankarikuoleman kuvauksissa, sillä äidit korostuvat sankarikuoleman ensisijaisina surijoina.

48. Lämpimät terveiseni Teille täältä Kannakselta. Teitä painaa raskas suru **menetettyänne Paavon**, parhaat menee ensin. (4.8.1941. SAK 114, Kper.)
49. Monta raskasta uhria on tämä sota taasen vaatinut ja **monta äitiä on menettänyt ainoan poikansa**. (16.9.1941. SAK 114, Kper.)

Henkilökohtaisen menetyksen lisäksi kuolemaa kuvataan myös joukkojen menetyksenä. Esimerkissä 50 kirjoittaja kertoo menettämisen mahdollisuudesta komppanian näkökulmasta. Koska komppania ei menettänyt yhtäkään miestä, *menettää* on kielteisessä imperfektissä.

50. Vain yksi mies meni koko päivän rähäköissä, en mainitsekaan paljonko ryssiä. Esimerkiksi komppania, josta mainitsin, **ei menettänyt** 5:n tunnin retkillään ainuttakaan, muutama sai reikiä varusteisiinsa. (12.12.1939. SAK 487, Kper.)

Menettää on samaa juurta *mennä*-verbin kanssa, ja myös *mennä*-verbillä kuvataan menetystä. *Mennä* tarkoittaa tavallisesti 'johonkin päämäärään kohdistuvaa liikettä', mutta myös 'menetystä' (NS s. v. *mennä*). Tutkimusaineistossani *mennä* esiintyy 26 kirjeessä ja sitä käyttää 6 kirjoittajaa. Sitä käytetään usein tilanteissa, joissa kerrotaan joukkojen menetyksistä. Esimerkeissä 51–53 kerrotaan suomalaisten kokemista menetyksistä ja korostetaan, kuinka vähän miehiä suomalaiset ovat menettäneet viholliseen verrattuna.

51. Te siellä kotona saatte olla rauhassa meidän ja maan suhteen, sillä maa ainakin saadaan pidetyksi vapaana, joskin tässä nyt joudutaan vähän aikaa hihat käärittynä heilumaan. Ainahan sitä yksi ja toinen joutuu henkensä uhraamaan asian hyväksi, mutta enemmän aina menee toiselta puolelta. Kun **meiltä on tähän mennessä mennyt tuhatkunta**, on ryssältä mennyt toistakymmentä tuhatta ja lisäksi huomattavat määrät kalliita aseita. (2.12.1939. SAK 468, Kper.)
52. Entä tappiomme? Täytyy suorastaan paatoksellisesti sanoa, että oikeaa asiaamme onnistaa poikiemme rohkeudesta huolimatta. **Vain yksi mies meni** koko päivän rähäköissä, en mainitsekaan paljonko ryssiä. Esimerkiksi komppania, josta mainitsin, ei menettänyt 5:n tunnin retkillään ainuttakaan, muutama sai reikiä varusteisiinsa. Siis uskokaa täysin mitä lehdet kertovat joukkojemme menestyksestä! (12.12.1939. SAK 487, Kper.)
53. Ei uskoisi, että ryssälläkään sentään aina riittää työntää joukkoja surman suuhun, kun niitä noin kovin nopeaa saadaan tapetuksi. Vaikka **menehän sitä miestä** aina meidänkin puolelta pikkuisen. (19.2.1940. SAK 468, Kper.)

Kuolemasta kerrotaan eufemismilla *mennä* myös silloin, kun kerrotaan kirjeen kirjoittajan henkilökohtaisista menetyksistä. Esimerkin 54 kirjekatkelmassa kirjoittaja kertoo menettämistään ystäväistä.

54. On se kamalaa kun **on mennyt niin paljon hyviä kaveria** joiden kans keväällä oltiin samas porukas. Sieltä Kyrööstä **on mennyt Perkiön Tauno, Ojalan Taito, Erkkilän Aksu ja tämä Soini**, jotka kaikki olivat hyviä kaveria. (8.10.1941. SAK 509, Kper.)

Mennä-verbillä kuvataan myös kuoleman mahdollisuutta. Kun *mennä*-verbillä kerrotaan hypoteettisesta kuolemasta, käytetään ilmausta *mennä henki*. Henki merkitsee 'hengitysilmaa', mutta myös 'elämää ja elossa olemista' (NS s. v. *henki*). Ilmauksessa puhutaan siis oikeastaan elämästä eikä

kuolemasta. Tutkimusaineistossani *mennä henki* esiintyy yhteensä 4 kirjeessä, ja kaikki kirjeet ovat saman kirjoittajan käsialaa. Kirjoittaja käyttää ilmausta tavallisesti silloin, kun hän viittaa asetoverinsa kuoleman mahdollisuuteen. Tällöin *mennä* on kielteisessä imperfektissä (esimerkit 55–56).

55. Vai on se Koivuniemen Kustaakin haavoittunut, kuulin sen jo Villen kirjees. Sehän on haavoittunut aika pahoin, oli se edes hyvä, kun **ei mennyt henki**. (6.11.1941. SAK 509, Kper.)
56. Vai on Mattilan Tauno haavoittunut ja Mantereen Väinö. Miten ne kaikki siellä niin miinaan kävelee. Onko ne mahtanut olla ryssän vaiko suomalaisten. Olipa se kuitenkin onni että **ei mennyt henki**. (1.6.1942. SAK 509, Kper.)

Kerran kirjoittaja viittaa ilmauksella myös oman kuolemansa mahdollisuuteen (esimerkki 57).

57. Mulla on kyllä nyt niin helpot päivät, että eipä sitä enää helpompia osaa toivoa. Mun henki on kyllä sodan puolesta turvattu jos tässä komppaniassa saan olla, eikä mitään erikoista satu, **voihan se henki mennä** kyllä kotonakin. (23.7.1942. SAK 509, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä menetystä kuvaillaan verbeillä *menettää* ja *mennä*. Menetys jakautuu henkilökohtaiseen menetykseen ja joukkojen menetykseen, ja henkilökohtainen menetys jakautuu edelleen kirjeen kirjoittajan menetykseen sekä kirjeen vastaanottajan menetykseen. Vaikka *menettää* ja *mennä* kuvaavat kuolemaa menetyksenä, näkisin, että *mennä*-verbin voi tulkita myös matkaa kuvaavaksi kuoleman kiertoilmaukseksi. *Mennä henki* on eufemismien *tulla lähtö* suuntavastakohta: *henki menee* ~ *elämä menee*, ja *lähtö tulee* ~ *kuolema tulee*. Siksi *mennä*-verbin voisi sijoittaa myös ilmauksiin, jotka kuvaavat kuolemaa matkana.

5.2.4 Kuolema uhrauksena

Suomalaiseen sotakuolemaan on liitetty myös sankaruuden ja uhraamisen merkityksiä. Sota-aikana sankaruus ja sotilaan antama uhri ilmenivät etenkin virallisissa yhteyksissä kuten kuolinilmoituksissa, joissa kuolemasta käytettiin ilmauksia, kuten *antaa elämänsä isänmaan puolesta* ja *kaatua isänmaan puolesta*. (Kempainen 2006: 116). Sankaruuden ja uhraamisen merkityksiä ilmaistaan myös yksittäisesti sota-ajan kirjeissä. Tutkimusaineistossani kuolemaa kuvataan uhrauksena 16 kirjeessä, ja ilmauksia käyttää 10 kirjoittajaa.

5.2.4.1 Uhraamisen vapaaehtoisuus

Sota-ajan kirjeissä uhrausta ilmaistaan verbeillä *uhrata* sekä *antaa elämänsä*, *antaa henkensä*, *antaa kaikkensa*, *antaa poikansa*, *luovuttaa itsensä* ja *vuodattaa vertansa*. Uhrausta ilmaistaan myös

substantiivilla *uhri*. Sota-ajan kirjeiden kontekstissa verbin *uhrata* merkitys on 'luopua vapaaehtoisesti jostakin' tai 'luovuttaa jotakin', ja verbin *antaa* merkitys on 'luovuttaa jollekin korvauksetta' tai 'lahjoittaa' (NS s. v. *uhrata*; NS s. v. *antaa*). Myös *luovuttaa* ja *vuodattaa* ilmaisevat antamista ja uhraamista (NS s. v. *luovuttaa*; NS s. v. *vuodattaa*). Uhrin antaminen määritellään siten vapaaehtoiseksi toiminnaksi.

Aineistossani vapaaehtoista uhraamista ilmaistaan erityisesti verbillä *uhrata* ja substantiivilla *uhri*. Verbiä *uhrata* käytetään aineistossani 6 kertaa ja substantiivia *uhri* 8 kertaa, ja ilmauksia käyttää yhteensä 8 kirjoittajaa. Uhrin antamisesta puhutaan tavallisesti silloin, kun viitataan jo tapahtuneeseen kuolemaan, ja erityisesti silloin, kun kirje on osoitettu kuolleen omaisille. Esimerkin 58 kirjekatkelman on kirjoittanut kuolleen sotilaan komppanianpäällikkö, ja kirje on osoitettu sotilaan äidille.

58. Antakoon Korkein Teille kaiken apunsa ja lohtunsa raskaassa surussanne, ja antakoon Teille voimaa kestää tämän iskun tietoisuus siitä että **Paavo uhrasi** elämänsä kaikkein korkeimpien arvojen puolesta, ja että me kaikki jäljelle jääneet olemme hänelle samoin kuin muillekin sankareille ikuisesti kiitolliset hänen antamastaan **uhrista**. Te kärsivä äiti olette myös tämän ajan suurimpia sankareita. (29.8.1941. SAK 114, Kper.)

Vaikka uhrilla viitataan enimmäkseen jo tapahtuneeseen kuolemaan, uhrauksesta puhutaan myös yleisellä tasolla, kuten esimerkeissä 59–60. On mielenkiintoista, että esimerkeissä 59–60 uhraamiseen liitetään vapaaehtoisuuden lisäksi myös velvollisuuden merkityksiä. Molemmissa esimerkeissä puhutaan uhrista, mutta esimerkin 59 kirjekatkelmassa henki joudutaan uhraamaan, ja esimerkin 60 katkelmassa uhria vaaditaan. Verbeillä *joutua* ja *vaatia* ilmaistaan uhrin välttämättömyyttä.

59. Te siellä kotona saatte olla rauhassa meidän ja maan suhteen, sillä maa ainakin saadaan pidetyksi vapaana, joskin tässä nyt joudutaan vähän aikaa hihat käärittynä heilumaan. Ainahan sitä **yksi ja toinen joutuu henkensä uhraamaan asian hyväksi**, mutta enemmän aina menee toiselta puolelta. Kun meiltä on tähän mennessä mennyt tuhatkunta, on ryssältä mennyt toistakymmentä tuhatta ja lisäksi huomattavat määrät kalliita aseita. (2.12.1939. SAK 468, Kper.)
60. Siellä Syvärillä olikin ankarat taistelut, kyllä sieltä tulee varmaan vielä paljon kaatumatietoja, vaikka ei kai siellä oikeen paljon kyröläisiä tai ylistarolaisia olekaan. Niin, **isänmaa vaatii uhrinsa**, sille ei voi mitään. (8.5.1942. SAK 509, Kper.)

Tutkimusaineistossani uhrin antaja on tyypillisesti sotilas, kuten edellisissä esimerkeissä 58–60. Sota-ajan kirjeissä uhrin antajaksi voidaan nimetä myös uhrin äiti. Kempvaisen (2006: 243) mukaan suomalaisen sankarikuoleman kuvauksissa korostetaan äitejä kuoleman ensisijaisina surijoina. Esimerkin 61 kirjekatkelma on kirjoitettu kuolleen sotilaan äidille, joka on kirjoittajan täti.

61. Suokoon ikiaikojen Jumala Teille, täti hyvä, voimaa kestämaan tämä raskas koettelemus, jonka Kaitselemus on kestäväksenne asettanut. **Olette antanut uhrin**, jota enempää ei kukaan voi uhrata isänmaan alttarille. Toivotan Teille ja Liisalle parhainta vointia, ja korkeimman siunausta. (18.8.1941. SAK 114, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä uhrin vapaaehtoisuutta kuvataan myös ilmauksilla *antaa elämänsä, antaa henkensä, antaa kaikkensa ja antaa poikansa*. Ilmauksia käytetään aineistossani 5 kertaa, ja niitä käyttää 3 kirjoittajaa. Ilmauksia käytetään samalla tavalla kuin *uhrata*-tyyppisiä ilmauksia. Niillä viitataan joko tapahtuneeseen kuolemaan tai kuolemaan yleisellä tasolla, kuten esimerkeissä 62–63.

62. No niin. Toinen läheinen sukulaisemme Jussi sai siis uhrata elämänsä tämän sukulaiskansamme vapauttamiseksi. **He Onnin kanssa antoivat varmasti ilolla elämänsä** asiamme puolesta. (31.10.1941. SAK 451, Kper.)
63. Ja se Mänttärin Ilmariko on kaatunut, kylläpä sekin oli ikävä juttu, kun ainut poika meni, mutta minkäs sille tekee, **moni poika on saanut henkensä antaa** ja **moniko vielä saa antaa**, sitä emme tiedä. (9.8.1944. SAK 509, Kper.)

Uhrin vapaaehtoisuutta kuvaa myös verbi *luovuttaa*. Se esiintyy aineistossani kerran (esimerkki 64). On mielenkiintoista, että se on aineistoni ainoa ilmaus, joka kuvaa uhrausta kirjoittajan hypoteettisena kuolemana.

64. Jos kerran olen määrätty tälle tielle jäämään, on se Korkeimman tahto eikä minun. **Itseni kyllä luovuttaisin**, mutta en voisi luopua niin rakkaista omaisistani. (28.2.1940. SAK 468, Kper.)

Myös *vuodattaa vertansa* kuvaa uhrauksen vapaaehtoisuutta. Ilmaus esiintyy aineistossani kerran, ja sillä viitataan kuolemaan yleisellä tasolla. On huomattavaa, että ilmaus esiintyy *saada*-verbin jäljessä, joka tässä kontekstissa osoittaa veren vuodattamisen pakollisuutta tai väistämättömyyttä (NS s. v. *saada*). Näin ollen esimerkissä 65 uhraus rakentuu jälleen vapaaehtoisuudesta ja velvollisuudesta.

65. Voi kuinka kalliiksi tulee se maa, mitä nyt puolustamme. Paras osa kansastamme **saa** jälleen **vuodattaa vertansa** Karjalan kunnalle. Toivottavasti tämä nyt on viimeinen kerta. (18.8.1941. SAK 114, Kper.)

Vapaaehtoisen uhraamisen kuvauksissa korostuu usein se, minkä vuoksi uhri annetaan. Tutkimusaineistossani uhri annetaan muun muassa *asian hyväksi ~ puolesta, isänmaan hyväksi, kaikkein pyhimpien ja suurimpien arvojen puolesta, korkeimpien arvojen puolesta, maan ja kansan puolesta* sekä *sukulaiskansan vapauttamiseksi*. Näin kirjoittajat korostavat kuoleman merkityksellisyyttä: kuoleamalla on tarkoitus, se ei ole turha. Allanin ja Burridgen (1991: 153, 159) mukaan kuoleman merkityksettömyys on yksi syistä, joiden vuoksi kuolemaa pelätään. On mielenkiintoista, että sota-ajan

kirjeissä kuoleman merkityksellisyyttä korostetaan, sillä sota-ajan yhteiskunnassa kuolema ei ollut samalla tavalla merkityksetön ja selittämätön kuin se on sekulaarissa yhteiskunnassa – uskonto tarjosi kuolemale selityksen. Voi olla, että sotakontekstissa uskonnon tarjoama selitys ei ollut itsestään selvä tai riittävä, ja siksi kuoleman merkityksellisyyttä korostettiin.

Tutkimusaineistossani vapaaehtoista uhraamista kuvataan verbeillä *uhrata* sekä *antaa elämänsä*, *antaa henkensä*, *antaa kaikkensa*, *antaa poikansa*, *luovuttaa itsensä* ja *vuodattaa vertansa*. Tutkimusaineistossani käytetään myös substantiivivia *uhri*. Uhraamisesta puhutaan tavallisesti silloin, kun kerrotaan jo tapahtuneesta kuolemasta, ja erityisesti silloin, kun kuolemasta kirjoitetaan kuolleen omaisille. Vaikka uhraus merkitsee uhrin vapaaehtoista antamista, uhrista puhuttiin toisinaan myös silloin, kun uhria vaadittiin. Toisin sanoen uhrin antaminen oli myös velvollisuus.

5.2.4.2 Uhraamisen velvollisuus

Edellisessä alaluvussa esitin, että uhraamisen merkitys muodostuu vapaaehtoisesta uhrin antamisesta. Sota-ajan kirjeissä kotimaan puolesta kuolemista kuvataan toisinaan myös velvollisuutena. Velvollisuutta kuvattiin ilmauksilla *puolustaa viimeiseen hengenvetoon asti*, *suorittaa velvollisuutensa loppuun asti*, *tehdä velvollisuutensa ja täyttää velvollisuutensa viimeiseen asti*. Kukin ilmaus esiintyy aineistossani kerran, ja ilmauksia käyttää 4 kirjoittajaa. Substantiivi *velvollisuus* esiintyy esimerkeissä 66–68.

66. Minä samoin kuin kaikki muutkin Paavon toverit opimme tuntemaan hänessä pelottoman ja rehdin miehen, jonka poismeno tuntuu meistä kaikista hyvin raskaalta. Äiti voi olla täydellä syyllä ylpeä pojastaan, **joka suoritti loppuun saakka velvollisuutensa** niin kuin vain oikea mies voi sen suorittaa. (29.12.1941. SAK 114, Kper.)
67. **Hän teki velvollisuutensa** mikä hänelle oli annettu ja hän kaatui sankarina isänmaan ja kansan puolesta. Muistan vielä sen ajan kun läksimme Tampereelta kohti tuntematonta kohtaloa. Ja nyt kun me täältä joskus palaamme, niin on joukostamme pois 3 parasta miestä. (29.12.1941. SAK 114, Kper.)
68. Olisin minäkin tärkeää tullut hänen hautajaisiinsa tekemään hänelle viimeisen palveluksen, sillä **hän on täyttänyt velvollisuutensa isänmaata kohtaan viimeiseen asti** ja on täyttänyt sen niin hyvin, että varmasti jokainen hänen asetoverinsa muistaa häntä kiitollisin mielin. Hän oli kunnan mies siviilissä ja rintamalla hän oli sankari, kunnes sai sankarikuoleman. (15.1.1942. SAK 509, Kper.)

Esimerkeissä 66–68 kirjoittajat käyttävät ilmauksia *suorittaa velvollisuutensa*, *tehdä velvollisuutensa* ja *täyttää velvollisuutensa*. Nämä ilmaukset eivät vielä varsinaisesti kerro kuolemasta. Esimerkeissä 66 ja 68 kuolema ilmeneekin lausekkeissa *loppuun saakka* ja *viimeiseen asti*. Lopulla viitataan elämän loppuun, ja viimeisellä elämän viimeiseen hetkeen. Terminatiiviset partikkelit *asti* ja *saakka*

osoittavat elämän ääripään (VISK § 712). Esimerkissä 67 kuolema mainitaan heti seuraavassa lauseessa: *hän kaatui sankarina isänmaan ja kansan puolesta.*

Uhrin velvollisuutta ilmaistaan myös esimerkin 69 kirjekatkelmassa, jossa käytetään ilmausta *olla valmis puolustamaan maata viimeiseen hengenvetoon*. Puolustaminen ei tarkoita kuolemaa, mutta sodassa se oli sotilaan velvollisuus. Puolustamisesta seuraava kuolema ilmaistaan lausekkeessa *viimeiseen hengenvetoon asti*.

69. Te siellä ja meidän komppania täällä säästyimme vähin menetyksin. Yksi mies vain kuoli meiltä eräässä ilmapommituksessa. Sekin tuntui ihmeeltä, sillä hän sai vain pienen vamman lonkaansa, mutta täräys oli kai liian ankara. Rintamilla oli asia toisin ja tuntuu kuin **heidän verensä ääni kehoittaisi meitä olemaan aina valmiina jatkamaan heidän esimerkkiään olemalla viimeiseen hengenvetoon asti valmiit puolustamaan maatamme.** (22.4.1940. SAK 114, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä uhrausta kuvataan myös velvollisuutena. Uhrin velvollisuutta kuvaillaan etenkin silloin, kun viitataan jo tapahtuneeseen kuolemaan. Koska velvollisuus ei tarkoita kuolemaa, velvollisuutta ilmaisevissa uhrauksen ilmauksissa kuolema esitetään *viimeiseen asti* -tyyppisissä lausekkeissa, jotka kuvaavat kuolemaa elämän päättymisenä. Näkökulma kuolemaan on siten samanlainen kuin ilmauksissa, joissa kuolemaa kuvataan matkana.

5.2.4.3 Vapaaehtoisuus, velvollisuus ja sankarikuolema

Edellisissä alaluvuissa esitin, että uhraus rakentuu vapaaehtoisuuden ja velvollisuuden vuoropuhelusta. Vapaaehtoisuus ja velvollisuus kietoutuvat myös suomalaisen sankarikuoleman määritelmään. Kempin (2006: 17, 53) mukaan suomalaisen sotakuoleman kontekstissa sankaruus ymmärrettiin erityisesti toisten puolesta uhrautumisiksi. Sodassa taisteltiin isänmaan ja kansan puolesta, ja niiden vuoksi sotilaan oli oltava valmis uhrautumaan. Isänmaalla ja kansalla oli myös oikeus vaatia sotilalta suurinta mahdollista uhrausta. (Kempin 2006: 53.) Sota-ajan kirjeissä kuolemaan liittyvä sankaruus ilmaistaan substantiivilla *sankarikuolema*, kuten esimerkiksi 70.

70. Pyydän osallistua raskaaseen suruunne ainoan poikanne, **Paavo-serkun sankarikuoleman** johdosta. (18.8.1941. SAK 114, Kper.)

Sankarikuolema esiintyy aineistossani 2 kertaa, ja sitä käyttää 2 kirjoittajaa. Se on eufemismina rajatapaus. Kuten luvussa 5.1.1 kirjoitin, *kuolema* on suora ilmaus, eli se viittaa tarkoitteeseensa eksplisiittisesti. Ilmauksessa *sankarikuolema* kuolemaan siis viitataan suoraan. Tulkitsin ilmauksen silti eufemismiksi, koska se esiintyy kontekstissa, jossa kielen sosiaalisella funktiolla on suurempi

merkitys kuin referentiaalisella funktiolla. Tällä tarkoitan sitä, että kirjoittaja ei vain välitä tietoa, vaan ottaa huomioon kirjeen vastaanottajan tunteet – hän kuvaa kaatuneen kuoleman merkityksellisyyttä.

Sota-ajan kirjeissä sankaruutta ilmaistaan myös vaihtokauppana. Alaluvussa 5.2.4.1 esitin, että uhrausta kuvataan verbillä *antaa*. Kun puhutaan sankarikuolemasta, kuolemaan voidaan liittää verbin *antaa* suuntavastakohta *saada*. Sankarikuolema kielennetään ikään kuin vaihtokauppana: kun sotilas antaa henkensä, hän saa sankarikuoleman. Verbin *antaa* suuntavastakohta *saada* esiintyy esimerkissä 71, jossa kirjoittaja kertoo kotiväelleen kuolleesta ystävästään.

71. Olisin minäkin tärkeää tullut hänen hautajaisiinsa tekemään hänelle viimeisen palveluksen, sillä hän on täyttänyt velvollisuutensa isänmaata kohtaan viimeiseen asti ja on täyttänyt sen niin hyvin, että varmasti jokainen hänen asetoverinsa muistaa häntä kiitollisin mielin. Hän oli kunnan mies siviilissä ja rintamalla hän oli sankari, kunnes **sai sankarikuoleman**. (15.1.1942. SAK 509, Kper.)

Tutkimusaineistossani esiintyy myös toinen ilmaus, joka kuvaa kuolemaa vaihtokauppana: *lunastaa*. Verbin *lunastaa* merkitys on 'saada korvausta vastaan omakseen' tai 'hankkia haltuunsa maksamalla tai suorittamalla korvaus' (NS s. v. *lunastaa*). Se esiintyy aineistossani kerran (esimerkki 72). Vaihtokauppa tehdään hengellä, mutta kaupan kohteena ei ole sankaruus, vaan Suur-Suomen tulevaisuus.

72. Paavo on tehnyt sen minkä suomalainen sotilas voi tehdä. **Hän on hengellään lunastanut** Suur-Suomen tulevaisuuden. Kunniaa [tekevät] nuo aseveljet sankaripojillemme, he ovat tosisankareita. (21.8.1941. SAK 114, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä sankarikuolema rakentuu vapaaehtoisuuden ja velvollisuuden merkityksistä. Toisinaan sankarikuolemasta puhutaan myös elämän ja kuoleman vaihtokauppana. Vaihdon välineenä on sotilaan henki, ja kaupan kohteena on sankaruus tai esimerkiksi Suomen tulevaisuus. Sankarikuolemasta puhutaan aina silloin, kun kuolema on jo tapahtunut, eli aineistossani sillä ei koskaan viitata hypoteettiseen kuolemaan. Sankarikuoleman kuvauksissa korostuu kielen sosiaalinen funktio. Tällä tarkoitan sitä, että kirjoittajat ottavat huomioon kirjeen vastaanottajan tunteet.

5.2.5 Kuolema elämän vastakohtana

Sota-ajan kirjeissä kuolemaa kierreltiin toisinaan niin, että kuoleman sijaan puhuttiinkin elämästä ja elämän jatkumisesta. Kuolema ja elämä eivät merkitse samaa asiaa, mutta ne esittävät samasta asiasta, tässä tapauksessa elollisuudesta, kaksi ääripuolta. Kuolema on siis elämän antonyymi. Kun kuolemasta tai kuoleman mahdollisuudesta puhutaan niin, että kuoleman sijaan viitataan elämään,

voidaan ajatella, että elämä on kuoleman eufemismi. Kuoleman kiertoilmaukseksi voidaan tulkita siis esimerkiksi ilmaus *olla hengissä*, joka esiintyy esimerkissä 73.

73. Vai ei Kempiltä ole tullut pitkään aikaan kirjettä, en ole minäkään nyt hetkeen saanut, mutta toivotaan että **hän olisi vielä hengissä**. (6.11.1941. SAK 509, Kper.)

Esimerkissä 73 kirjoittaja kertoo ystävästään Kempistä, joka on kirjoittajan lailla rintamalla. Kirjoittaja ei ole hetkeen kuullut ystävästään, ja hän toivoo, että Kemppi on elossa, vaikka tämä ei olekaan kirjoittanut. Kirjoittaja toisin sanoen toivoo, että Kemppi ei ole kuollut. Hän on käyttänyt ilmausta *olla hengissä* sen sijaan, että olisi käyttänyt ilmausta *kuolla*.

Tässä tutkimuksessa tulkitsen eufemismeiksi ilmaukset, joissa elossa olemisesta puhutaan niin, että viitataan kuolemaan tai kuoleman mahdollisuuteen. Olen jakanut ilmaukset kahteen ryhmään ilmausten merkitysten perusteella. Ensimmäinen ryhmä muodostuu *olla hengissä* -tyyppisistä ilmauksista, joissa elämän ja kuoleman vastakohtaisuus käy ilmi selkeästi. Näitä ilmauksia tarkastelen alaluvussa 5.2.5.1. Toinen ryhmä on ensimmäistä sumeampi: se muodostuu *säilyä ehjänä* -tyyppisistä ilmauksista, joissa ei suoraan viitata elossa olemiseen, vaan vahingoittumattomuuteen. *Säilyä ehjänä* -tyyppisiä ilmauksia tarkastelen alaluvussa 5.2.5.2.

5.2.5.1 Olla hengissä

Substantiivin *kuolema* antonyymi on *elämä*, ja verbin *kuolla* antonyymi on *elää*. Aineistossani käytetään sekä substantiivia *elämä* että verbiä *elää*, mutta ei kertaakaan niin, että ne olisi voinut tulkita kuoleman kiertoilmauksiksi. Eräs elämän synonyyminen ilmaus, *henki*, sen sijaan esiintyy aineistossani. *Henki* tarkoittaa paitsi 'hengitysilmaa', myös 'elämää ja elossa olemista' (NS s. v. *henki*). Aineistossani *henki* esiintyy kerran niin, että sillä viitataan kuoleman mahdollisuuteen. Esimerkin 74 kirjekatkelmassa kirjoittaja kertoo, että hänen henkensä on turvattu. Henki ei siis ole uhattuna, eli kuolemanvaaraa ei ole.

74. Mulla on kyllä nyt niin helpot päivät, että eipä sitä enää helpompia osaa toivoa. **Mun henki on kyllä sodan puolesta turvattu** jos tässä komppaniassa saan olla, eikä mitään erikoista satu, voihan se henki mennä kyllä kotonakin. (23.7.1942. SAK 509, Kper.)

Hengestä puhutaan myös silloin, kun kerrotaan hengenvaarasta eli kuolemanvaarasta (NS s. v. *hengenvaara*). Aineistossani hengenvaaraa ilmaistaan adjektiivilla *hengenvaarallinen*, substantiivilla *hengenvaara* sekä verbillä *olla henkensä kaupalla*. Hengenvaarasta kerrotaan 5 kertaa 5 kirjeessä, ja

ilmauksia käyttää 3 kirjoittajaa. Hengenvaarasta puhutaan silloin, kun viitataan kuoleman mahdollisuuteen, kuten esimerkissä 75.

75. Kulta, älä sinä sure siellä, jos kirjeiden tulo sattuisi pysähtyä. On tilanteita varmaan edessämme, jottei voi kirjoittaa, ja **onhan välitön hengenvaarakin**, mutta Korkeimman turvassa toivon saavani hengissä vielä joskus tavata teidät rakkaani siellä. Koetan aina kirjoittaa, kun vain voin. (3.12.1939. SAK 468, Kper.)

Hengenvaara kielletään aineistossani ainoastaan kerran. Esimerkin 76 kirjekatkelmassa kirjoittaja kertoo toverinsa haavoittumisesta toverin omaisille. Kirjoittaja kuvailee haavoittumista vaarattomaksi ja haavoittuneen saamaa hoitoa hyväksi, ja hän kieltää hengenvaaran. Kieltämisestä huolimatta esimerkissä 76 mainittu toveri menehtyi vielä kirjeen kirjoituspäivän iltana.

76. Minä olen samalla suunnalla kuin Paavokin, hän pääsi nyt huilaamaan, sai pienen naarmun sääreensä tässä joku päivä sitten. Kaippa komppaniasta ovat jo kirjoittaneet, mutta tuumasimme Paavon kanssa, että jos kirjoittavat kovin tökerösti että säikähdätte vielä. **Ei mitään hengenvaaraa ole** vaikka poika on kyllä tyypillisesti heikko mutta kyllä elpyy kuntoon. Voi päästä sinne sairastelemaan, jos hyvin sattuu. Sillä pääsi vähän verta vuotamaan, sai veren siirron ja nyt rupes auttamaan, ei ole ollut edes kuumetta. Hyvässä hoidossa kun on ollut, hyvät lääkärit, lepo ja hyvä ruoka, se tepsii. (11.8.1941. SAK 114, Kper.)

Aineistossani *henki* esiintyy myös inessiivisijaisena tavan adverbina *hengissä*. Inessiivisijaiset tavan adverbit esiintyvät usein tilaverbien kanssa, ja ne luonnehtivat inhimillisiä tiloja ja toimintoja (VISK § 655). Tutkimusaineistossani *hengissä* esiintyy tyypillisesti *olla*-verbin kanssa, ja se ilmaisee elossa olemista. Elossa olemisesta käytetään myös ilmauksia *olla*, *olla elossa*, *olla elävain joukossa* ja *olla jäljellä* sekä *olemassaolo*. Ilmauksista yleisin on *olla hengissä*, joka esiintyy aineistossani 5 kertaa 5 kirjeessä (esimerkki 77). Kaiken kaikkiaan elossa olemisesta kirjoitettiin 11 kertaa 10 kirjeessä.

77. **Saaren Einokin on vielä hengis**, en ole kyllä sitä vielä nähnyt, mutta pojilta kuulin. (5.8.1941. SAK 509, Kper.)

Elossa olemisen ilmauksille ominaista on se, että lauseen predikaatti on aktiivimuodossa, ja subjekti on elollinen, inhimillinen ja tarkkaan määritelty. Elossa olemisen ilmaukset ovat tavallisesti myös myönteisessä taivutusmuodossa, mutta aineistossani esiintyy neljä elossa olemisen ilmausta, jotka on taivutettu kielteisesti. Niistä kaksi esiintyy esimerkissä 78. Kielteiset elossa olemisen ilmaukset tuovat ilmausta lähemmäs kuolemaa: *Hänkään ei ole enää elävain joukossa* ~ *Hänkään ei enää elä*. Toisin sanoen: *Hänkin on kuollut*.

78. Niin ne terveiset eivät olleet minulta, vaan ne olivat Karin Veikolta, hän on sieltä [keskikunnalta] ja oli keväällä samassa komppaniassa kuin minä. **Hänkään ei ole enää elävain joukossa**, sillä hän kaatui tässä rähäkässä, samoin kaatui sieltä Kyrööstä Rinteen Sulo, se poika on siinä ryhmäkuvas, jonka minä lähetin sieltä Riihimäeltä. **Ei niitä poikia monta enää olekaan jälellä** jotka keväällä tulimme tähän revohkahan. (14.1.1942. SAK 509, Kper.)

Aineistossani käytetään kerran myös kielteistä *olla*-verbiä. Verbi *olla* viittaa olemassaoloon, mutta sitä käytetään myös elossa olemisesta (NS s. v. *olla*). Se esiintyy esimerkissä 79.

79. Joko se Saaren Einon ruumis on tullut kotiin? Kyllä tämä elämä tuntuu täällä nyt paljon yksinäisemmältä kun **ei Einoa enää olekaan**. (20.1.1942. SAK 509, Kper.)

Aineistossani käytetään kerran myös substantiivia *olemassaolo*. Olemassaololla tarkoitetaan 'olemista' ja 'elämää', ja siksi sijoitin sen samaan ryhmään elossa olemisen ilmausten kanssa (NS s. v. *olemassaolo*). *Olemassaolo* esiintyy esimerkissä 80.

80. Rakkaat terveiseni kultaiset omaiseni. Tahdon täten vain tuoda teille taas "tilannetiedotuksen" **olemassaolostani**, kun tämä aika on kerran tällaista epäilyttävää, että heti panee tuumaamaan yhtä sun toista ellei aina kuulu jotain. Luulen ymmärtäväni Sinua siinä, kun ajattelen, ettet niin suuria välitä muusta kirjeessä, kuin että näet sen omakätisesti kirjoitetun. (6.3.1940. SAK 468, Kper.)

Kuten edellä olen kuvannut, elossa oloa tai olemassaoloa kuvaavia kuoleman kiertoilmauksia ovat *olla*, *olla elossa*, *olla elävain joukossa*, *olla jäljellä* ja *olemassaolo*. Kyseisten kiertoilmausten lisäksi kuolemaa kierrellään ilmauksilla, jotka kuvaavat elossa olemista ja elossa olemisen jatkumista. Tulkintani mukaan tällaisia kiertoilmauksia ovat *jääda henkiin*, *läpäistä hengissä*, *palata elävänä*, *pysyä hengissä*, *päästä pois hengissä*, *selvitä elävänä*, *säilyä henki ~ hengissä*, *säästyä hengissä* ja *säästää henkikultansa*. Jokainen ilmaus esiintyy aineistossani kerran, ja ilmauksia käyttää 6 kirjoittajaa. Elossa olemisen jatkumista kuvaaviin ilmauksiin liittyy tavallisesti inessiivisijainen tavan adverbi *hengissä*, kuten esimerkeissä 81–82.

81. Onhan heillä naisilla siellä nyt jo selvillä että **läpäisivätkö heidän veljekset kaikki hengissä** Eeli luullakseni oli pahassa paikassa, jos hän oli vielä Tuppurasta silloin viimeisinä tulemassa. (31.3.1940. SAK 469, Kper.)
82. Sillä Koskelan Matilla oli todella hyvä onni, olen kuullut siitä vähän enemmänkin tänne, hän oli joutunut nimittäin vangiksi, mutta oli päässyt karkuun. En kerro siitä tässä sen tarkemmin, kyllä kuulette myöhemmin. Joka tapauksessa hyvä kun **säästy hengissä**. (28.8.1941. SAK 509, Kper.)

Elossa olemisen jatkumista kuvaaviin ilmauksiin liittyy toisinaan myös essiivisijainen predikatiiviadverbiaali *elävänä*, kuten esimerkissä 83.

83. Paljon vaaditaan vielä uhreja, ennen kuin tämä työ on loppuun suoritettu. Ei ole sanottu **kuka meistä elävänä palaa** täältä. Mutta jos **minä täältä elävänä selviän** niin haluan kunnioittaa hänen muistoansa jonkin kukkaisrahaston kautta, en voi täällä kuitenkaan muistaa mitään nimeltään. (18.8.1941. SAK 114, Kper.)

Sota-ajan kirjeissä kuoleman mahdollisuutta kuvataan elossa ja olemassa olemisen kautta. Elossa ja olemassa olemista kuvataan verbeillä, erityisesti tilaverbeillä, joiden kanssa esiintyy yleensä inessiivisijainen tavan adverbi *hengissä* tai essiivisijainen predikatiiviadverbiaali *elävänä*. On mielenkiintoista, että sota-ajan kirjeiden kirjoittajat kuvaavat kuoleman mahdollisuutta elossa olemisen kautta. Toisaalta se on myös ymmärrettävää. Allanin ja Burridgen (1991: 153) kuolemaa pelätään siksi, että ei tiedetä mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Toisaalta pelätään myös tutun ja turvallisen kehon muuttumista, eli ruumiin hajoamista. Toisin kuin elämä, kuolema on monella tavalla tuntematon. Koska elämää ehkä ymmärretään kuolemaa paremmin, voi olla luontevampaa puhua elämästä kuin kuolemasta. Toisaalta voi olla, että antonymian avulla kirjoittajat ovat voineet etäännyä kuoleman mahdollisuudesta.

5.2.5.2 Säilyä ehjänä

Sota-ajan kirjeissä kuolemaa kierrellään antonyymeilla. Edellisessä alaluvussa erittelin kuoleman kiertoilmauksia, joilla kuvataan elossa ja olemassa olemista. Tässä alaluvussa keskityn kiertoilmauksiin, jotka kuvaavat elossa olemista vahingoittumattomuuden näkökulmasta. Vahingoittumattomuus ei varsinaisesti ole kuoleman, vaan vahingoittumisen vastakohta. Koska sotatoimien tarkoitus kuitenkin on vahingoittaa vihollista ja vahingoittaminen voi tarkoittaa sekä haavoittamista että tappamista, tulkitsen vahingoittumattomuutta kuvaavat ilmaukset kuoleman kiertoilmauksiksi.

Sodassa sotilaat vahingoittuivat sekä fyysisesti että psyykkisesti. On tutkittu, että noin 2–2,5 % Suomen armeijassa palvelleista oli psykiatrisessa hoidossa sotavuosina 1939–1945 (Kivimäki 2013: 9). Tutkimusaineistossani vahingoittumattomuudella viitattiin kuitenkin vain fyysiseen vahingoittumattomuuteen. Siksi vahingoittumattomuus tarkoittaa tässä yhteydessä ruumiin vahingoittumattomuutta: sitä, että taisteluista ja muista sotatoimista huolimatta sotilaat eivät ole haavoittuneet. Vahingoittumattomuutta kuvataan aineistossani kiertoilmauksilla *käydä kuinkaan, palata eheänä, päästä ehjin nahoin ~ ehyenä, saada naarmuakaan, selvitä, selvitä ehjin nahoin, selviytyä eheänä, säilyä, säilyä eheänä ~ ehjänä, säilyä naarmuitta, säästyä, tulla takaisin ehjänä ja tulla vahingoittumattomana*. Vahingoittumattomuutta kuvaillaan 17 kirjeessä, ja vahingoittumattomuutta kuvaavia ilmauksia käyttää 9 kirjoittajaa.

Vahingoittumattomuutta kuvaavista kiertoilmauksista yleisin on *säilyä*. Se esiintyy aineistossani 9 kirjjeessä. Verbin *säilyä* merkitys on 'olla tai pysyä häviämättä, pilaantumatta, muuttumatta, tuhoutumatta tai vahingoittumatta' (NS s. v. *säilyä*). Kun puhutaan kuoleman kiertoilmauksista, määritelmä täsmentyy tuhoutumattomuudeksi ja vahingoittumattomuudeksi. Koska verbi *säilyä* sisältää tuhoutumattomuuden tai vahingoittumattomuuden merkityksen jo itsessään, sitä on mahdollista käyttää ilman tavan tai tilan adverbiaaleja, kuten esimerkissä 84.

84. Kun saimme etulinjaan tieton että siirretään lepäämään niin tuntui viimeiset tunnit ikuisuutelta, sillä olimme aika kovassa tulessa paraillaan, ja oli aina mielessä että **säilyykö** niin kauan kunnes vaihto tulee, silloin tuppasi minunkin hermot vähän pettämään, mutta hyvin selvittiin, ja olen taas kunnossa. (27.7.1941. SAK 042, Kper.)

Toisinaan *säilyä*-verbiin kuitenkin liittyy tilaa ilmaiseva essiivisijainen predikatiiviadverbiaali *eheänä* tai *ehjänä*, kuten esimerkissä 85.

85. Tulessa olen ollut ja **eheänä olen säilynyt**. (5.12.1939. SAK 487, Kper.)

Essiivisijaiset predikatiiviadverbiaalit luonnehtivat subjektia ja sen ominaisuuksia: joku pysyy jonkinlaisena. Ne esiintyvät lauseissa, jotka sisältävät intransitiiviverbin, ja ne voivat ilmaista tietyllä hetkellä vallitsevaa tilaa. (VISK § 975.) Esimerkki 85 kuvaa tällaista tilannetta. Kirjoittaja kertoo, että hän on ollut taistelussa, mutta hän ei ole vahingoittunut. Vahingoittumattomuus liittyy kirjoitushetkellä vallitsevaan tilaan: kirjoittaja on nyt vahingoittumaton, mutta vallitseva tila voi muuttua.

Essiivisijaiset predikatiiviadverbiaalit ovat ominaisia myös muille kuoleman kiertoilmauksille. Essiivisijaiset predikatiiviadverbiaalit *eheänä*, *ehyenä* tai *vahinkoittumattomana* esiintyvät yhdessä verbien *palata*, *päästä*, *selviytyä*, *tulla* ja *tulla takaisin* kanssa. Vahingoittumattomuutta ilmaisevia adverbiaaleja esiintyy aineistossani muitakin. Esimerkissä 86 esiintyvä *ehjin nahoin* muodostuu instruktiivisijaisesta substantiivista *nahka* ja sen instruktiivisijaisesta adjektiivimääritteestä *ehjä*. Sanaliitto ilmaisee tilaa, joten sitä voi pitää adverbiksi kiteytyneenä ilmauksena. (VISK § 388.) *Ehjin nahoin* esiintyy yhdessä verbien *päästä* ja *selvitä* kanssa.

86. No niin, mitäs niitä, kunhan vain **itse pääsisi** täältä **ehjin nahoin** joskus sinne rakkaan vaimonsa ja poikansa luokse. (13.12.1939. SAK 468, Kper.)

Vahingoittumattomuutta kuvataan myös abessiivisijaisella adverbiaalilla *naarmuitta*. Abessiivi ilmaisee, mitä ilman jokin on tai tapahtuu (VISK § 1262). Esimerkissä 87 kirjoittaja kertoo, että hän tai hänen toverinsa eivät saaneet naarmuakaan, vaikka heidän henkensä olivat uhattuina.

87. Onnen ja ryssien huonojen ammusten kiitos, että kaikki kolme miestä **säilyimme naarmuitta**. Silloin ei joutanut ajattelemaan pääseekö ehyenä vaiko ei suojaa etsien oli kuljettava ja välillä suojapaikoissa levättävä ja tuumittava. (10.12.1939. SAK 487, Kper.)

Kun kirjoittajat kertovat vahingoittumattomuudesta, vahingoittumattomuuden ilmaukset ovat yleensä aktiivimuotoisia, ja niiden subjektit ovat elollisia, inhimillisiä ja tarkkaan määriteltyjä. Passiivimaisia rakenteita käytetään ainoastaan kaksi kertaa: toisella kerralla käytetään nollapersoonaa, toisella passiivimuotoista predikaattia. Vahingoittumisen mahdollisuudesta ei siis yleensä etäännyttä passiivimaisilla lauserakenteilla, vaan kirjoittajat käyttävät myös *minä*- ja *me*-muotoista ilmaisu.

Vahingoittumattomuutta kuvaavia kiertoilmauksia käytetään yleensä silloin, kun kerrotaan tilanteista, joissa kuoleman mahdollisuus on ollut lähellä. On ymmärrettävää, että kyseisissä tilanteissa kirjoittajat ovat halunneet kirjoittaa vahingoittumattomuudesta sen sijaan, että olisivat pohtineet vahingoittumista. Antonymian avulla kirjoittajat ovat ehkä halunneet korostaa vahingoittumattomuuttaan ja luoda kuvaa siitä, että kaikki on kunnossa. Toisaalta voi olla, että antonymian avulla kirjoittajat ovat voineet ottaa etäisyyttä haavoittumisen ja kuoleman mahdollisuuteen. On silti mielenkiintoista, että kirjoittajat tarkastelevat elossa olemistaan vahingoittumattomuus–vahingoittuminen-akselilla eivätkä elämä–kuolema-akselilla. Voi olla, että vahingoittumattomuudesta puhutaan, koska se on kuoleman kiertoilmauksena sumeampi kuin elämä: onhan elämä kuoleman antonyymi.

5.3 Kuoleman ilmaisu dysfemismein

Dysfemismit ovat kiertoilmauksia, jotka ovat korvattua ilmausta karkeampia. Niitä käytetään tavallisesti silloin, kun halutaan alentaa, nöyryyttää tai paheksua jotakuta (Allan & Burridge 2006: 31). Kun sota-ajan kirjeissä puhuttiin suomalaissotilaiden kuolemasta, kuolemaa ei kuvattu karkeasti siksi, että olisi haluttu alentaa, nöyryyttää tai paheksua kuoleman kokijaa. Sen sijaan dysfemismeillä tavoiteltiin muun muassa huumoria, sillä humoristisella kielenkäytöllä otettiin etäisyyttä sodan todellisuuteen (Kivimäki 2019: 290; Taskinen 2015: 24).

Tutkimusaineistossani kuolemaa kuvaillaan 8 dysfemismillä. Ne esiintyvät 7 kirjeessä, ja niitä käyttää 3 kirjoittajaa. Dysfemismejä ovat *kylmetä*, *saada kuolettava luoti*, *saada kuula ohimoonsa*, *saada luotia*, *saada sirpale sydämeensä*, *sattua päähän*, *tulla kylmä poika* ja *tulla nuppiin*. Tulkitsin ilmaukset karkeiksi kiertoilmauksiksi siksi, että kaikkiin ilmauksiin sisältyy maininta ihmiskehoon kohdistuvasta väkivallasta tai ihmiskehon muutoksesta. Ilmaukset eivät siis kerro ainoastaan kuolemasta, vaan myös kuoleamisen tavasta eli tapetuksi tulemisesta.

Sota-ajan kirjeissä dysfemismejä käytetään sekä silloin, kun pohditaan oman kuoleman mahdollisuutta, että silloin, kun kerrotaan tovereiden kuolemasta. Kun kirjoittajat kertovat oman kuolemansa mahdollisuudesta, dysfemismit ovat osa humoristista kielenkäyttöä. Esimerkeissä 88 ja 89 kuoleman mahdollisuudesta kerrotaan kepeän humoristisesti.

88. Ei minulle mitään erikoista kuulu, ryssä viskelee tuohon lähipelloille ja metsään sellaisia koirapommia mutta ei ne mitään tee kun **ei juuri päähän satu**. (4.2.1940. SAK 469, Kper.)
89. Täällä oli illalla pikku ”myrsky” kun ryssä jakoi taas ”kuivaa muonaa”. Se antoi kranuja tähän aika tavalla, minä jo ajattelin, että jokohan **tuli nuppiin**, mutta ei sattunut. Ei se suurempia saanut aikaan, ainoastaan tämä meidän viereinen mökki tahi korsu meni hajalle, siihen sattui nurkalle, mutta ei onneksi ollut ketään sisällä. (20.7.1943. SAK 509, Kper.)

Vaikka kirjoittajat käyttävät kuoleman mahdollisuudesta karkeita, päähän osumista kuvaavia kuoleman kiertoilmauksia, tekstin sävy on silti arkipäiväinen ja humoristinen. Taskinen (2015: 24) toteaa, että etulinjan kokemuksista kirjoitettiin harvoin dramaattisesti tai tunteellisesti, sillä kuolemaan tai tappamiseen ei voinut suhtautua samalla tavalla kuin rauhan aikana. Siksi oli tavallista, että sotatoimia kuvattiin arkisesti ja huumorin keinoin.

Arkipäiväisen ja humoristisen kielenkäytön avulla sotilaat ottivat etäisyyttä sodan todellisuuteen (Taskinen 2015: 24). Näkisin, että arkinen ja humoristinen kielenkäyttö oli myös keino viestiä kirjeen vastaanottajalle, että kaikki on kunnossa. Esimerkeissä 88–89 vihollisen toimintaa kuvataan pienimuotoisena puuhasteluna, joka ei ole onnistunut vahingoittamaan ketään. Kirjoittajien käyttämä kieli välittää kuvaa siitä, että tilanne on hallussa. Voi olla, että kirjoittajat eivät ole halunneet huolestuttaa läheisiään. Sota-ajan kirjeillä ylläpidettiin suhteita, joten oli luonnollista, että vaikeita aiheita vältettiin (Taskinen & Hagelstam 2015: 47).

Dysfemismit esiintyivät osana arkipäiväistä ja humoristista kielenkäyttöä, kun kirjoittajat viittasivat oman kuolemansa mahdollisuuteen. Samantyyppistä kieltä käytettiin kerran myös silloin, kun kerrottiin aseveljen kuolemasta. Esimerkki 90 on jatkoa esimerkille 89.

90. Täällä oli illalla pikku ”myrsky” kun ryssä jakoi taas ”kuivaa muonaa”. Se antoi kranuja tähän aika tavalla, minä jo ajattelin, että jokohan **tuli nuppiin**, mutta ei sattunut. Ei se suurempia saanut aikaan, ainoastaan tämä meidän viereinen mökki tahi korsu meni hajalle, siihen sattui nurkalle, mutta ei onneksi ollut ketään sisällä. Ainoastaan **yhdestä tuli kylmä poika**, koko jutussa. Hyvin se meni, se aina toisinaan innostuu lähettämään pakettia, eilenkin se ammuskeli koko illan mutta se yksi ryöppy sattui vain tähän meidän majapaikalle, toiset meni yli ja toiset jäi lyhyiksi. No niin, nehän on pikku juttuja nuo. (20.7.1943. SAK 509, Kper.)

Esimerkissä 90 aseveljen kuolemasta kerrotaan tuloslauseella *Ainoastaan yhdestä tuli kylmä poika*. Tulkitsen ilmauksen synonyymiseksi ilmaukselle *kylmetä*. Kylmeneminen tarkoittaa kylmentymistä ja viilentymistä, mutta myös kuolemista (NS s. v. *kylmetä*). Nykysuomen sanakirjan mukaan kyseistä verbiä käytetään etenkin ylätyylisesti. Koska esimerkki 90 ei kuitenkaan edusta juhlavaa, vaan arkista ja humoristista kielenkäyttöä, tulkitsen ilmauksen karkeaksi kiertoilmaukseksi. Kuten aiemminkin on todettu, dysfemismit ovat kontekstisidonnaisia.

On mielenkiintoista, että kirjoittaja on kuvannut toverinsa kuolemaa karkealla kiertoilmauksella. Tulkintani mukaan karkeus ei kuitenkaan ole henkilökohtaista kuoleman kokenutta kohtaan, vaan valinta, joka perustuu tekstin arkiseen ja humoristiseen sävyyn. Kirjoittaja käyttää verbiä *kylmetä* myös myöhemmin samaan tilanteeseen viitattaessaan (esimerkki 91).

91. Kysyit mistä päin se mies oli kotoisin joka tässä ”**kylmeni**” silloin paketti sateessa. Hän oli Lapualta, näytti olevan jo hän kuolemansakin lehdessä, hänen nimensä oli luutnantti Rinnankoski, kai olet nähnyt hänen kuolemansa lehdestä, jos vain muistat. (31.7.1943. SAK 509, Kper.)

Esimerkissä 91 tekstin sävy on neutraalimpi kuin esimerkissä 90, ja verbi *kylmetä* on lainausmerkeissä. Lainausmerkkejä käytetään muun muassa silloin, kun sana on lainattu toisesta tyyli- tai lajista tai silloin, kun sana on omatekoinen tai poikkeavalla tavalla käytetty. Lainausmerkeillä kirjoittaja voi myös osoittaa asennettaan käyttämäänsä sanaa kohtaan. (Kielikello 2006.) Esimerkissä 4 kirjoittaja vaikuttaisi käyttävän lainausmerkkejä siksi, että hän käyttää ilmausta, joka ei sovi tekstin sävyyn. Ilmaus on ilmeisesti kulkenut kirjeestä toiseen keskustelun mukana, ja sitä käytetään, koska sen avulla kirjoittaja ja kirjeen vastaanottaja tietävät, mistä tilanteesta puhutaan.

Sota-ajan kirjeiden kokonaiskuvassa aseveljen kuolemaa kuvailtiin harvoin humoristisesti. Esimerkit 90 ja 91 ovat aineistoni ainoat humoristiset dysfemismit, joita käytetään taistelutovereiden kuolemasta. Tavallisesti tovereiden kuolemasta kerrottiin vakavaan sävyyn, kuten esimerkeissä 92–93.

92. Nyt tuli juuri yllättävä suruviesti. Alpo Kaski, jonka kanssa eilen makasin siinä hangessa, **sai** tiedustelumatkallaan **kuulan ohimoonsa** tullen toisesta ulos. Siihen jäi urhea kaveri hangelle makaamaan. Hän oli kunnon sotilas. (8.12.1939. SAK 468, Kper.)
93. Yksi Alavuden poika tässä **sai sirpaleen sydämeensä** kuollen heti. Hän oli hiljattain naimisiin mennyt yhden lapsen isä. (30.12.1939. SAK 468, Kper.)

Esimerkeissä 92–93 kirjoittaja kuvaa taistelutovereidensa kuolemaa vakavasti, mutta yksityiskohtaisesti. Tulkitsen ilmaukset dysfemismeiksi, koska ne kertovat tapetuksi tulemisesta enemmän kuin kuulijan on tarpeen tietää. Toisin sanoen ilmaukset rikkovat keskustelun periaatteita, ja niistä erityisesti määrän maksimiä. Larjavaaran (2007: 509) mukaan määrän maksimi on H. P. Gricen

esittelemä keskustelun periaate, jonka mukaan puhuja ei saa kertoa liikaa eikä liian vähän. Esimerkeissä 92–93 kirjoittajat kertovat tovereidensa kuolemasta seikkaperäisesti: kirjoittajat kuvailevat luodin tai sirpaleen osumista sekä ruumiinosaa, jota luoti ja sirpale ovat vahingoittaneet.

Dysfemismit eivät kuitenkaan aina sisältäneet informaatiota vahingoittuneesta ruumiinosasta. Esimerkeissä 94–95 esiintyvät dysfemismit *saada luotia* ja *saada kuolettava luoti* kertovat ainoastaan luodin osumisesta. Esimerkin 95 kirjoittaja tosin kertoo luodin vahingoittamista ruumiinosista myöhemmin kirjeessä.

94. Älä viitsi kertoa Alpon omaisille asiaa ihan niin, kuin se on, sitä, kun se niin kauan joutui makaamaan kentällä. Heti hän kyllä kuoli, kun **luotia sai**. Toisin taisi olla Koivulan kanssa, sitä en tiedä. (11.12.1939. SAK 468, Kper.)
95. Niin Saaren Eino on kaatunut, niin ikävä asia kun se onkin, mutta niin kävi. Menin tänään tässä iltpäivällä tapaamaan taas häntä kun meni tämä rähäkkä taas vähän ohitte ja hekin pääsi lepäämään, mutta sainkin kuulla siellä sen komppanian pojilta sen ikävän uutisen. Kyllä meni oikeen vilunväreet läpi ruumiin kun sain sellaisen sanoman vastaan ja samalla nousi sisu että kun se ryssä aina vain tappaa hyvät kaverit. Näin Einon siinä illalla kun hän sitte huomisin **sai kuolettavan luodin** ja me juttelimme hetkisen ja kun me erosimme niin minä toivotin hänelle hyvää onnea, mutta sitä ei hänellä enää ollut. [– –] Hän haavoittui 10 pv. Poventsassa, meni keuhkon läpi ja sieltä selkärankaan ja hän on kuollut sitte sairaalaan, niin ne sen komppanian pojat kertoivat. (15.1.1942. SAK 509, Kper.)

On mielenkiintoista, että esimerkeissä 92–95 kirjoittajat kuvaavat tovereidensa kuolemaa karkeilla kiertoilmauksilla niin, että tekstin vakava sävy säilyy. Nämä dysfemismit eivät ilmaise halveksuntaa, inhoa tai pelkoa, eikä niiden tarkoitus ole alentaa kuoleman kokenutta. Ne eivät myöskään ole osa humoristista kielenkäyttöä. On mahdollista, että kuolemaa on kuvailtu karkeahkon yksityiskohdaisesti siksi, että kirjoittajilla on ollut tarve käsitellä tovereidensa kuolemaa. Hagelstamin ja Taskisen (2015: 56) mukaan vaikeista kokemuksista kirjoittaminen oli toisinaan rationaalista toimintaa. Sen lisäksi, että sotilaille oli tarve käsitellä vaikeita kokemuksiaan, kotirintamallakin saattoi olla tarve kuulla niistä. Esimerkissä 95 mainittu Eino oli kirjoittajan hyvä ystävä, joka oli tuttu myös kirjoittajan kotiväelle. On mahdollista ja jopa todennäköistä, että kotiväki on halunnut kuulla Einon kuolemasta.

Tässä tutkimuksessa olen tulkinnut, että ilmaukset *saada kuolettava luoti*, *saada kuula ohimoonsa*, *saada luotia* ja *saada sirpale sydämeensä* ovat karkeita kiertoilmauksia. On kuitenkin mahdollista, että kirjoittajat eivät kokeneet kielenkäyttöään erityisen karkeaksi. Taskinen (2015: 24) toteaa, että kotirintaman ihmisillä ja sotilaille ei aina ollut yhteisesti jaettu tapoja keskustella rintaman tapahtumista. Se, mikä kotirintaman näkökulmasta oli karkeaa, saattoi sotilaan näkökulmasta olla arkista.

Dysfemismit ovat aina kontekstisidonnaisia ja subjektiivisia, ja niiden tulkinta riippuu aina kontekstista ja tulkitsijasta.

6 Tappamisen merkitykset sota-ajan kirjeissä

Tässä luvussa tarkastelen suomalaisen aiheuttamaa kuolemaa. Selvitän, millaisia tappamisen ilmauksia suomalaiset sotilaat käyttivät ja mitä ilmaukset merkitsivät. Sen lisäksi selvitän, millaisia funktioita tappamisen ilmauksilla on. Olen jakanut tappamisen ilmaukset kolmeen ryhmään: suoriin ilmauksiin, tappamista kaunisteleviin eufemismeihin ja tappamisen tekoa karkeasti kuvaaviin dysfemismeihin. Suoria ilmauksia käsittelen luvussa 6.1. Tappamista kuvaavia eufemismeja tarkastelen luvussa 6.2, ja dysfemismejä luvussa 6.3.

6.1 Tappamisen ilmaisu suoraan

Sota-ajan kirjeissä tappaminen ilmaistaan joko suoriin ilmauksiin tai kiertoilmauksiin. Suorilla ilmauksilla tarkoitan ilmauksia, jotka eivät ole kiertoilmauksia. Toisin sanoen ne kertovat tarkoitteestaan suoraan, sitä kiertelemättä tai peittelemättä. Suoralla tappamisen ilmauksella tarkoitan siis esimerkiksi verbiä *tappaa* ja sen synonyymeja *aiheuttaa kuolema* ja *surmata*. Suorat tappamisen ilmaukset voidaan jakaa merkityksensä mukaan kolmeen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä muodostuu *tappaa*-tyyppisistä ilmauksista, toinen ryhmä *ampua*-tyyppisistä ja kolmas ryhmä *tuhota*-tyyppisistä ilmauksista.

6.1.1 Tappaminen

Tappaminen tarkoittaa 'hengiltä ottamista, kuoleman aiheuttamista ja surmaamista' (NS s. v. *tappaa*). Tutkimusaineistossani tappamisesta kerrotaan 3 kertaa verbillä *tappaa*, ja verbiä käyttää 3 eri kirjoittajaa. Sotakontekstissa tappamisesta puhutaan yleensä passiivimaisia rakenteita hyödyntäen (Kivimäki 2006: 197). Tutkimusaineistossani tappaminen ilmaistaan kaksi kertaa passiivimuotoisella predikaatilla (esimerkit 96–97).

96. Ei uskoisi, että ryssälläkään sentään aina riittää työntää joukkoja surman suuhun, kun **niitä noin kovin nopiia saadaan tapetuksi**. Vaikka menehän sitä miestä aina meidänkin puolelta pikkuisen. (SAK 468, 19.2.1940)
97. Lämpimät terveiseni taasen sinne kotiin täältä ”polsunmaalta” ja parhain kiitokseni Helmille siitä kirjeestä, jonka sain tässä jokunen päivä taaksepäin. En ehtinyt vastata sitä heti, sillä oli taas vähän sellaista kiirettä kun ryssä hyökkäs kun paha henki ja pääsi vähän tulemaankin, mutta nyt **ne on jo taas kaikki tapettu** ja lyöty takaisin. (SAK 509, 14.1.1942)

Vaikka passiivimuotoista predikaattia käytetään tavallisemmin, tutkimusaineistossani tappamisesta käytetään kerran myös aktiivimuotoista predikaattia (esimerkki 98). Aktiivimuotoisesta predikaatista huolimatta tappamisen teon tekijä on melko epämääräinen. Lauseen subjekti on *Suomen pojat*.

98. **Suomen pojat tappavat ryssiä** ihan kilpaa, koittavat ketä saa useamman ryssäläisen kokardin lakkiinsa, eräskin poika ampui yksin kiväärillä joukkueen 42 ryssää ja laitti kaikki niiden kokardit lakkiinsa. Ryssiä kaatuu komppanioitakin ihan viimeiseen mieheen, tuhansittain. (8.12.1939. SAK 451, Kper.)

Tappamisen ilmaisulle on ominaista, että tappamisen tekijän ohella myös tappamisen kohde ilmaistaan epämääräisesti (Kivimäki 2008: 140). Sota-ajan kirjeissä tappamisen kohdetta kuvataan usein kollektiivisanalla *ryssä*. Kollektiivisanat ovat tyypillisesti yksikössä käytettäviä substantiiveja, jotka tarkoittavat samanlaisista tai samantapaisista olioista koostuvaa ryhmää tai muuta kokonaisuutta (VISK § 557). Kansaa kuvaaviin yksiköllisiin kollektiivisanoihin voi viitata pronomineilla *he* tai *ne*, niin kuin esimerkeissä 96–97 (VISK § 557). Tappamisen ilmaisulle ominaista on myös se, että tappamisen kohde epäinhimillistetään tai sitä halvennetaan. Esimerkeissä 96–98 kirjoittajat käyttävät tappamisen kohteesta pejoratiivista ilmausta *ryssä*.

Tappaa on sota-ajan kirjeissä vähän käytetty verbi. Kivimäen (2006: 197) mukaan ilmausta käytettiin vähän myös suomalaissotilaiden muistitietoaineistossa, sillä juuri kukaan muistelijoista ei kertonut tappaneensa. On huomattavaa, että esimerkeissä 96–97 tappaminen on puolustamista, ei hyökkäämistä. Kivimäen (2006: 196) mukaan tappamisen oikeuttaminen oli helpointa silloin, kun puolustaututtiin päälle hyökkäävää vihollista vastaan. Vaikka esimerkeissä 96–97 käytettiin passiivimuotoista predikaattia ja epämääräistä objektia, teosta käytettiin verbiä *tappaa*, jonka merkitys on yksiselitteinen. Voi olla, että tappamisesta oli helpompaa puhua suoraan silloin, kun kyse oli puolustustilanteesta. Yleistä se ei kuitenkaan ollut.

6.1.2 Tappaminen ampumisena

Ampuminen tarkoittaa 'jonkin kappaleen saattamista nopeaan liikkeeseen jollakin mekaanisella laitteella, tavallisesti ampuma-aseella'. Ampumisen määritelmään sisältyy myös ajatus siitä, että liikkeeseen saatetulla kappaleella on tarkoitettu kohde tai maali. (NS s. v. *ampua*.) Ampuminen ei kuitenkaan ole suora synonyymi tappamiselle, vaikka ampuminen voi tarkoittaa myös tappamista. Tässä tutkimuksessa tulkitsen ampumisen tappamisen ilmaukseksi, koska sodassa ampumisen tarkoitus on vahingoittaa vihollista, ja kuolema on ampumisen mahdollinen seuraus. Valitsin aineistooni kuitenkin vain ne ampumisen ilmaukset, joilla on objekti, sillä objektin sisältävissä ampumisen ilmauksissa

ampumisen – eli tappamisen – kohde on määritelty. Aineistossani ampumisesta kerrotaan 7 kirjeessä niin, että ampumiselle määritellään kohde. Ilmausta *ampua* käyttää 4 kirjoittajaa.

Sota-ajan tappamisen ilmauksille on tyypillistä, että tappamista kuvataan passiivisilla rakenteilla (Kivimäki 2006: 197). Aineistossani myös ampumista ilmaistaan passiivisella predikaatilla, kuten esimerkeissä 99–100.

99. Meillä oli onni kohdata ryssien tykistörivistö, ja selvää tuli. Elävinä saimme 6 ryssää ja toistakymmentä hevosta, 6 pikakivääriä, kuormastoa, kenttäreittimen y.m. Lisäksi osui paikalle ryssän hyökkäysvaunuja, joista yksi ajoi miinaan. **Toisia hyökkäysvaunuja ammuttiin tykistöllä** ja vieläpä ilta-pimeällä (klo 19) yksi jalkaväkikomppania iski (sivusta pitkät matkat metsien kautta kiivettyään) hyökkäysvaunujen kimppuun ja sattui niin hyvin, että vaunujen miehistö oli vaunujen ulkopuolella ja vaunuissa täydet valot päällä. Ainakin edellämäinotut ryssät ”rauhoutuivat” vähäksi aikaa. (12.12.1939. SAK 487, Kper.)
100. Oikeastaan ei täältä mitään asiallista saakaan kokoon paperille, kun aina vain on sitä yhtä ja samaa. Ryssiä näkee, **niitä ammutaan**, ne kaatuvat ja ne ampuvat. Siinä koko seremonia. (SAK 468, 6.3.1940)

Ampumisesta kirjoitetaan toisinaan myös aktiivimuotoisella predikaatilla. On mielenkiintoista, että esimerkissä 101 ampujaksi määritellään *ilmatorjuntatykistö*. Ampujaksi määritellään siis jotakin epä-määräistä ja epäinhimillistäkin, vaikka ampumisen taustalla on ihmisiä.

101. Hiihtelin 2–3 tuntia ja satuinpa joutumaan paikalle, jonne eilen **ilmatorjuntatykistömme ampui ryssän pommikoneen**. Ei ollut paikalla kuin peltiromua ja kaksi ruumista. (Kolmas tuli laskuvarjolla ja vangittiin.) (30.1.1940. SAK 487, Kper.)

Ampujaa kuvaillaan toisinaan tarkemminkin. Esimerkissä 102 ampujaksi määritellään *eräs poika*, ja esimerkissä 103 ampuja yksilöidään ampujan nimellä. On mielenkiintoista, että esimerkissä 103 käytetään ilmausta *joutua ampumaan*. Kun ampuja on yksilöity, kirjoittaja korostaa ampumisen välttämättömyyttä.

102. Suomen pojat tappavat ryssiä ihan kilpaa, koittavat ketä saa useamman ryssäläisen kokardin lakkiinsa, **eräskin poika ampui** yksin kiväärillä joukkueen 42 ryssää ja laitti kaikki niiden kokardit lakkiinsa. Ryssiä kaatuu komppanioitakin ihan viimeiseen mieheen, tuhansittain. (8.12.1939. SAK 451, Kper.)
103. Käymme usein partioimassa ryssän linjalla ja saamme silloin sen vartioimaan enemmän ja myös väsymään paremmin. Joskus tulee aika jänniä reissuja. Muistat Katajamäen Heinon, hän on hyvä poika, oli eilenkin partiossa ryssän sivustassa noin 1 km päässä, **joutui siellä ampumaan** 1 ryssän vartiomiehen jonka jälkeen tuli kova kilpajuoksu omalle linjalle, kun ryssää alkoi tulla vähän liikaa perässä. (2.9.1941. SAK 451, Kper.)

Aineistossani ampumisen kohde esitetään tavallisesti epämääräisenä joukkona. Ampumisen kohteeksi määritellään *hyökkäysvaunut, ne, ryssä, ryssän hävittäjä, ryssän kone, ryssän pommikone ja ryssän vartiomies*. Ampumisen kohdetta kuvataan tavallisemmin epäinhimillisenä, esimerkiksi vihollisen sotakalustoa kuvaavalla ilmauksella. Aineistossani esiintyy kuitenkin myös inhimillisiä ampumisen kohteita: *ne, ryssä* ja *ryssän vartiomies*. Näistä *ryssän vartiomies* on huomattavasti tarkempi kuin *ne* tai *ryssä*. Voi olla, että tämän tarkemmin ampumisen kohdetta ei voikaan määritellä, sillä ampujat harvemmin tuntevat ammuttaviaan esimerkiksi nimillä.

Tutkimusaineistossani ampumisen kohteeksi määritellään tavallisesti vihollinen tai vihollisen sotakalusto. Sodassa ampuminen saattoi kuitenkin olla summittaista, ja virhearvioitakin sattui. Tutkimusaineistossani kuvataan kaksi kertaa tilannetta, jossa suomalaisen ampumisen kohteena oli toinen suomalainen tai suomalaissyntyinen sotilas. Esimerkissä 104 kerrotaan vänrikistä, joka ammuttiin, koska häntä luultiin viholliseksi.

104. On se tämä sota vähän tavallista julmempaa, kun päivittäin kaatuu tuhansia. Ei länsirintamallakaan sentään mene sellaista määrää kuin harvoin. Jokseenkin kaikki ovat sentään ryssiä, eilenkin meni tietääkseni vain yksi meidän mies, ja **senkin ampui oma vartiomies** luullen viholliseksi, mutta se oli eräs vänrikki. (5.12.1939. SAK 468, Kper.)

Esimerkin 105 kirjekatkelmassa kerrotaan tilanteesta, jossa elämä on kuljettanut yhden kolmesta veljestä vihollisen puolelle. Vihollisen puolella taisteleva veli oli toiminut oppaana venäläisille ja ilmeisesti surmannut suomalaisia sotilaita. Kirjekatkelmassa kuvaillaan, että toinen Suomessa asuvista veljistä olisi halunnut ampua vihollisen puolelle päätyneen veljen, mutta siihen ei saatu lupaa.

105. Täällä on nyt selvinnyt varmaksi, että niillä ryssillä on ilmajokinen mies oppaana ja vissiin ampujankin. Ja vielä omankylän poika, se oli sen Ala-Hakunin poika eli Kivisen Voitto, joka on aikoinaan mennyt Amerikkaan ja sieltä Venäjälle. [– –] Niin – sen veljet Toivo ja Usko olivat saaneet olla sen jutuissa tuossa Räisälässä tunnin ajan. **Sen jälkeen oli toinen veljistä pyytännyt päällystöltä saada ampua tuo katala veli**, mutta ei siihen annettu lupaa. Ei meidän joukosta muita sitten kaatunutkaan kuin nämä, jotka hänen kauttaan saivat surmansa. (SAK 468, 30.12.1939)

Kun sekä ampuja että ammuttava ovat suomalaisia, ampuja ja ampumisen kohde esitetään inhimillisinä. Esimerkissä 104 ampujaa ei nimetä, mutta ampujaksi määritellään *oma vartiomies*, ja ampumisen kohteeksi *se*, joka viittaa edellisen lauseen subjektiin *meidän mies*. Ampumisen kohdetta tarkennetaan vielä seuraavassa lauseessa, josta käy ilmi, että ampumisen kohde oli *eräs vänrikki*. Ampujaa ja ampumisen kohdetta kuvataan siis melko tarkasti sotilasarvon ja sodanaikaisen tehtävän kautta. Esimerkissä 105 ampuja ja ammuttava yksilöidään nimillä. Hypoteettinen ampuja oli joko Toivo tai

Usko, ja ammuttava vihollisen puolella taisteleva Voitto. On kuitenkin huomattava, että esimerkissä 105 kerrotaan ainoastaan ampumisaikeista, sillä ampumiseen ei saatu lupaa.

Sodassa ampumista oli monenlaista. Ampumisesta kerrotaan myös monissa aineistoni kirjeissä, mutta ampumisen kohde määritellään ainoastaan 7 kirjeessä. Voidaan ajatella, että kohteen määrittäminen ei välttämättä ollut tarpeen, koska ampumisen kohde oli itsestään selvä, vihollinen. Toisaalta ampumisen kohde saattoi olla niin kaukainen, että ampumista oli luontevampaa kuvata teon mekaniikan, ei teon lopputuloksen kannalta. Kivimäen (2016: 124) mukaan kiväärimiehet eivät juuri nähneet vihollista, ja esimerkiksi tykkimiesten ampumisen kohde oli tavallisesti niin kaukana, että he eivät nähneet kohteitaan ihmisinä. Toisaalta ampumisen kuvaaminen ilman ampumisen kohdetta voi tarjota kirjoittajalle keinon etäännyttämiseen. Tappamisesta etäännyttäminen oli välttämätöntä suurimmalle osalle sotilaista, ja kun ampumisesta kerrottiin ilman ampumisen kohdetta, voidaan ajatella, että ampumisen merkitys tappamisena häipyi. Ampumisen kohde kuitenkin mainitaan 7 kirjeessä, ja kirjoittajat ovat valinneet käyttää verbiä *ampua* verbin *tappaa* sijaan. Voi olla, että verbiä *ampua* on käytetty, koska ampuminen kuvaa teon mekaniikkaa, ei teon henkilökohtaisuutta ja lopullisuutta.

6.1.3 Tappaminen tuhoamisena

Tuhoaminen tarkoittaa 'hävittämistä' ja 'perin pohjin turmelemista' sekä 'surmaamista' ja 'tappamista' (NS s. v. *tuhot*). Tuhoaminen ei siis tarkoita ainoastaan tappamista, mutta tappaminen kuuluu sanan määritelmään. Tulkiten tuhoamisen tappamisen ilmaukseksi, koska sotakontekstissa kuolema on tuhoamisen mahdollinen seuraus. Tutkimusaineistossani tuhoamisesta kerrotaan 2 kertaa, ja molemmat tuhoamisen ilmaukset esiintyivät samassa kirjeessä (esimerkki 106).

106. Tänäänkin eräs alikersantti partiokahakassa käytännöllisesti katsoen yksin **tuho**si hyökkäysvaunun. Kerron: kaksi miestä joutui lähelle hyökkäysvaunua, ampuivat luukusta sisälle, hyökkäysvaunun miehet – 2 – heittivät miehiämme käsikranaateilla, mainittu alikersantti hyppäsi vaunun päälle, jolloin toinen mies pääsi vaunusta pakenemaan, mutta toisen miehen käsikranaatti räjähti vaunun sisällä ja vaunu pois pelistä. Niin, joukkomme **on** vrk:n kuluessa **tuho**nut kymmenestä täällä esiintyneestä hyökkäysvaunusta viisi – tietenkin tuhoamiskeinoja on ollut useita. (13.12.1939, SAK 487)

On mielenkiintoista, että esimerkissä 106 molemmat *tuhot*-verbit ovat aktiivimuotoisia, ja ne viittaavat molemmissa tapauksissa jo tapahtuneeseen tappamiseen. Tuhoaja, eli lauseen subjekti, on ensimmäisessä ilmauksessa *eräs alikersantti*, toisessa ilmauksessa *joukkomme*. Vaikka tekijöitä ei kuvata erityisen tarkasti, *eräs alikersantti* on huomattavasti tarkkarajaisempi kuin *joukkomme*. Tuhoamisen kohde on kummallakin kerralla epäinhimillinen *hyökkäysvaunu*.

Edellisen esimerkin valossa vaikuttaa siltä, että sota-ajan kirjeissä verbiä *tuhota* käytetään silloin, kun kerrotaan sotakaluston turmelemisesta ja siinä sivussa kaluston miehistön tappamisesta. Tuhoaminen liittyy siis erityisesti epäinhimillisiin asioihin. Koska tuhoamiseen liittyy suurikokoinen sotakalusto, kuten hyökkäysvaunut miehistöineen, voisi ajatella, että myös suurta tuhoa aiheuttavat aseet liittyisivät verbin käyttöön. On mielenkiintoista, että tuhoamisen keinoja ei kuitenkaan juuri esitellä. Esimerkin 106 kirjekatkelmassa tuhoamisen välineeksi mainitaan vihollisen käsikranaatti, mutta muita tuhoamiskeinoja ei esitellä, vaikka tuhoamiskeinojen moninaisuudesta mainitaan. Koska tappaminen oli vaikea aihe, voi olla, että kirjoittaja on tarkoituksella välttänyt tuhoamisen yksityiskohtaista kuvailua.

6.2 Tappamisen ilmaisu eufemismein

Tutkimusaineistossani tappamisesta puhutaan paitsi suoraan, myös kiertoilmauksin. Tässä luvussa käsittelen tappamisen kaunistelevia kiertoilmauksia eli eufemismeja. Eufemismeja käytetään muun muassa silloin, kun kuulijan tunteita halutaan säästää (Norri 1988: 5). Koska tappaminen on väkivaltaista, tappamisen kuvaaminen kaunistelevalla kiertoilmauksella lieventää tappamisen tekoa. Sen lisäksi se voi luoda etäisyyttä kirjoittajan ja teon välille.

6.2.1 Tappaminen pahoinpitelynä

Pahoinpitely tarkoittaa 'toisen ihmisen väkivaltaista kohtelua'. Lakitieteessä määritelmä täsmentyy 'tahalliseksi ruumiillisen koskemattomuuden loukkaamiseksi ilman surmausaikeita'. (NS s. v. *pahoinpidellä*.) Pahoinpitely ei siis tarkoita tappamista, ja siksi oletan, että pahoinpitelyä kuvaavilla tappamisen ilmauksilla pyritään etääntymään tappamisesta tekoa lieventämällä. Tutkimusaineistossani tappamista kuvataan pahoinpitelynä kerran (esimerkki 107).

107. Ei täällä nyt muuten sen kummempaa ole kun tähänkään asti, aina miehiä vain vaihdetaan eteen asemiin. Ei tästä nyt tule paljon mitään, kun ei saa mennä teenpäin, että **sais sen ryssän pian höyhenetyksi**. (5.8.1941. SAK 509, Kper.)

Esimerkissä 107 kirjoittaja käyttää ilmausta *höyhentää*. Höyhentäminen tarkoittaa sananmukaisesti höyhenten irti nyhtämistä, mutta kuvaannollisesti se merkitsee löylyttämistä, pahoinpitelemistä, pieksemistä tai selkään antamista (NS s. v. *höyhentää*). Lauseessa ei ole subjektia: kirjoittaja on käyttänyt passiivista *saada tehdyksi ~ tehtyä* -rakennetta, jonka avulla hänen on ollut mahdollista välttää persoonapronominien käyttöä (VISK § 453). Lauseen objekti on kollektiivisana *ryssä*.

Kirjoittaja käyttää tappamisesta ilmausta, joka lieventää tappamisen teon pahoinpitelyksi. Voi olla, että tappamista lievennetään siksi, että sitä käytetään kontekstissa, joka ei nähdäkseni kuvaa puolustussotaa. Kirjoittaja kertoo, että edetä ei saa, että saisi vihollisen tuhotuksi. Voi myös olla, että tappamisesta kerrotaan pahoinpitelynä siksi, että tappaminen oli aihe, josta oli vaikea puhua suoraan.

6.2.2 Tappaminen työnä

Tutkimusaineistossani tappaminen esiintyy kerran työn kaltaisena suorituksena. Tällöin tappamisesta käytetään verbiä *saada aikaan* (esimerkki 108).

108. Mitäs ryssille kuuluu? Ei erikoista (juuri ulkoa tullut vartiomies: ”Yksi kiväärilaukaus kello 19–21”), aamuhätyksen toimitti suunnilleen täsmällisesti, mutta päiväammunnassaan sai ryssä hengen ainoastaan yhdeltä hevoselta ja se ei ole paljon. Jääköön kertomatta mitä **me saimme aikaan**. (15.12.1939. SAK 487, Kper.)

Aikaansaaminen tarkoittaa ’aiheuttamista, suorittamaan kykenemistä ja tehdyksi saamista’ (NS s. v. *aika*). Se ei tarkoita tappamista, mutta tulkitsen, että esimerkissä 108 aikaansaamisella viitataan tappamiseen tai ainakin tappamisaikeisiin. Kirjoittaja on aiemmin kertonut vihollisen sotatoimista, minkä jälkeen kirjoittaja toteaa, että ei aio kertoa, mitä suomalaiset ovat saaneet aikaan. Kiertoilmaus implikoi, että jotain on saatu aikaan.

On mielenkiintoista, että tutkimusaineistossani tappamista kuvataan työnä vain kerran. Kivimäen (2006: 197) mukaan oli tavallista, että sodassa tappamiseen suhtauduttiin työnä, joka suoritettiin silloin, kun se oli välttämätöntä. Siksi olisi ollut oletettavaa, että tappamista olisi kuvattu useammin työn kaltaisena suoritteena. Toisaalta tappamisesta ei ylipäänsä puhuttu paljon, joten on ymmärrettävää, että tappamista kaunistelevalta kiertoilmauksia esiintyy aineistossani vähän.

6.2.3 Muut tappamisen eufemismit

Tutkimusaineistossani tappamista kuvaillaan myös muilla eufemismeilla. Muiksi eufemismeiksi luokittelin *ampua*-tyyppiset kiertoilmaukset *pudotella*, *pudottaa*, *saada alas* ja *suolata* sekä *tuhota*-tyyppiset kiertoilmaukset *nitistää* ja *tulla selvää*. Tulkitsin ilmaukset eufemismeiksi, sillä niille on olemassa semanttisesti kirkkaampiakin vaihtoehtoja: *ampua* tai *tuhota*. Kukin ilmaus esiintyy aineistossani kerran, ja ilmauksia käyttää 3 kirjoittajaa.

Tutkimusaineistossani esiintyy 4 kaunistelevaa kiertoilmausta, jotka kuvaavat ampumista niin, että ampuminen saa objektin. Nämä ilmaukset ovat *pudotella*, *pudottaa*, *saada alas* ja *suolata*. Niistä vain yksi, *suolata*, esiintyy passiivimuodossa (esimerkki 109).

109. Kyllä täällä nyt on taas tällä hetkellä hiljaista. Ei ole näkynyt juuri mitään liikettä tuolla vihollisen puolella. Ne pitävät aika mölinää aina ensin, kun aikovat hyökätä. Nähtävästi siellä sotilaat panevat hakahan hyökkäyskäskejä. Ainakin se sellaiselta vaikuttaa, vaikka sitten kiivaasti yrittävät kun alkavat. Kyllä ne ovat ankarasti tästäkin koittaneet tulla yli, mutta aina **ne on suolattu**. On tuosta sillan raunioltakin toinenkin ryssä pudonnut koskeen kuulun lävistämään. (SAK 468, 2.1.1940)

Suolaaminen tarkoittaa yleiskielessä ensisijaisesti 'suolalla maustamista', mutta sotilasslangissa se tarkoittaa 'ampumista ja ampumalla surmaamista' (NS s. v. *suolata*; Hämäläinen 1963). Vaikka sotilasslangissa suolaaminen tarkoittaa ensisijaisesti ampumista, tulkitsin ilmauksen eufemismiksi, koska ilmaukselle on olemassa semanttisesti kirkkaampikin vaihtoehto: *ampua*.

Muut ampumista kuvaavat kiertoilmaukset esiintyvät aktiivimuodossa, kuten esimerkissä 110.

110. Pari päivää edellisessä paikassa oli tarpeeksi. Kuten sanottu, **saimme syöksypommarin alas** mutta siitkö johtuen vai muista syistä saimme hyvän kranaattikeskeytyksen olinpaikkaamme. Ei meidän itsemme kuinkaan käynyt, mutta se talo johon olimme majoitettuna syttyi palamaan aittoineen ja paloi poroksi. (18.7.1941. SAK 114, Kper.)

On mielenkiintoista, että verbit *pudotella*, *pudottaa* ja *saada alas* esiintyvät aktiivilauseissa. On kuitenkin huomattava, että kyseiset ilmaukset esiintyvät kaikki saman kirjoittajan kirjeissä, ja siksi on luultavaa, että aktiivin käyttäminen on ominaista tälle yhdelle kirjoittajalle.

Tutkimusaineistossani tappamista kuvataan myös *tuhota*-tyyppisillä kiertoilmauksilla *tulla selvää* ja *nitistää* (esimerkit 111–112). *Tulla selvää* on *tehdä selvää* -tyyppinen verbin ja objektin yhdistelmä, jonka merkitys on 'kukistaa, nujertaa tai nitistää' (NS s. v. *selvä*). *Nitistää* puolestaan merkitsee 'hengiltä ottamista, nujertamista ja tappamista' (NS s. v. *nitistää*).

111. Meillä oli onni kohdata ryssien tykistöriivistö, ja **selvää tuli**. Elävinä saimme 6 ryssää ja toistakymmentä hevosta, 6 pikakivääriä, kuormastoa, kenttäkeittimen y.m. Lisäksi osui paikalle ryssän hyökkäysvaunuja, joista yksi ajoi miinaan. Toisia hyökkäysvaunuja ammuttiin tykistöllä ja vieläpä iltapiimeällä (klo 19) yksi jalkaväkikomppania iski (sivusta pitkät matkat metsien kautta kiivettyään) hyökkäysvaunujen kimppuun ja sattui niin hyvin, että vaunujen miehistö oli vaunujen ulkopuolella ja vaunuissa täydet valot päällä. Ainakin edellämaitut ryssät "rauhoutuivat" vähäksi aikaa. (12.12.1939. SAK 487, Kper.)

112. Tänäänkin **nitistettiin** tästä vasemmalle yksi pataljoona ja makaavat sen miehet vieläkin jäällä. Kylähän kevätvirrat sitten huuhtelevat heidän maalliset tomunsa Vuoksessa ja Suvannossa. (19.2.1940. SAK 468, Kper.)

Ilmaukset *nitistää* ja *tulla selvää* täydentävät *tuhota*-tyyppisten verbien käyttötarkoitusta. Luvussa 6.1.3 kirjoitin, että *tuhota*-tyyppisten verbien käyttöön liittyy sotakaluston ja sen miehistön turmeleminen. Esimerkin 112 myötä lisäksi, että tuhoamisesta puhutaan myös silloin, kun tapetaan suuria ihmismääriä. On mielenkiintoista, että esimerkeissä 111–112 ei esitellä tuhoamiseen käytettyjä keinoja. Kuten kirjoitin luvussa 6.1.3, voisi kuvitella, että suurikokoisen sotakaluston ja suurten ihmismäärien tuhoamiseen liittyvät suurta tuhoa aiheuttavat aseet. Tutkimusaineistossani tuhoamista ei kuitenkaan kuvata erityisen tarkasti.

6.3 Tappamisen ilmaisu dysfemismein

Tutkimusaineistossani tappamista kuvaillaan myös karkeasti. Tässä luvussa tarkastelen tappamisen karkeita kiertoilmauksia eli dysfemismejä. Dysfemismeillä ilmaistaan tavallisesti halveksuntaa, inhoa, pelkoa tai vihaa, ja niitä käytetään yleensä silloin, kun halutaan alentaa, halveksia tai nöyryyttää jotakuta (Varis 1998: 120–121; Allan & Burridge 2006: 31). Sota-ajan kirjeissä dysfemismit ovat tyypillisiä silloin, kun puhutaan vihollisesta.

Tutkimusaineistossani tappamisesta kerrotaan 3 dysfemismillä: *pudota kuulan lävistämänä*, *syntyä lihaa* ja *tehdä raatoja*. Tulkitsin ilmaukset dysfemismeiksi siksi, että ne kertovat tappamisesta karkeasti. Tulkintaani vaikutti myös se, että vihollisen ruumiiseen viitattiin halveksivasti: *lihaa* ja *raatoa* käytetään tavallisemmin eläimestä kuin ihmisestä. Kaikki aineistoni dysfemismit ovat saman kirjoittajan käsialaa.

Dysfemismeistä selkein on *tehdä raatoja* (esimerkki 113). Ilmaus esiintyy lauseessa, jossa predikaatti on passiivimuotoinen. Passiivin avulla kirjoittajan on mahdollista kuvata tappamista sen tekijää ilmaisematta (VISK § 1313). Lauseen objekti on *raatoja*, jolla kirjoittaja viittaa viholliseen. *Raato* tarkoittaa tavallisesti eläimen kuollutta, mätänevääkin ruumista, ja ihmisen ruumiista ilmausta käytetään vain halventavasti (NS s. v. *raato*).

113. **On siinä tehty eri paljon raatoja** tuonne toiselle puolelle rantaa siinä ajassa. Toissa päivänäkin aikoi toistasataa ryssiä käsittävä komppania hyökätä yli jäätä pitkin, mutta kun pääsivät noin puolimatkaan järven selälle, niin avattiin meidän puolelta tuli sekä kone- että pikakivääreistä ja tykeistä. Niin siihen jäivät makaamaan ja ovat vieläkin raatoina tietysti. (17.12.1939. SAK 468, Kper.)

Toisin kuin *tehdä raatoja*, dysfemismit *pudota kuulan lävistämänä* ja *syntyä lihaa* eivät ole yksiselitteisesti tappamisen ilmaisuja. Ne eivät varsinaisesti kerro viholliseen kohdistuvasta toiminnasta, vaan vihollisen toiminnasta. Kuoleman ja tappamisen raja on häilyvä.

Esimerkissä 114 kirjoittaja käyttää ilmausta *pudota*. *Pudota* on intransitiivinen verbi, eli se ei voi saada objektia (VISK § 459). Näin ollen lauseen subjekti on *ryssä*, ja putoaminen on hänen toimintaansa. *Pudota* onkin *kaatua*-tyyppinen suuntametafora, joka ilmaisee oikeastaan kuolemista eikä tappamista. Tulkitsin ilmauksen tappamiseksi siksi, että kirjoittaja kuvailee kuoleman tapaa lausekkeella *kuulan lävistämänä*. Tällä lausekkeella kirjoittaja osoittaa, että kuolema on seurausta tappamisesta.

114. Kyllä täällä nyt on taas tällä hetkellä hiljaista. Ei ole näkynyt juuri mitään liikettä tuolla vihollisen puolella. Ne pitävät aika mölinää aina ensin, kun aikovat hyökätä. Nähtävästi siellä sotilaat panevat hakahan hyökkäyskäskejä. Ainakin se sellaiselta vaikuttaa, vaikka sitten kiivaasti yrittävät kun alkavat. Kyllä ne ovat ankarasti tästäkin koittaneet tulla yli, mutta aina ne on suolattu. On tuosta sillan raunioltakin **toinenkin ryssä pudonnut koskeen kuulan lävistämänä**. (2.1.1940. SAK 468, Kper.)

Kuten esimerkissä 114, myös esimerkissä 115 kirjoittaja käyttää intransitiivista verbiä. *Syntyä* on yksipaikkainen eksistentiaaliverbi, joka ilmaisee tilan muutosta (VISK § 459). Se ei voi saada objektia, joten syntyminen on jälleen vihollisen, tai tässä tapauksessa vihollisen ruumiin, toimintaa. Kirjoittajan mukaan vihollisen ruumiita siis ikään kuin vain ilmestyy. Tulkitsin ilmauksen tappamiseksi, koska sotakontekstissa on selvää, että ruumiita ei ilmesty itsestään. Kiertoilmauksena ilmaus on karkea, koska ihmisruumiiseen viitattiin lihana, jota käytetään tavallisesti eläimen lihasta tai ravinnoksi kelpaavasta lihaskudoksesta (NS s. v. *liha*).

115. Nyt pojat jo tuossa katsovat kiikarilla ja sanovat suuren määrän ryssien hyökkäysvaunuja olevan tuossa ja jalkaväki perässä niin kuin tavallista. Tulkoot nyt vähän lähemmäksi, niin sitten saavat. Niillä on kumma tapa, kun ne olivat eilenkin täyttäneet rajalla ne vaunut omilla reserviläisillään, sitten pantiin ovet lukkoon päältä päin ja käskettiin mennä. Jos eivät mene, niin saman maan armeijaan kuuluvat ajavat konekiväärein takaa, että niiden on tultava, vaikka varma kuolema on edessä. Sitä ne ovat tehneet kaiken aikaa, ettei ole kumma, että **lihaa syntyy**, kun ei ole taistelijoina halua tapella, kuten on laita rintaman tällä puolella. (5.12.1939. SAK 468, Kper.)

On huomattavaa, että tappamisen dysfemismit esiintyvät tilanteissa, joissa hyökkääjä on vihollinen, puolustaja puolestaan suomalainen. Tappamista ei kuvattu karkeasti kertaakaan niin, että suomalainen olisi ollut hyökkäämässä. Kivimäen (2006: 196) mukaan tappamisen oikeuttaminen oli helppointa silloin, kun puolustauduttiin päälle hyökkäävää vihollista vastaan. Voi olla, että tämä liittyy myös

tappamisen kielentämiseen. Tappamisen karkea kuvaaminen on mahdollisesti ollut helpompaa puolustustilanteessa.

Havaintojeni mukaan sota-ajan kirjeissä tappamista kuvataan harvoin, ja vielä harvemmin dysfemismeillä. Kun tappamista kuitenkin kuvaillaan karkeasti, tappamisen ilmaukset ovat osa humoristista kielenkäyttöä. Kirjeissä, joissa dysfemismit esiintyvät, tappamisesta kerrotaan arkipäiväisesti ja jopa kepeästi, tositalanteeseen etäisyyttä ottaen. Kirjoittajan tarkoitus on ehkä ollut kertoa kotirintamalle, että huoleen ei ole aihetta – vihollisten hyökkäykset ovat kömpelöitä, ja tilanne on suomalaisten hallussa. Toisaalta voi olla, että kirjoittaja on käsitellyt omaa ahdistustaan huumorin ja kiertoilmausten turvin.

7 Pohdinta

Tässä luvussa tarkastelen tutkimustuloksiani. Luvussa 7.1 kokoan tutkimustulokseni ja vastaan tutkimuskysymyksiini. Luvussa 7.2 pohdin, miten tutkimustulokseni suhteutuvat aiempaan tutkimukseen ja miten tutkimustani voisi syventää.

7.1 Tulosten yhteenveto

Tässä tutkielmassa tarkoitukseni oli selvittää, millä tavalla kuolemasta ja toisaalta tappamisesta puhutaan sotilaiden lähettämässä sota-ajan kirjeissä. Rajasin näkökulmaani niin, että tarkastelin vain suomalaisten kokemaa kuolemaa ja suomalaisten tekemää tappamista. Tutkimuskysymyksilläni pyrin selvittämään, millaisia kuoleman ja tappamisen ilmauksia sota-ajan kirjeissä käytetään, millaisista merkityksistä ilmaukset rakentuvat ja mitä funktioita erilaisista ilmaisutavoista voidaan tunnistaa.

Tutkielmassani havaitsin, että kuolemasta ja tappamisesta puhutaan joko suoraan tai kiertoilmauksin. Suoralla ilmauksella tarkoitan sellaista ilmausta, joka viittaa tarkoitteeseensa suoraan, sitä kiertelemättä tai peittelemättä. Kun kuolemasta puhuttiin suoraan, siitä käytettiin substantiivivia *kuolema* ja verbiä *kuolla*. Verbi *kuolla* oli tavallisesti varattu kuolemille, jotka eivät tapahtuneet taistelukentällä. Kyseistä verbiä käytettiin siis tavallisimmin silloin, kun kuolema oli seurausta haavoittumisesta tai onnettomuudesta. Sama pätee myös substantiiviin *kuolema*. Kuolemasta puhuttiin suoraan tavallisesti silloin, kun haluttiin välittää tietoa.

Suorien ilmausten lisäksi kuolemaa kuvattiin myös kiertoilmauksilla. Kiertoilmauksella tarkoitan ilmausta, jota käytetään jonkun toisen ilmauksen sijaan. Tutkielmassani havaitsin, että kiertoilmaukset jakautuvat edelleen kaunisteleiviin kiertoilmauksiin, eli eufemismeihin, ja karkeisiin kiertoilmauksiin, eli dysfemismeihin. Eufemismit jakoutuivat merkityksensä mukaan viiteen ryhmään: kuolemaa kuvattiin kaatumisena, matkana, menetyksenä, uhrauksena ja elämän vastakohtana.

Kun kuolemaa kuvattiin kaatumisena, kirjoittajat viittasivat tavallisesti kuolemaan, joka tapahtui taistelussa. Toisaalta verbiä *kaatua* käytettiin tutkimusaineistossani kerran myös silloin, kun kuolema oli tapahtunut taistelukentän ulkopuolella. Kaatumisesta puhuttiin useammin aseveljen kaatumisena, mutta siitä puhuttiin myös silloin, kun kuvattiin omakohtaisen kaatumisen mahdollisuutta. Tällöin kirjoittajat kuitenkin käyttivät nollapersoonaa, jotta he voivat välttää minämuotoista kuoleman ilmaisuja.

Kun kuolemaa kuvattiin matkana, kuolema nähtiin elämän ja kuoleman rajapyykkinä. Kirjoittajat käyttivät ilmauksia, jotka ilmensivät elämän päättymistä ja kuoleman saapumista: *saada loppu*, *tulla*

lähtö. Näkökulma kuolemaan oli tiukasti kiinni kuoleman hetkessä, toisin kuin kuolinilmoituksissa, joissa kuolemaa kuvataan usein sielun matkana. Aineistoni ainoat sielun matkaa kuvaavat kuoleman ilmaukset olivat *olla pois*, *päästä pois* ja *siirtyä pois*, ja niitä käytettiin kirjeissä, jotka oli osoitettu kuolleen omaisille. Kuoleman kristillisiin merkityksiin turvauduttiin siis lähinnä silloin, kun kuolemasta puhuttiin kuolleen omaisen kanssa. Muissa kirjeissä katse kiinnittyi sielun sijaan ruumiiseen: siihen, mitä meistä jää jäljelle. Sotilaat käyttivät kuolemasta usein ilmausta *jäädä*. Jäämisellä tarkoitettiin erityisesti taistelukentällä tapahtuvaa kuolemaa. Se implikoi myös mahdollisuutta kentälle jäämisestä – siitä, että sodasta ei välttämättä palattu elävänä eikä kuolleena.

Kuolemasta puhuttiin myös menetyksenä, ja menetystä ilmaistiin verbeillä *menettää* ja *mennä*. Menetystä kuvaava kuolema jakautui henkilökohtaiseen menetykseen sekä joukkojen menetykseen. Henkilökohtainen menetys jakautui vielä edelleen kirjeen kirjoittajan kokemaksi menetykseksi ja kirjeen vastaanottajan kokemaksi menetykseksi. Vaikka menetystä ilmaistiin verbeillä *menettää* ja *mennä*, jälkimmäisen voi tulkita myös matkaa kuvaavaksi kuoleman kiertoilmaukseksi, sillä menetyksen lisäksi se ilmaisee johonkin päämäärään kohdistuvaa liikettä. Esimerkiksi *mennä henki* on ilmaus, joka voi kuvata kuolemaa menetyksenä, mutta myös ruumiin ja sielun erkaantumisenä.

Sota-ajan kirjeissä kuolema rakentui myös uhrauksen merkityksistä. Uhrauksesta puhuttiin tavallisesti silloin, kun kerrottiin aseveljen kaatumisesta, ja erityisesti silloin, kun aseveljen kaatumisesta kirjoitettiin kuolleen omaisille. Uhraus rakentui vapaaehtoisuuden ja velvollisuuden vuoropuhelusta: toisaalta korostettiin uhrin vapaaehtoista antamista, toisaalta isänmaan vaatimaa velvollisuutta. Uhraukseen liittyi läheisesti myös sankaruus ja sankarikuolema. *Sankarikuolema* on kaunistelevana kiertoilmauksena häilyvä, sillä *sankarikuolema* sisältää suoran ilmauksen *kuolema*. Sota-ajan kirjeissä sankarikuolema ei kuitenkaan kuvaa kuolemaa neutraalisti, sillä sen ilmaisussa korostuvat kiertoilmauksen käytön sosiaaliset funktiot. Sankarikuolemasta puhuttiin, koska haluttiin osoittaa kuoleman merkityksellisyyttä.

Tutkimuksessani havaitsin, että sota-ajan kirjeissä kuoleman mahdollisuutta kierreltiin toisinaan niin, että kuoleman sijaan puhuttiinkin elämästä ja olemassaolosta. Elossa olemisen ilmaukset jakautuivat kahteen ryhmään: *olla hengissä* -tyyppisiin ja *säilyä ehjänä* -tyyppisiin ilmauksiin. *Olla hengissä* -tyyppisillä ilmauksilla kuvailtiin elossa ja olemassa olemista sekä elämän jatkumista, ja *säilyä ehjänä* -tyyppisillä ilmauksilla kuvailtiin kuoleman mahdollisuutta vahingoittumattomuuden näkökulmasta. Elossa olemisen ilmauksia käytettiin erityisesti silloin, kun kerrottiin omakohtaisen kuoleman mahdollisuudesta.

Kuolemaa kaunistelevat kiertoilmaukset eli eufemismit rakentuivat siis kaatumisen, matkan, menehtymisen, uhrauksen ja elämän vastakohtien merkityksistä. Kuolemasta puhuessaan kirjoittajat käyttivät kiertoilmauksia erityisesti sosiaalisista syistä. Kuolema oli tabu, ja siitä oli puhuttava niin, että se ei luonut etäisyyttä läheisiin ihmissuhteisiin. Tämä oli tärkeää, koska sota-ajan kirjeiden kenties tärkein tehtävä oli ylläpitää näitä suhteita. Erilaisilla eufemismeilla kirjoittajat pyrkivät hienotunteisuuteen ja kohteliaisuuteen, ja niiden avulla kirjoittajat usein kuvasivat koetun kuoleman merkityksellisyyttä. Kun kirjoittajat kertoivat hypoteettisesta kuolemasta, eufemismien avulla kirjoittajat saattoivat etäännyttyä kuolemasta ja sen aiheuttamasta ahdistuksesta ja pelosta. Eufemismien avulla he saattoivat myös käsitellä kuoleman mahdollisuutta.

Kuolemasta käytettiin myös karkeita kiertoilmauksia eli dysfemismejä. Dysfemismit ovat aina kontekstisidonnaisia ja subjektiivisia, mutta tässä tutkimuksessa tulkitsin dysfemismeiksi sellaiset ilmaukset, joissa kuolemaa kuvattiin ihmiseen kohdistuvana väkivaltana eli tapetuksi tulemisena. Tulkitsin dysfemismeiksi myös sellaiset ilmaukset, jotka kuvasivat ihmiskehon muutosta arkisesti ja karkeasti. Tapetuksi tulemisesta kertovia dysfemismejä ovat tulkintani mukaan esimerkiksi *saada kuulla ohimoonsa* ja *saada sirpale sydämeensä*, ihmiskehon muutoksesta kertovia ilmauksia puolestaan *kylmetä* ja *tulla kylmäksi*.

Dysfemismejä käytettiin osana arkista ja humoristista kielenkäyttöä. Kirjoittajat käyttivät dysfemismejä humoristisesti etenkin silloin, kun he pohtivat oman kuolemansa mahdollisuutta, sillä huumorin avulla heidän oli mahdollista etäännyttyä sodan todellisuudesta. Huumorilla he myös viestittivät kotirintamalle, että kaikki on kunnossa. Näin kirjoittajat ylläpitivät hyvää mielialaa ja taistelutahtoa. Dysfemismejä ei kuitenkaan aina käytetty humoristisesti, ja etenkin aseveljien kuolemista kerrottaessa dysfemismit säilyttivät vakavan sävyn. Aseveljien kuolemaa kuvailtiin karkeasti ehkä siksi, että kirjoittajilla oli tarve käsitellä kuolemaa yksityiskohtaisesti. Toisaalta on muistettava, että sotilaille ja siviileille ei ollut yhteisesti jaettuja tapoja keskustella sodan vaikeista kokemuksista. Se, mikä siviilien näkökulmasta oli karkeaa, saattoi sotilaiden näkökulmasta olla arkista.

Sota-ajan kirjeissä kerrottiin myös tappamisesta, tosin melko harvoin. Tappamista ei juuri kuvailtu verbillä *tappaa*, ja jos kuvailtiin, tekijää ei tavallisesti mainittu ja teon kohde oli epämääräinen joukko. Tappamisen henkilökohtainen ulottuvuus jäi pois: ei ollut tappajaa eikä tappajan henkilökohtaisesti valitsemaa kohdetta, sillä tappamisen velvoite tuli annettuna, odotettuna. Verbin *tappaa* sijaan sota-ajan kirjeissä käytettiin sellaisia suoria ilmauksia kuin *ampua* ja *tuhota*. *Ampua* ja *tuhota* eivät ole tappamisen synonyymeja, mutta niiden merkitykseen sisältyy ajatus tappamisesta. Molemmat kertovat kuitenkin enemmän tappamisen teon mekaniikasta kuin teon lopputuloksesta. Tulkitsin

ampua- ja *tuhota-*tyyppiset ilmaukset tappamisen ilmauksiksi, koska kuolema on ampumisen ja tuhoamisen mahdollinen seuraus.

Tappamista kuvattiin myös kaunistelevilla kiertoilmauksilla eli eufemismeilla. Koska eufemismit ovat kaunistelevia ja peitteleviä ilmauksia, eufemismien avulla tappamisen tekoa voidaan lieventää. Tutkimusaineistossani tappaminen lievennettiin kerran pahoinpitelyksi ja kerran työksi. Myös ampumisesta ja tuhoamisesta kerrottiin kaunistelevilla kiertoilmauksilla, kuten *suolata* ja *nitistää*. Kaunistelevia kiertoilmauksia ei kuitenkaan käytetty erityisen paljon, sillä sota-ajan kirjeissä tappamista ei yleensä kuvailtu erityisen tarkasti.

Tappamisesta kerrottiin myös karkeilla kiertoilmauksilla eli dysfemismeillä. Aineistoni ainoa yksiselitteisesti tappamista kuvaava dysfemismi oli *tehdä raatoja*. Sen lisäksi luokittelin dysfemismeiksi ilmaukset *pudota kuulan lävistämänä* ja *syntyä lihaa*. Molemmat ilmaukset ovat intransitiivisia, ja ne eivät oikeastaan kerro tappamisesta, vaan vihollisen kuolemasta. Tulkitsin ne tappamista kuvaaviksi dysfemismeiksi niiden kontekstin perusteella. Tappamista kuvaavia dysfemismejä esiintyi aineistossani vähemmän kuin eufemismeja, mikä ei ole yllättävää, sillä tappamisesta ei tavallisestikaan puhuttu paljon. Tappamisen karkea kuvailu olisi voinut luoda etäisyyttä sotilaan ja kotirintaman välille.

Kun tappamisesta puhuttiin suoraan, käytettiin ilmauksia *ampua*, *tappaa* ja *tuhota*. Ilmaukset esiintyivät kontekstissa, jossa tyypillisesti kuvattiin suomalaisten puolustusmenestystä. Taistelumenestyksen kuvauksilla viestittiin, että tilanne on hallinnassa ja syytä huoleen ei ole. Näin luotiin myös hyvää mielialaa ja taistelutahtoa. Suorien ilmausten lisäksi myös dysfemismejä käytettiin samankaltaisessa kontekstissa. Dysfemismit olivat osa humoristista kielenkäyttöä, ja niitä käytettiin, kun kuvattiin suomalaisten puolustusmenestystä ja vihollisen heikkoja hyökkäysyrityksiä. Tappamista kaunistelevia kiertoilmauksia eli eufemismeja käytettiin muista syistä. Tappamista lievennettiin mahdollisesti siksi, että tappaminen oli vaikea kokemus, ja siitä oli vaikeaa puhua.

Tässä tutkimuksessa olen käsitellyt kuoleman ja tappamisen ilmauksia toisistaan erillään, niiden muodostamien merkitysten perusteella. On huomattava, että sota-ajan kirjeissä ilmaukset eivät olleet toisistaan erillisiä, vaan niitä käytettiin limittäin. Samassa kirjeessä kuolemaa saatettiin kuvata sekä menetyksenä että uhruksena, ja oli mahdollista, että myös suorilla ilmauksilla ja kiertoilmauksilla sekoitettiin. Osa aineistoni kirjeiden kirjoittajista oli taitavia kirjoittajia, ja he kuvasivat vaikeitakin kokemuksiaan monisanaisesti ja vivahteikkaasti. Etäännyksen, hienotunteisuuden, taistelutahdon luomisen ja tiedon välittämisen lisäksi ilmauksilla saattoi olla myös poeettinen funktio.

7.2 Tulosten pohdinta

Tässä tutkielmassa tarkoitukseni oli selvittää, miten kuolema ja tappaminen ilmaistiin sota-ajan kirjeissä. Tutkimustulokseni tukevat Ilari Taskisen (2015: 20) havaintoa siitä, että kuolemasta ja tappamisesta tavallisesti vaiettiin. Kuolema tai tappaminen mainittiin 120 kirjeessä 407 kirjeestä, eli kuolemasta tai tappamisesta puhuttiin 29 %:ssa aineistoni sotilaiden kirjeistä. Kirjeet käsitelivät enimmäkseen muita asioita: toisaalta rintaman arkea ja rutiineja, toisaalta kotirintaman kuulumisia.

Vaikka kuolemaa ja tappamista käsiteltiin kirjeiden vähemmistössä, kuolemapuheen määrää voi pitää myös korkeahkona. Kuolemapuheen prosentuaalinen osuus ei ole erityisen suuri, mutta ei myöskään erityisen pieni. Jos sota-ajan kirjeitä verrattaisiin rauhan ajan kirjeisiin, kuolemasta ja tappamisesta puhuttaisiin todennäköisesti enemmän sota-ajan kirjeissä. Toisaalta on muistettava, että tutkimusaineistoni koostuu erikokoisista kirjeenvaihdoista, ja kirjeiden kirjoittajat puhuvat vaikeista kokemuksistaan eri tavalla. Tutkimusaineistossani on kaksi isoa kirjekokoelmaa, joissa kuolemasta ja tappamisesta kerrotaan tavallista enemmän. Jos tämä tutkimus toteutettaisiin toisella tai laajemmalla aineistolla, on todennäköistä, että kuolemapuheen prosentuaalinen osuus pienenesi.

Tutkimustulokseni tukevat myös Kivimäen (2006: 197) havaintoja sotilaiden käyttämästä kuoleman ja tappamisen kielestä. Tutkimusaineistossani tappamisesta puhutaan harvemmin kuin kuolemasta, ja tappaminen esitetään usein passiivimaisilla rakenteilla. Myös tappamisen tekijä ja teon kohde esitetään epämääräisinä, jopa epäinhimillisinä joukkoina. Tutkimukseni tuo myös uutta tietoa kuoleman kielestä. Tutkimustulokseni osoittavat, että myös kuolemasta etäännyttään passiivimaisilla rakenteilla. Kun kirjoittajat kertovat oman kuolemansa mahdollisuudesta, he käyttävät usein nollapersoonaa tai muita subjektittomia rakenteita. Koska kuolema oli vaikea aihe, omakohtaisen kuoleman mahdollisuus ilmaistaan usein myös *olla hengissä* -tyyppisillä tai *säilyä ehjänä* -tyyppisillä ilmauksilla. Kuolemasta käytetty kieli ei olekaan selvärajaista, vaan kuoleman mahdollisuus ulottuu tilanteisiin, joissa kuoleman sijaan puhutaan elämästä.

Kuolema ja tappaminen olivat vaikeita asioita. Sotilaiden käyttämä kieli oli säädeltyä, ja se loi kuolemasta ja tappamisesta kuvaa, joka ei täysin vastannut kuoleman ja tappamisen todellista kokemusta. Sota-ajan kirjeissä käytetty kieli mahduttaa kuolemaa ja tappamista muotteihin, jotka oli muualta annettu ja velvoitettu. Siksi esimerkiksi kuolemasta puhuttiin isänmaallisena ja kristillisenä uhrauksena eikä pelottavana kohtalona. Ahdistus ja pelko jäivät piiloon. Vain kaksi aineistoni kirjoittajaa kertoo kuolemaan liittyvistä negatiivisista tunteista, ja heistäkin toinen irtisanoutuu niistä – minä en pelkää, vaan muut. Tämän havainnon myötä voinen todeta, että kuolemapuheeseen liittyy tiettyjä

ehtoja. Kuolemasta tai tappamisesta oli hyväksytympää puhua silloin, kun puhuttiin ”oikeanlaisesta” kuolemasta: isänmaan ja kansan puolesta kaatumisena, toisten puolesta tehtynä uhrauksena.

Tätä tutkimusta voisi syventää monin tavoin. Koska tutkimusaineistoni ei ole kovin laaja, olisi mielekästä tutkia samaa aihetta laajemmalla aineistolla. Myös kuoleman ja tappamisen ilmausten määritelmää voisi laajentaa. Tässä tutkielmassa tulkitsin kuoleman ilmauksiksi sellaiset ilmaukset, jotka merkitsevät elämän päättymistä. Lisäksi tulkitsin kuoleman ilmauksiksi myös ne ilmaukset, joissa kuoleman mahdollisuus ilmaistiin elämän ja kuoleman vastakohtaisuuden avulla. Tutkimuksen ulkopuolelle jätin epäsuorat ilmaukset, joissa kirjoittaja jättää sanomatta jotakin olennaista. Kuoleman mahdollisuus on kuitenkin läsnä myös tämältyyppisissä ilmauksissa, ja siksi myös niitä voisi tutkia.

Vastaavasti myös tappamisen määritelmää voisi laajentaa. Tässä tutkimuksessa tutkin ilmausta *tappaa* sekä *ampua*- ja *tuhota*-tyyppisiä ilmauksia. *Ampua*-tyyppisistä ilmauksista valitsin tutkimukseeni kuitenkin vain ne, jotka saivat objektin. Sota-ajan kirjeissä ampumisesta puhuttiin kuitenkin usein niin, että ampumisen kohdetta ei erikseen määritelty. Myös muista sotatoimista puhuttiin niin, että niitä ei suoraan voinut tulkita tappamisen ilmauksiksi. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi *hyökätä* ja *iskeä*. Tappaminen on niidenkin taustalla, vaikka sitä ei suoraan sanotakaan.

Koska sodassa kuolema on usein tapetuksi tulemista ja tappaminen kuoleman aiheuttamista, olisi mielenkiintoista selvittää, millainen suhde intransitiivisilla ja transitiivisilla verbeillä on kuoleman ja tappamisen kielessä. Erityisesti suomalaissotilaan tekemän tappamisen ja vihollisen kuoleman suhdetta olisi mielenkiintoista selvittää: oliko tavallisempaa kuvailla vihollisen kuolemaa kuin suomalaisen tappamista? Kaatuvatko viholliset vai kaadetaanko heitä? Putoavatko lentokoneet vai pudote-taanko niitä? Tuhoutuvatko tankit vai tuhotaanko niitä?

Tässä tutkimuksessa selvitin, miten suomalaiset sotilaat puhuivat kuolemasta kotiväelle kirjoittamis-saan kirjeissä. Vaikka rintaman vaikeista kokemuksista kerrottiin myös puolisoille, sisaruksille ja vanhemmille, on tutkittu, että sotilaat puhuivat kuolemasta ja tappamisesta erityisesti toisten sotilaiden kanssa (Taskinen 2015: 23). Sotilaat eivät kuitenkaan olleet ainoita, jotka kuolemasta puhuivat. Kuolemasta – ja tappamisesta – kirjoittivat myös kotirintaman ihmiset, sekä kenttäpostissa että siviilipostissa lähettämissään kirjeissä. Siksi olisi mielenkiintoista vertailla, millä tavalla kuolemasta ja tappamisesta puhuttiin eri rintamilla: ensinnäkin kotirintaman ja rintaman välillä, toiseksi sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa, ja kolmanneksi siviilien välisessä kirjeenvaihdossa.

Kuoleman ja tappamisen ilmaisua voisi vertailla myös suhteessa julkiseen kuolemapuheeseen. Kirjeet edustavat yksityistä kuolemapuhetta, mutta kuolemasta ja tappamisesta puhuttiin myös julkisesti, esimerkiksi erilaisissa ohjesäännöissä ja sanomalehdissä. Olisi mielenkiintoista selvittää, millaisia

ilmauksia julkiseen kuolemapuheeseen kuuluu, ja miten ne suhteutuvat yksityiseen kuolemapuheeseen.

Sota-ajan kirjeet avaavat ikkunan sota-ajan ihmisen elämään ja kuolemaan. Vaikka kirjoittamista säätelivät niin kirjoittajat itse kuin sodanjohtokin, kirjeet tarjoavat silti mielenkiintoisen näköalan siihen, miten yksilöt puhuivat kuolemasta ja tappamisesta. Kirjeiden tutkiminen on osoittanut, kuinka monipuolinen joukko kirjeitä kirjoitti, ja kuinka monin eri tavoin he ilmaisivat itseään. Vaikka kirjeet eivät ole tapahtumahistoriallisesti yksityiskohtaisia dokumentteja, ne kertovat yksilön kokemuksista sellaisina kuin ne on kirjoitushetkellä koettu. Kirjeet ovat ainutlaatuinen ja arvokas tutkimuskohde, ja niitä tulee hyödyntää tulevaisuudessakin.

LÄHTEET

ALLAN, KEITH – BURRIDGE, KATE 1991: *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press.

ALLAN, KEITH – BURRIDGE, KATE 2006: *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

HAAVISTO, SANNA – KOTILAINEN, LARI 1998: Johdanto. – Haavisto, Sanna (toim.), *Kielikuvitusta. Tekstit ja metaforat todellisuuden rakentajina* s. 5–12. Kielen opissa 2. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

HAGELSTAM, SONJA 2011: Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen sodan poikkeusoloissa. – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus* s. 299–328. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HAGELSTAM, SONJA – TASKINEN, ILARI 2015: Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 44–59. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

HAKOLA, OUTI – KIVISTÖ, SARI – MÄKINEN, VIRPI 2014: Johdanto. – Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.), *Kuoleman kulttuurit Suomessa* s. 9–22. Tallinna: Gaudeamus.

HÄMÄLÄINEN, SIMO 1963: *Suomalainen sotilasslangi. Ensimmäinen osa. Sanasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jalkaväen ohjesääntö II, 2 (J. O. II, 2). Yksikköjen taistelu. 1932. Helsinki: Otava.

KEMPPAINEN, ILONA 2006: *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kenttäpostioapas (joukkoja varten) 1941. Puolustusvoimain pääesikunta, koulutusosasto. Helsinki.

KIVIMÄKI, VILLE 2006: Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistoista. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* s. 191–208. Minerva.

KIVIMÄKI, VILLE 2008: Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* s. 135–179. Johnny Kniga.

KIVIMÄKI, VILLE 2013: *Murtuneet mielet. Taistelusuomalaisotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.

KIVIMÄKI, VILLE – MÄNNISTÖ, ANSSI 2016: *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.

KIVIMÄKI, VILLE 2019: Sankariuhri ja kansakunta – Suomalaiset sotakuolemat 1939–1945. – Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.), *Suomalaisen kuoleman historia* s. 277–310. Tallinna: Gaudeamus.

KOSKINEN, SEPPO 2021: Elinajanodote. *Lääkärikirja Duodecim*. Kustannus Oy Duodecim. <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk01025>. (4.5.2022).

KPER. = Kansanperinteen arkisto

KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2021. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. <URL <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 11.11.2021 [viitattu 9.4.2022].

KUIRI, KAIJA 2012: *Johdatus semantiikkaan*. Finn Lectura.

Lainausmerkit ”. – *Kielikello* 2/2006.

LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.

LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1077. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LEINO, PETTERI 2019: *Suomalaiset sotilaskäsikirjat ja ohjesäännöt vuoteen 1944 saakka*. Turenki: Antikvariaatti Pufendorf.

LÄNSIMÄKI, MAIJA 1993: Voiko sodassa saada ääisyyskutsun? Miten kuoleminen ilmaistaan suomen kielessä. – *Kielikello* 2/1993.

METSBERG, KIMMO 2015: Kirjeenvaihdon valvojat. Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 30–43. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

MUSTANOJA, LIISA 2017: Johdanto. Kirjeitä sodasta ja rakkaudesta. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944 s. 8–20*. Tampere: Tampereen yliopisto.

NORRI, ILKKA 1988: *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsältet 'död' i svenskan*. Joensuun yliopiston kielitieteellisiä tutkimuksia 10. Joensuu: Joensuun yliopisto.

NURMINEN, TAPIO 2011: Suomalaiset tappajina. – Sönke Neitzel & Harald Welzer 2011: *Sotilaat. Taistelemisesta, tappamisesta ja kuolemista* s. 7–13. Juva: Gummerus Kustannus Oy.

NS = Nykysuomen sanakirja.

Nykysuomen sanakirja. Ensimmäinen osa, A–I. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Simo Hämäläinen. Porvoo: WSOY 1951.

Nykysuomen sanakirja. Toinen osa, J–K. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Simo Hämäläinen. Porvoo: WSOY 1953.

Nykysuomen sanakirja. Kolmas osa, L–N. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Simo Hämäläinen. Porvoo: WSOY 1954.

Nykysuomen sanakirja. Neljäs osa, O–R. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Simo Hämäläinen. Porvoo: WSOY 1956.

Nykysuomen sanakirja. Viides osa, S–Tr. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Arvo Keinonen. Porvoo: WSOY 1959.

Nykysuomen sanakirja. Kuudes osa, Ts–Ö. Toimittanut Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa ja Arvo Keinonen. Porvoo: WSOY 1961.

PAJARI, ILONA 2014: Kuolemanrituaalit Suomessa. – Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.), *Kuoleman kulttuurit Suomessa* s. 87–106. Tallinna: Gaudeamus.

PEHKONEN, ERKKA 2015: Kirjetutkimuksen etiikkaa. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan eettis-metodologiset haasteet. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 60–73. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

RIIHONEN, HELMI 2017: Voi hyvin ja höykyttömästi! Toveruus, tunteet ja kokemukset miesten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ylläpitäjinä 1939–1944* s. 40–61. Tampere: Tampereen yliopisto.

RIIHONEN, HELMI 2019: ”On vallan perkelettä kun et kirjoita”. *Kiroilu sota-ajan kirjeissä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

ROSI, JANETTE 2018: ”Mutta ei me surra. Meidän teltassa kukoistaa hirtehihumori.” *Huumori sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

SAEED, JOHN I. 2016 (1997): *Semantics*. Fourth edition. Oxford: Blackwell.

TASKINEN, ILARI 2015: Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 12–29. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

TIKKA, MARKO – TASKINEN, ILARI – NEVALA-NURMI, SEIJA-LEENA 2015: Johdanto. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 6–9. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.

VARIS, MARKKU 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio, viitattu 20.5.2022. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7